

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav pro dějiny umění

Petr Mandažiev

**JAN VÁCLAV KOSCH
SEVEROČESKÝ STAVITEL POZDNÍHO BAROKA**

John Wenceslaus Kosch (1718 - 1798)
North Bohemian Master Builder of the Late Baroque

Praha 2007

Vedoucí práce: prof. PhDr. Mojmír Horyna

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně na základě materiálů uvedených v seznamu pramenů a literatury.

V Jílovém u Děčína dne 3. 9. 2007

Zčásti úvod, zčásti závěr

Předložená diplomová práce si netroufá být více než pouhou skicou k tématu činnosti Jana Václava Kosche. Hlavním kritériem výběru informací se stala snaha přiblížit se k podobě staveb v době jejich vzniku. Protože byl Jan Václav Kosch tvůrcem především regionálním, svým životem spjatý s Děčínskem, Českolipskem, Šluknovskem a dalšími zdejšími končinami, považoval jsem za nutné podat, pokud to bylo možné, také stručné příběhy jednotlivých lokalit. V případech jako Nový Bor, Varnsdorf, atp., jsem dějiny vzniku těchto míst rozšířil natolik, aby bylo zcela zřejmé, pro koho zde Jan Václav Kosch své stavby budoval. Tato okolnost vzniku jednotlivých architektur je dle mého soudu o to důležitější, protože upozorňuje na změnu společenských poměrů druhé poloviny osmnáctého století. Jako Koschovi objednatelé nyní nevystupují pouze jednotlivci, ale také určité společenské vrstvy obyvatelstva, zejména obchodníci a podnikatelé. Ti také mnohdy určují podobu staveb svým vkusem a potřebou reprezentovat životní úspěchy.

Dalším důležitým činitelem v určování podoby architektury bylo období josefínského stavební byrokracie, kde se konkrétní tvůrce, Kosche nevyjímaje, zcela ztrácel ve víru mechanismu úřednické mašinérie. Snad lze vyslovit domněnku, že právě toto období výrazně ovlivnilo svou unifikací tendencí charakter venkovské architektury.

Tato diplomová práce není a ani nemůže být ucelenou a vytříbenou syntézou o Koschových aktivitách. Zcela jsem pod vlivem přibývajících zjištění, zejména archivních, přeorientoval svou pozornost na úsilí vytvořit určitou informační základnu, která by v budoucnu napomohla k subtilnějšímu podání tématu a umožnila plnohodnotnou stylovou či formální analýzu, neboť pakliže se ptáme po architektuře Jana Václava Kosche či po jeho tvůrčí vůli, musíme nejprve, pokud možno co nejpřesněji určit podobu jeho staveb a podmínky či okolnosti jejich vzniku, které tuto ovlivňovaly. V této souvislosti je nutné zvláště zdůraznit, že s činností Koschovou se ocitáme v oblasti venkovské architektury, jež v průběhu své existence mnohokrát prošla změnou své výchozí podoby.

Práci jsem rozdělil v zásadě do čtyř částí. V hlavním oddíle jsou uvedeny nástiny dějin jednotlivých míst, okolnosti vzniku a zejména dějiny změn podob objektů, které jsou pojaté sumárně, nikoliv do nejmenšího detailu. Text není koncipován jako katalogová hesla, ale jako souvislý celek, který je potřeba chápat jednotně, neboť kromě informací o konkrétních stavbách a místech podává rovněž určité možnosti poznání díla Jana Václava Kosche. Díla jsou řazena chronologicky; mnohdy však vznikala paralelně.

Následující část přináší údaje o osobním i pracovním životě Jana Václava Kosche. Obsahuje také přehled drobnějších stavebních akcí, které nebyly zařazeny do části předešlé. Na úplný závěr jsem umístil několik menších realizací, u nichž je Koschova účast možná, nikoliv však jistá. Posledním úkolem této části diplomové práce je shrnout výsledky předchozího podrobného zkoumání v co nejvyšší míře stručnosti, zejména tedy podat přehled způsobů zjištění Koschova autorství či účasti na jednotlivých stavbách.

V obou částech se nacházejí rovněž charakteristiky Koschovy architektury. Jsou to ale spíše takové dílčí postřehy, které bude nutné napříště precizovat.

Následující, třetí částí jsou komentované přílohy. Práci uzavírá soubor reprodukováných dobových fotografií, vedut a fotodokumentace současného stavu objektů, kterou jsem pořizoval postupně v průběhu posledních dvou let. Podrobnější popisky jednotlivých snímků nebo reprodukcí je vždy nutné vyhledat podle jejich charakteru v příslušném seznamu, které jsou narozdíl od obrázků řazeny abecedně dle lokalit.

Příležitostně jsem také obšírněji komentoval literaturu, ze které jsem čerpal, neboť jsem pokládal za nutné upozornit na některé specifické rysy bádání v příhraničních oblastech, kde

se zejména v německé literatuře doby před druhou světovou válkou objevují odkazy na prameny, které buď nejsou k dispozici nebo již vůbec neexistují.

Při podávání zpráv z jednotlivých archiválií jsem zvolil metodu, kdy jsem německé, mnou mnohdy spíše interpretované než překládané výrazy umístil do závorek, aby měl čtenář možnost dané formulace sám uvážít či eventuelně konfrontovat s vlastními poznatky.

S tvorbou Jana Václava Kosche vstupujeme do období, snad téměř symbolicky započatém úmrtím geniálního architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera roku 1751, představitele vrcholně barokní tradice v pozdně barokním hávu. Kosch však, byť nepochybně ovlivněn Dientzenhoferem, představuje již novou, resp. další modifikaci slohu. Jakousi pozdní fází pozdního baroka. Opatrný bych zde byl s označením Koschovy tvorby za klasicistní. Možná se u něj objevují klasicistní tendence, ale přesto jeho tvorba zůstává pevně spjata s barokem. Snad proto může být určitým mottem mé práce Blažičkova lapidární poznámka, vlastně poslední věta jeho knihy:

„Ale zestárlý barok našel zatím novou polohu uplatnění, polohu, v níž čas plyne pomaleji. Přehodnoceno v lidovém dile, přešlo jeho tvarosloví ještě jednou předěl nového století“

(Oldřich Jakub Blažiček, Rokoko a konec baroka v Čechách, Praha 1948, 64)

Pro budoucí bádání o tvorbě Jana Václava Kosche bych doporučil začít zkoumat jeho aktivity v oblasti lidové architektury a měšťanských domů. Rovněž nutné bude prozkoumat jeho možnou aktivitu za hranicemi, tedy v sousedním Sasku nebo alespoň možná ovlivnění, která rozhodně nelze vyloučit.

Závěrem chci vyjádřit upřímné poděkování všem, kteří mi s prací jakkoli pomohli či poradili. Ivanka Jonáková, Václav Bláha, Matouš Jirák, Marek Krottil, Petr Joza, Mgr. Hana Slavičková, Mgr. Marcel Hrubý, Mgr. Václava Bubnová, PhDr. Helena Smíšková, PhDr. Vladislav Jindra, Mgr. Václav Zeman, Petra Ajšmanová, Markéta Vojtíšková, Mgr. Otto Chmelík, pracovníci děčínské pobočky litoměřického archivu, pracovníci děčínské okresního archivu, pracovníci českolipského okresního archivu, Sklářské muzeum v Novém Boru, faráři a děkané, kteří mi ochotně zpřístupnili sakrální objekty,

Obsah

Severočeský stavitel pozdního baroka	1
Životní pohyb Jana Václava Kosche v souvislosti s dílem a menšími stavebními zakázkami	48
Seznam literatury	57
Seznam archivních pramenů	62
Seznam reprodukováných plánů	64
Seznam reprodukováných vedut a kreseb	66
Seznam reprodukováných dobových fotografií	69
Seznam fotografií (fotodokumentace)	72

Severočeský stavitel pozdního baroka

Od května do července roku 1986 probíhal v kostele **sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně** archeologický průzkum pod vedením Tomáše Velímského. Přestože měly možnosti sondáže své limity, byla v úrovni terénu z doby před započítáním stavby kostela odkryta „*kulturní vrstva sídlištního charakteru s nálezy vrcholně středověké keramiky druhé poloviny třináctého až patnáctého století*“. Teprve do této vrstvy zapustili stavební řemeslníci základy obvodových zdí. Rovněž všechny nalezené hroby respektují půdorys kostela. (Starší pohřby objeveny nebyly.) Počátky stavby tak bylo možné datovat nejdříve do konce patnáctého století. ⁽¹⁾

Datum svěcení stavby se v literatuře objevuje dvojnásobně. Libouchecký farář a významný znalec regionu Franz Focke uvádí, že kostel byl vysvěcen 3. února 1493 „*durch einen Bischof von Camin im Herzogthume Pommern bei Stargard*“ ⁽²⁾. Nejnovější literatura pak opakovaně přináší rok 1492. Kostel byl od doby tohoto svěcení, tedy od první poloviny devadesátých let patnáctého století, zasvěcen sv. Václavu a sv. Blažeji ⁽³⁾.

Vznik a poloha farního kostela sv. Václava, která chrámu sv. Václava a sv. Blažeje předcházela, jsou nejasné. Medievalista Vojtěch Vaněk uvažuje na základě svých archívních výzkumů o jejím vzniku v souvislosti s postupnou translací města Děčína z polohy na Mariánské louce, a to nejpozději v druhé polovině čtrnáctého století ⁽⁴⁾. Archeolog Tomáš Velímský někdejší kostel sv. Václava hypoteticky situoval do středověkého městského jádra ⁽⁵⁾. Do nedávné doby se v literatuře objevoval tradovaný názor, pocházející snad z německé regionální vlastivědné literatury, že kostel sv. Václava stál na místě dnešního kostela sv. Václava a sv. Blažeje.

30. července 1749, při velkém požáru města ⁽⁶⁾, kostel vyhořel ⁽⁷⁾. Emil Neder uvádí, že zcela ⁽⁸⁾, Rudolf Dörre usoudil, že boční stěny lodi kostela požár přečkaly, neboť v Pamětní knize děčínského děkanátu („*Gedenkbuch der Dechantei Tetschen*“) našel následující místo: „...*wurde der Wiederaufbau der Sankt Wenzelskirche nach dem Brande von 1749 sofort in Angriff genommen und somit vollendet, daß die Kirche mit einer neuen, festen Einwölbung versehen und das Dach samt Turm und Glocken neu hergestellt.*“ ⁽⁹⁾. Franz Werner popsal požár kostela takto: „*Der hohe mit starken Glocken (davon eine 30 Centner schwer) versehene schöne Turm brach zusammen, zerschmetterte das Ganze Gewölbe bis auf das Presbyterium und brannte bis auf den Grund aus, wobei sämtliche Denkmäler des Altertums veloren gingen.*“ ⁽¹⁰⁾; pramen ovšem vysloveně neudal. Hana Slavičková ve svém historickém průvodci Děčínem píše o požárem zcela zničeném kostele ⁽¹¹⁾.

¹ Velímský, Zpráva o zjišťovacím výzkumu v kostele sv. Václava a sv. Blažeje, 1986. Velímský, Město na louce, 1991, 9.

² Focke, Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens, 1879, 165.

³ Slavičková / Velímský / Cvrk, Děčín. Historický atlas měst České republiky 4, 1998, list 1/c.

⁴ Vaněk, Sakrální architektura středověkého Děčína, in: DVZ XI/2001/4, 8 – 10.

⁵ Velímský, Město na Louce, 1991, 9.

⁶ O požáru města např. M. Kunert, Vom Tetschner Stadtbrande 1749, in: ATG 1928/30, 4.

⁷ Neder, Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen, 1913, 127. Neder, Die Wenzelskirche, in: ATG 1927/22, 4.

⁸ Neder, Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen 1913, 127. Neder, Die Wenzelskirche, in: ATG 1927/22, 4.

⁹ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96.

¹⁰ Werner, Historisches aus Tetschen, in: ATG 1922/2, 7.

¹¹ Slavičková, Děčínská zastavení, 1997, 88.

O podobě interiéru z doby před požárem kostela si lze, byť velmi pracně, učinit představu ze zasedacího pořádku při bohoslužbách, vztahujícího se k roku 1743⁽¹²⁾. V nadpisech mnoha stran se objevují předložky „*unter*“⁽¹³⁾, přídavná jména „*auf der Obersten*“⁽¹⁴⁾, příslovce „*gantz oben*“⁽¹⁵⁾, směrová příslovce „*hinunter*“⁽¹⁶⁾, či záhadný výraz „*bohr Kirchen*“⁽¹⁷⁾. Bohoslužeb se, dle počtu míst označených v knize, mohly účastnit stovky lidí⁽¹⁸⁾. Lze proto důvodně předpokládat, že kostel sv. Václava a sv. Blažeje byl již před požárem emporový, aby se společnost věřících měla kam umístit. Záhadný výraz⁽¹⁹⁾ je pak možné interpretovat jako označení empory, přičemž označení, že něco je pod nebo nad tuto hypotézu jen podporují. Dále je možné se domnívat, jak ostatně vyplývá z citovaných ukázek, že kostel neměl jen jednu úroveň empor, nýbrž dvě nad sebou.

Alfred Herr ve své obsáhlé vlastivědě Děčínska uvedl k novověkým dějinám kostela sv. Václava a sv. Blažeje kromě obvyklých informací, že stavba byla roku 1642 vypálena Švédy a roku 1650 opravena⁽²⁰⁾. Bohužel bez odkazu na příslušný pramen nebo literaturu. Jinde jsem tyto informace nenalezl.

Archeolog Tomáš Velímský při svém průzkumu zjistil, že: „*Pilíře barokních bočních lodí byly založeny tak, že jejich základy porušily některé z renesančních hrobek či dokonce spočínuly na jejich klenbě a obvodových plentách.*“ Vedle „*renesančních zaklenutých cihlových hrobek*“ našel ještě „*cihlové hrobky barokní (bez klenby).*“ Založení pilířů spojil s přestavbou kostela po roce 1749.⁽²¹⁾

O původní podobě exteriéru informuje veduta, datovaná dle nápisu v kartuši do roku 1711⁽²²⁾, dochovaná však v jen černobílé kopii. Představuje kostel sv. Václava a sv. Blažeje v jeho pozdně gotické podobě se hřbitovem. Zvláštní útvar vpravo od presbyteria, s největší pravděpodobností kaple, může snad připomenout řešení závěru pozdně gotického kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Mikuláše v Krupce⁽²³⁾. Pakliže není tato poznámka zcela lichá, lze pomocí této analogie dobu vzniku původního gotického kostela potvrdit.

¹² Standtregister der decanal Kirchen St. Wenceslai et blaszy zu Tätschen pro Anno 1743. SOBa Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Děčín B14/69a.

¹³ Např. foliant 43: „*Gelöste Stände auff der anderen banck heraußen auff der Stadt Seithen unter der Kinder bohr Kirchen*“.

¹⁴ Např. foliant 71: „*Gelöste Stände surf der Obersten Bohrkichen neben Chor.*“

¹⁵ Např. foliant 69: „*Gelöste Stände gantz oben an der Mauer auff der bohr Kirchen der Stadt Seithen in denen 2. Ständen oder Stühlen.*“

¹⁶ Např. foliant 44: „*Gelöste Stände auff denen kleinen bänckeln oder Pritscheln, so an die Stände angenagleter, in Mittlern Gang Von Scti Joannis Altar hinunter*“.

¹⁷ Např. foliant 39: „*Gelöste Stände auff der Stadt Seiten an der Mauer herunter, unter der Kindter bohr Kirchen*“.

¹⁸ Dle Mgr. Hany Slavičkové, které děkuji za upozornění na tento zajímavý pramen.

¹⁹ Srov. Vaněk / Kracíková, Kostel sv. Petra a Pavla ve Varnsdorfu, 2002, str. 13, kde je výraz „*Porkirche*“ rovněž překládán jako empora či Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbèlesích, in: ZPP 59/1999/10, 365, kde výraz „*Paarkirchen*“.

²⁰ Herr, Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 1973, 44.

²¹ Velímský, Zpráva o zjišťovacím výzkumu v kostele sv. Václava a sv. Blažeje, 1986.

²² K vedutě srov. Vaněk, Sakrální architektura středověkého Děčína, in: DVZ XI/2001/4, 9, kde uvedeno, že se jedná o anonymní mladší kopii nezvěstného originálu, která zobrazuje Děčín v době po roce 1701. Ani v seznamu obrazových příloh stavebně historického průzkumu děčínského zámku není bohužel uveden původ reprodukováné veduty. Jen datace 1711 dle kartuše. Viz Lancinger / Bašťová / Fajmon, Děčín – Hlavní zámecká budova, SHP, 1983.

²³ K dějinám objektu viz Lancinger, Krupka – farní kostel Nanebevzetí Panny Marie, SHP, 1995.

Od roku 1754 stavěl dle Věry Naňkové Jan Václav Kosch kostel sv. Václava a Blažeje nově ⁽²⁴⁾. Rudolf Dörre uvádí s odvoláním na pamětní knížечku rodiny Lohre (Gedenkbüchlein der Familie Lohre), která se tehdy nacházela v majetku pana Wenera, že kostel byl dokončen na začátku listopadu roku 1754, neboť pátého dne toho měsíce se konala slavnost, kdy byl osazen kříž a makovice („*Kreuz und Knopf*“) ⁽²⁵⁾. Hana Slavičková klade zahájení stavebních prací obnovy kostela k roku 1751 ⁽²⁶⁾.

V německé regionální literatuře doby před druhou světovou válkou se lze na mnoha místech dočíst, že děčínský kostel sv. Václava a sv. Blažeje zůstal v časech po požáru města Děčína nedokončen. Emil Neder uvádí, že „*Da keine Aussicht bestand, sie rasch in Stand zu setzen*“, musel být k bohoslužbám používán zámecký kostel Povýšení sv. Kříže, který byl roku 1824 prohlášen městským farním kostelem ⁽²⁷⁾. Rudolf Dörre, opět s odvoláním na Pamětní knihu děčínského děkanátu, hovoří o nedokončení stavby kvůli nedostatku peněz. Interiér kostela byl prý navíc před rokem 1878, kdy došlo k první fázi obnovy, bez omítky, jeho sloupy bez hlavic ⁽²⁸⁾. M. Kunert charakterizuje stavbu v době do roku 1826 jako zpusťlou a nevyužívanou ⁽²⁹⁾.

V interiéru městského kostela v Ústěku lze velmi snadno zjistit, že dřevěné vyřezávané hlavice pilastrů byly vsazeny mezi kladí a dřík až dodatečně. Někde zůstaly štukované hlavice nedodělané zcela (např.: kostelík ve Hřensku). Je tedy nanejvýš pravděpodobné, že s dokončením interiéru děčínského kostela sv. Václava a sv. Blažeje mohlo být skutečně započato až počínaje rokem 1878.

V roce 1826 byl kostel pronajat jako sklad (Prager Schifffahrt), dokud se roku 1873 nesešla stavební komise děčínských měšťanů, kde zasedli: obchodník Friedrich Kreysler, vlastník lodi Anton Kunert, vlastník lodi F. A. Peißig, mistr stavitel Karl Hönig, okresní školní inspektor Josef Gaudeck, obuvnický mistr Adolf Werner, beneficiát, pozdější děkan P. Anton Kropsbauer ⁽³⁰⁾. Po restaurování stavby se v roce 1878 uskutečnilo svěcení ⁽³¹⁾. Nad hlavní vchod byl umístěn nápis s chronogramem. Latinská písmena počítaná jako římské cifry udávají letopočet 1878 ⁽³²⁾. V roce 1931 proběhly údajně ještě další opravy ⁽³³⁾. V roce 1932 píše Rudolf Dörre: „*Der Turm ist leider noch nicht fertig. Solange das nicht ist, wird das Äußere auch nicht den Eindruck auszuüben vermögen, den man notwendigerweise bei einem solchen Bauwerke wünschen muß.*“ ⁽³⁴⁾. Před rokem 1939 byla do severní stěny kostela

²⁴ Naňková, heslo Jan Václav Kosch, in: Encyklopedie ... , 2004, 324.

²⁵ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Rovněž Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96. Srov. též Werner, Historisches aus Tetschen, in: ATG 1922/2, 7.

²⁶ Slavičková, Děčínská zastavení, 1997, 88.

²⁷ Neder, Wenzelskirche, ATG 1927/22, 4. Viz též Kropsbauer, Die Dekanalkirche zu Tetschen, 1898, 7. Srov. Slavičková, Děčínská zastavení, 1997, 81, 88.

²⁸ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96.

²⁹ Kunert, Der 50jährigen Gedenktag, in: ATG 1928/31, 3.

³⁰ Kunert, Der 50jährigen Gedenktag, in: ATG 1928/31, 3.

³¹ Kunert, Der 50jährigen Gedenktag, in: ATG 1928/31, 3.

³² Kunert, Der 50jährigen Gedenktag, in: ATG 1928/31, 3.

³³ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Srov. též Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96.

³⁴ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Stejný údaj se objevuje Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96.

vestavěna kaple sv. Anny z roku 1730, přenesená z Anenské ulice v Děčíně⁽³⁵⁾. Zatím poslední rekonstrukce chrámu proběhla v letech 1985 až 1990⁽³⁶⁾.

Rudolf Dörre, s odvoláním na zmínku v Pamětní knize děčínského děkanátu o zbudování klenby, věže a střechy kostela po požáru roku 1749 (viz výše) a na tvrzení pana Wernera, dle něhož mělo být jméno stavitele Kosche vyryto na některém z trámů věže kostela, připsal staviteli Koschovi klenbu a věž. Dále mu připsal také presbyterium kostela. O výzdobě lodi usoudil, že ji na obnově chrámu pracující stavitel, ve snaze vzbudit dojem Koschovy práce, vytvořil dle kostela sv. Václava v Rozbělesích a tedy vznikla nejdříve v roce 1878.⁽³⁷⁾

V roce 1984 proběhl pod vedením Mojmíra Horyny průzkum vnějších fasád kostela sv. Václava a sv. Blažeje. Ze zdvižné plošiny byly provedeny sondy na pravé polovině hlavního průčelí kostela, poněkud v úrovni niky. Pod novodobou monochromní omítkou a šedým nátěrem vysvitly „*bílá, lehce našedlá, zlomená do perlova; a červená rovněž lomená do poměrně lehkého tónu starorůžové*“. Zbylé fasády kostela nebyly pro zdvihací mechanismus přístupné. Protože vizuální dálkové nálezy zjištěné na jižním průčelí a závěru chrámu odpovídaly výsledkům sond ze západního průčelí kostela, mohlo se přikročit k určení původního barevného rozvrhu. (Na severním průčelí nebyly stopy staré barevnosti nalezeny, parně kvůli jeho exponovanosti vůči působení povětrnosti). Výsledky byly realizovány a exteriér kostela lze dnes spatřit v rekonstruované původní barevnosti.⁽³⁸⁾

Problémem je dle mého soudu pouze suprafenestra jižní fasády kněžiště, kde vedoucí průzkumu konstatoval „*okrově zlatavou barevnost*“. Dlužno přiznat, že s oprávněnými pochybami o její původnosti. Domnívám se totiž, že tato suprafenestra je neobarokní.

Východiskem dispozice stavby je soustava opěrných pilířů, které vynášejí klenbu hlavní lodi. Mezi nimi jsou situovány boční prostorové útvary ve třech úrovních nad sebou, vzájemně propojené poměrně úzkými průchody v masivních pilířích. První úroveň působí spíše jako postranní chodba, druhou a třetí tvoří empory, přístupné jedním schodištěm umístěným vedle věže napravo od vchodu, neboť na protější stranu byla situována kaple Panny Marie Lurdské. Sledy oblouků pak otevírají prostor hlavní lodi a umožňují též její osvětlení. Hlavní loď, sklenutá valeně, pak ústí do polygonálně zakončeného presbyteria výrazným vítězným obloukem. Stěny hlavních prostorů, tedy lodi a presbyteria, jsou pak rozvrženy v pilastry a pole pro oblouky empor mezi nimi. V lodi dosedá na páry sdružených pilastrů kladí, průběžná římsa v úsecích na těmito předstupuje. Stavebním typem tedy kostel sv. Václava a Blažeje nejvíce odpovídá dispozici, kterou Heinrich Gerhard Franz nazval „*Wandpfeilerbasilika der Stilstufe 1650 – 1680*“⁽³⁹⁾. Rozdíl spočívá pouze v tom, že děčínský kostel postrádá přímé bazilikální osvětlení. Lze ho tedy nazvat pseudobazilikálním. Ostatní vlatnosti zcela odpovídají Franzem stanovenému typu. „*Bei der Wandpfeilerbasilika schließen sich die inneren Raumbegrenzungen zu einem Raumkasten zusammen, was durch die Einziehung von Chor und Orgelempore noch zur Geltung kommt. Dem Zusammenschluß dieser inneren Raumschale dient auch die häufige Verbreiterung der Wandpfeilerstirn in diesen Kirchen. An die Stelle des einfachen tritt dann ein Doppelpilaster, ... Die Emporen und ihr Stützbogen werden so weit nach vorn geschoben, daß die Brüstungen mit der*

³⁵ Slavičková, Historická zastavení, 1997, 88.

³⁶ Slavičková, Historická zastavení, 1997, 88.

³⁷ Dörre, Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen, in: MNVHW 55/1932/2, 48. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch, 1941, 96.

³⁸ Horyna, Děčín – kostel sv. Václava a sv. Blažeje, SÚRPMO, 1984.

³⁹ Franz, Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen, 1962, 82.

Wandpfeilerstirn und den Pilastervorlagen bündig verlaufen, also Wandfunktion übernehmen“ (⁴⁰).

Celek fasády kostelního průčelí je rozvržen dle tří vertikálních os do dvou horizontálních úrovní, spojených hlavní římsou. Věž, korunovaná výraznou helmicí hruškovitého tvaru, se začíná uplatňovat až v druhé etáži, odkud podstatně ovládá kompozici průčelí a určuje dojemové působení stavby. Boční osy, založené na půdorysné křivce, jsou završeny v plynulém propojení volutovými křídly, která doprovázejí průčelní stěnu věže a zároveň svými obrysy scelují fasádu. Pointou průčelí je pak celek věže, v níž vrcholí kontrastní napětí mezi v zásadě plochým, snad lze říci grafickým rozvrhem fasády a masivní kubičností, zdůrazněnou ještě hlubokými špaletami oken.

Použitý pilastrový řád spodní etáže se nejvíce blíží římsko-dórskému, i když v jeho barokní interpretaci. Na vysokém soklu postavené pilastry symbolicky vynášejí kompletní kladí, zakončené výrazně vyloženou hlavní římsou. Nechybí ani náznak iluzivního prohloubení os, vytvořený zejména schodovitým odstupňováním hmoty pilastry a lizénovými rámy, v bočních osách pak podpořený konkávní půdorysnou křivkou a malými rozměry niky. Vzniká tak zajímavý celek, kdy fikce pohybu neprobíhá, je pouze naznačena a spočívá pouze nebo snad lze říci končí v možnosti.

Ve stavbě chrámu sv. Václava a sv. Blažeje realizoval Jan Václav Kosch poprvé svou verzi pro dobu pozdního baroka příznačného typu kostela s jednou věží v průčelí. Vnějšík kostela lze považovat za jeho dílo s téměř stoprocentní jistotou, i když není v některém z ověřitelných pramenů, tedy pokud vím, výslovně jmenován. Architekturu vnitřního prostoru v jejím celku si mu netroufám beze zbytku připsat. Snad jen některé prvky jako členění průchodů mezi bočními prostory v přízemí či pilastrové srostlice vítězného oblouku či při kruchtě, mohou pocházet od něho. Nelze totiž zcela vyloučit, i když se to může zdát nepravděpodobné, že jisté úpravy interiéru byly podniknuty již před požárem roku 1749, a to zvláště, když vezmu v úvahu, že již jednou vyhořel, jak uvádí Alfred Herr.

Počátky existence vsi **Arnoltic** a tamního farního kostela se zabýval medievalista Vojtěch Vaněk. Jako zdroje informací mu posloužily zejména Registra decimarum papalium, k patronátním právům pak Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim nebo-li Konfirmační knihy pražského arcibiskupství. (⁴¹).

Ves Arnoltice vznikla pravděpodobně někdy ve druhé polovině třináctého století během vrcholně středověké kolonizace, kdy byla nejspíše součástí panství hradu Šarfenštejna.

První písemnou zmínku o středověkém farním kostele přináší registra papežských desátků (Registra decimarum papalium) k roku 1352. Nacházel se patrně na místě dnešního kostela Nanebevzetí Panny Marie. Od roku 1355 byly jeho patrony páni z Michalovic, držitelé hradu Šarfenštejna, neboť byli poručníky nezletilého syna Jana z Michalovic, Petra. Ve stejném roce prezentoval na zdejší faru Petr z Rožmberka, kanovník pražského, olomouckého a pasovského kostela, poručník Petra z Michalovic, syna Jana z Michalovic. Roku 1359 se jako patroni objevují Jošt a Jan z Rožmberka, zřejmě rovněž ve funkcích poručníků. Teprve od roku 1367 je patronem Petr z Michalovic, v letech 1378 až 1399 jeho syn Jan z Michalovic. Od roku 1413 vykonával patronátní právo ke kostelu Hynek Berka z Dubé na Hohenštejně, neboť došlo ke změně držby šarfenštejnského panství, v letech 1418, 1424, 1428 pak jeho syn Jindřich (či též Hynek) Berka z Dubé na Šarfenštejně. (⁴²)

⁴⁰ Franz, Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen, 1962, 83.

⁴¹ Vaněk, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, 2001, 48.

⁴² Vaněk, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, 2001, 48.

Arnoltice byly roku 1709 spolu s dalšími obcemi sloučeny v panství Bynovec rodem Clary-Aldringenů. Za první pozemkové reformy zůstal celý bynovecký velkostatek v záboru a z největší části byl začleněn do státního hospodářství. ⁽⁴³⁾

Ve Státním okresním archívu v Děčíně se dochovala Pamětní kniha arnoltické farní obce. Sepisovaná průběžně příslušníky různých generací, přináší údaje čerpané z rozličných zdrojů především k záležitostem arnoltické farnosti. Několik stránek souvislého textu je rovněž věnováno jejím dějinám. Dle poznámky drobným písmem mají dané informace pocházet z článku Josefa Tilleho, údajně uveřejněném „*im Beiblatter zur oester. Volkszeitung in Warnsdorf, 13. 11. 1906, N 46*“. Úvodní část těchto dějin („*Geschichtliches über Arnsdorf*“), věnovaná počátkům obce, v zásadě odpovídá výkumům Vojtěcha Vaňka. ⁽⁴⁴⁾

Vznik farního kostela je zde vztažen k roku 1240. Relikvie svatých mučedníků, chované na hlavním oltáři, nesly údajně datum 29. května 1292. ⁽⁴⁵⁾

V roce 1532, když byla obec v držení rodiny rytířů z Bünau, byli vyhnáni z obce dva katoličtí kněží a Arnoltice se staly až do roku 1628 luteránskými. Mezi lety 1625 až 1647 zůstaly Arnoltice bez duchovního ⁽⁴⁶⁾. V roce 1647 byl do Arnoltic povolán první katolický farář. V roce 1671 pak odešly poslední rodiny luterského vyznání ⁽⁴⁷⁾. Zchátralý kostel ke cti Panny Marie Nanebevzaté byl nahrazen mezi lety 1756 až 1758 novostavbou ⁽⁴⁸⁾.

V noci z 31.10. na 1.11. roku 1906 kostel, faru a několik domů zničil požár, jenž se začal šířit od sanktusníkové vížky. Střecha stavby byla šindelová. Protože klenba kostela nebyla pravá („*Immitationsgewölbe*“), shořelo vše („... *kein Stück Holz wurde als Überrest der mächtigen Balken gefunden, ...*“). Jen sakristie a kněžiště zůstaly díky pravé klenbě. Věž oheň zničil až k hodinám, zvony se roztavily. Velký, zdobený figurou sv. Jiří, ulil Heinrich Porstelmann z Magdeburgu roku 1596. Střední nesl figuru sv. Jiří, Panny Marie a letopočet 1620, malý zvon pak 1618. Relikvie svatých mučedníků z hlavního oltáře („*Märtyrer S. Constantii M. S. Amati M., S. Maximi M*“), které nesly datum 29. květen 1292 zůstaly intaktní a byly předány jeho Excelenci biskupovi v Litoměřicích. ⁽⁴⁹⁾

Ve státním oblastním archívu Litoměřice, pobočka Děčín se dochoval soubor plánů k obnově arnoltického kostela. Dle nich a rovněž dle fotografií faráře Franze Fischera si lze celkem bezpečně učinit představu o ztrátách, jež způsobil požár. Dlužnou jen podotknout, že proběhnuvší oprava byla či pořád je, i když kostel zejména v období po roce druhé světové válce značně utrpěl, rozhodně špičkovým výkonem děčínského Wilhelma Herbiga na poli renovací zničených architektur.

Koncem dubna roku 1756 uzavřel Hospodářský úřad panství Clary-Aldringenů („... *Hoch Reichß gräflichem ... Clarischen Würthschafts Amt*“) za přítomnosti arnoltického faráře Josefa Hackenschmieda („*mit zuziehung Ihro Wohl Ehrwürden Herrn Pfarrer P: Joseph Hackenschmied in Arnßdorf*“) smlouvu („*Beredung*“) s děčínským stavitelem Janem Václavem Koschem („... *Johann Wentzl Kosch Baumeister der Stadt Tätschen*“) na stavbu farního kostela v Arnolticích („*wegen Bauung der Arnßdorfer pfarr Kirchen*“). Stavitel („*Baumeister*“) Kosch se zavázal, že postaví nový arnoltický farní kostel včetně věže od základu („*neüe Arnßdorfer Pfarr Kirchen, sambt thurm Von grund auf*“) podle Jeho hraběcí Excelencí dodaného náčrtku („*gemäß daß Ihro HochReichß gräflichen Excellens überreichten abrisse*“) v délce 73 a šířce 25 pražských loktů („*in die länge „73,, Breite aber*

⁴³ Úvod k inventáři, in: Inventář k: Velkostatek Bynovec 1576-1945. Státní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Děčín 1962, 4.

⁴⁴ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 183.

⁴⁵ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 183

⁴⁶ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 187.

⁴⁷ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 188.

⁴⁸ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 189.

⁴⁹ SOKA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 175 – 177.

in lichten „25., Prager Ellen Von“), přičemž bude vyplácen (snad paušálně – výraz značící způsob vyplácení je částečně překrytý tahy písmen sousedních řádků, takže nedobře čitelný; mohlo by se tedy jednat i o vyplácení postupné) za řízení jednotlivých prací („Von mauer – Pallir – steinmetzer – zimermanns – Schloßer – und glaßer arbeith ... Su zahlung“).⁽⁵⁰⁾

Vzhledem k tomu, že také obyvatelé okolních vesnic navštěvovali bohoslužby v Arnolticích⁽⁵¹⁾, lze zmínku o náčrtku s přesně danými rozměry vztáhnout na okolnost nutnosti vybudovat náležitě rozměrný sakrální prostor, který by pojal patřičné množství věřících. Nelze však, extrémně vzato, ani vyloučit možnost, že Jeho Excellence, nejspíš někdo z Clary-Aldringenů, dodala Koschovi již hotový výkres. V architektuře arnoltického kostela se celá řada motivů u Kosche objevuje poprvé. Např. plochý, reliéfně vystupující lizénový rám střední osy průčelí, korunovaný trojúhelníkovým štítem. Horní, segmentová část této redukované edikuly určuje rovněž nárysový charakter dolní římsy frontonu. Při pohledu zdola se pak tento plochý segment jeví, jako kdyby plasticky předstupoval. K pohybu však nedochází, zůstává pouze v možnosti.

Zbývající část prvního odstavce smlouvy ovšem patří k těm problematičtějším. Píše se zde kromě jiného, že Kosch má na své útraty („auf eigene Unkosten“) pořídit a položit kostelní dlažbu („Kirchen pflaster mit gearbeitheten platten zubelegen“). Důvod, proč měl ze svého zaplatit kostelní dlažbu, se však bohužel neuvádí.

Z dalšího vyplývá, že materiál ze starého kostela má být Koschovi předán, aby ho znovu použil („demselden die Bau Materialien Von der alten Kirche, alß stein und Holtz ... in Handen gelassen“). Zbylou část dřeva bylo nutné vytěžit „auß Kirchen Wäldern“, přivozy materiálu („zufuhr“) a práce přidavačů („Handlanger“) uhradit částečně z darů dobrodinců („gutthättern“), částečně využít robotních povinností poddaných („Theils auß der Roboth Verstattet“). Stavba kostela měla bez nedostatků spočinout ještě roku 1756 pod střechem („Solle dieße Kirchen ohne Mangel, ... in Jahr -1756 unter daß dach gebracht werden“). Jan Václav Kosch se dále musel zaručit na dobu deseti let, že vše řádně a náležitě provede („daß alles in gutten Bau stand gestellet seyn solle“). Kdyby se během následujících deseti let objevila nějaká závada („da aber in denen 10. Jahren ein Mangel sich zeigt“), bylo jeho povinností ji na své vlastní náklady odstranit („soll Er schuldig seyn dießen auf eigene Unkosten zu Verbessern“). Zásadního významu má však následující část smlouvy, kde se Kosch zavázal, že okrasu, resp. dekorativní prvky zhotoví dle ukázaného plánu („...annoch ein und andere zierde über den Angezeigten Rieß herstellen“). Lze tím rozumět, že předložil svůj návrh ke schválení nebo že mu bylo přikázáno, aby při výzdobě kostela užil konkrétní, nejspíše vrchností určené předlohy? Skutečnost, že používání obdobných dekorativních prvků nelze Koschovi na stavbách, které by arnoltickému farnímu chrámu časově předcházely, spolehlivě prokázat - mám na mysli především hlavice, o nichž si lze učinit představu z dochované fotografie; svědčí spíše pro druhou možnost. Protože průběh výstavby kostela sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně není zcela jasný, je možné dokonce uvažovat o tom, že fasáda arnoltického kostela ovlivnila podobu této, ve svém dokončení neustále váznoucí stavby. Pro Jana Václava Kosche charakteristický motiv osového klenáku by se tak v Arnolticích objevil poprvé.

Pod smlouvou, uzavřenou na zámku v Bynovci, jsou podepsáni farář Hackenschmid, správce panství („Verwalter“) a zednický mistr a stavitel Jan Václav Kosch („Johann Wentzl Kosch Mauea Bau meister in Tätchel“).⁽⁵²⁾

⁵⁰ SOBA Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 25-I-3, C – Staré spisy II/a.

⁵¹ K tomu srov. Slavičková, Hřensko jinak Hensnkreczem ..., 1992, 43.

⁵² SOBA Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 25-I-3, C – Staré spisy II/a.

Citovaná smlouva s Janem Václavem Koschem rozhodně nepatří k těm čitelnějším či snadno srozumitelným. Ve srovnání se smlouvami doby pozdního osmnáctého století působí spíše jako zbytečná formalita, která existuje jen pro nutné potvrzení ústní domluvy. Svědčí o tom její „řeč náznaků“, kdy všechny zainteresované osoby přesně vědí o koho a o co se jedná, a tak nikdo z nich necítí potřebu se dopodrobna šířit o tom, co je každému známé. Uspokojivě interpretovat takovýto pramen je pak vždy velmi obtížné.

Důležitým momentem architektury arnoltického kostela Nanebevzetí Panny Marie je důraz na hmotu věže, jež, jako kdyby prostupovala objemem průčelní části stavby, plní současně funkci jakéhosi svorníku, který zajišťuje kompaktnost a jednotnost frontální části stavby a je zároveň kompozičním těžištěm či ohniskem celého kostela pro pohledy z větší dálky. Průčelní část stavby s věží se tak stává výchozím a celý vnějšek stavby určujícím bodem, od něhož se odvíjí vnímání celé hmotové skladby kostela. V některých následujících stavbách Jana Václava Kosche se kostelní věž stává dokonce těžištěm celého okolního prostoru⁽⁵³⁾.

Komplikovanému mnoho let trvajícimu průběhu výstavby kostela **sv. Václava v Rozbělesích** (dnes součást Děčína) se velmi podrobně věnovala a s mnoha zajímavými zjištěními přišla renomovaná autorská dvojice Petr Macek a Pavel Zahradník. Nemám zde v úmyslu přeformulovávat jejich slova. Odkazuji proto na běžně dostupný článek, uveřejněný ve Zprávách památkové péče, kde jsou také uvedeny další odkazy⁽⁵⁴⁾. Omezím se proto jen na některé, pro ilustraci činnosti Jana Václava Kosche v Rozbělesích důležité informace.

Přípravné práce na stavbě byly zahájeny roku 1730, vyučtování poslední etapy stavby bylo do rozběleských kostelních účtů zapsáno v roce 1785. Patronem stavby byl Jan Josef hrabě Thun, jehož zájem o stavbu a její dokončení byl však velmi malý. Projekt kostela, později upravený, vypracoval s největší pravděpodobností Kilián Ignác Dientzenhofer. Po celý rok 1731 zde pracoval tovaryš Christoph Kosch, patrně (dle autorů článku) pozdější klášterecký stavitel Jan Kryštof Kosch. V počátcích stavby zde působil také klášterecký zednický mistr Johann Löffler. Nabízí se proto domněnka (dle mého soudu), zda zde část svých učednických let nestrávil také Jan Václav Kosch, pocházející z kláštereckého panství.

Podstatná fáze výstavby chrámu se uskutečnila po roce 1764, kdy zednické práce prokazatelně (na základě archivního pramene) vedl Jan Václav Kosch. Do roku 1768 byly postaveny obě západní věže, jejichž šindelové střechy dělníci natřeli červenou barvou, aby vytvářely dojem pálené krytiny. Kostelní loď a presbyterium získaly rovněž své střechy. Stavba došla svého dokončení až v třetí, poslední etapě výstavby, jež probíhala od roku 1783 do roku 1785.

Petr Macek s Pavlem Zahradníkem zde zhodnotili Jana Václava Kosche jako samostatně a tvůrčím způsobem pracujícího architekta, který změnil výchozí projekt, aby jej přizpůsobil svým vlastním představám.

Počátky existence dnešního města **Ústěka** nejsou přesně známy. Pravděpodobně mu předcházela tržní osada na cestě z Litoměřic do České Lípy. Opevněný sídlištní komplex na vyvýšené pískovcové ostrožně vznikl do roku 1400. Řadová zástavba domů na úzkých a hlubokých parcelách definovala vnitřní životní pohyb města. Na východním a západním konci

⁵³ K tématice prostoru a jeho těžišť viz Horyna, Několik poznámek ke vztahu hmoty a prostoru vrcholně barokní architektury, 2004, zejm. 200.

⁵⁴ Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbělesích, in: ZPP 59/1999/10, 361 – 370. Viz též Macek, Barokní architektura v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 69, kde reprodukce náčrtu půdorysu rozběleského kostela, připsaná s otazníkem Koschovi.

opevnění se branami vcházelo na někdejší tržiště, v jehož centru stál na vyvýšenině původní starý kostelík sv. Michala. V jižní části náměstí stál opevněný hrad. ⁽⁵⁵⁾

Roku 1621, resp. 1623 se část statků náležejících k Úštěku dostala na základě rozhodnutí Ferdinanda II. do vlastnictví jezuitské koleje u sv. Klimenta v Praze. Zbylou část získal od císaře Jakub hrabě z Merode. Roku 1628 ji však daroval jezuitské koleji v Litoměřicích. Do vlastnictví svatoklimentské koleje se dostala až roku 1675. Novou vrchností města se tedy stalo Tovaryšstvo Ježíšovo. Správa panství byla přenesena do Liběšic. Po zrušení řádu ji převzali do svých rukou sami měšťané.

Nová vrchnost instalovala ihned po svém příchodu do Úštěka katolického faráře. Roku 1626 byla z jejího podnětu utrakvistická fara nahrazena novostavbou. ⁽⁵⁶⁾

Současná fara pochází z let 1720 až 1722 a je dílem litoměřického Oktaviána Broggia ⁽⁵⁷⁾.

Dne 11. září roku 1764 bylo započato s bouráním starého kostela. Dne 24. září téhož roku položil farář Johann Mentschel vpravo za presbytářem nový základní kámen. Roku 1765 shořel při požáru města nový krov kostela. Vybavení pocházející ze starého kostela, uschované během výstavby nového v měšťanských domech, zničil oheň. Roku 1767 u příležitosti instalace faráře Gottfrieda Knappa, sloužil litoměřický kanovník P. Josef Jarschel první bohoslužbu v novém kostele, jenž byl však dokončen až roku 1772. Fikcionalistický retábl pochází od Josefa Kramolína. Oltářní obraz, přenesený ze starého kostelíka, od Karla Škréty. Sochařskou výzdobu zhotovila dílna úštěckého Jana Jiřího Vančury. Finančně se na výzdobě kostela podílela jak vrchnost, tak měšťané Úštěka i lidé z blízkého a dalekého okolí. ⁽⁵⁸⁾

Roku 1879 byla cihlová střecha věže nahrazena plechovou. V roce 1897 byl městský kostel sv. Petra a sv. Pavla vymalován Josefem Neumannem. ⁽⁵⁹⁾

Z nejvýznačnějších znalců barokní architektury se zejména Heinrichu Gerhardu Franzovi podařilo až do jemných rozdílů propracovat specifický interpretační systém, založený na pečlivé analýze struktury stavebního typu, který byl již v době před jeho vědeckou činností chápán jako jednoduší hala s dovnitř vtaženými pilíři, a na sledování možností tohoto konstrukčního řešení stavby a současně estetického pojetí architektury v průběhu tří staletí. Původ této Wandpfeilerhalle či Wandpfeilerkirche nebo Wandpfeileranlage klade Franz do doby pozdní gotiky. Přesunutím opěrných pilířů (Strebepfeiler, Strebemauern) zvenčí před uzavírající stěny lodi kostela (Raumabschließende Seitenwände, Außenwände) byly vymezeny boční prostory, které zpravidla sloužily nebo dodnes slouží jako boční kaple. Změnou půdorysného schématu tak vznikl hmotou pilířů (Wandpfeiler) artikulovaný vnitřní prostor, vně uzavřený stěnou s okny (Fensterwand) a shora ohraničený klenebními útvary hlavní lodi a bočních prostor. Na hloubkovou osu takovéto dispozice byly přiřazeny presbyterium a průčelní část se vstupem. Postupem času však dochází k různému pojmání tohoto stavebně-prostorového typu. Vestavbou empor mezi pilíře byl výchozí stavební tvar (bauliche Grundgestalt) obohacen o významnou strukturální komponentu. Bezemporová (emporenlose) či emporová (Emporenbau) hala se vtaženými pilíři se následně vyvíjely paralelně vedle sebe a jsou tak sledovatelné až do osmnáctého století. Dalším významným momentem bylo uplatnění architektury sloupových řádů jako členícího a stěny rozvrhujícího systému. Sloučení s jinými řešeními vnitřního

⁵⁵ Farka, Město Úštěk a jeho stavební vývoj, in: ZPP 21/1961, 9 – 20. Sedláček, heslo Úštěk, in: Místopisný slovník historický království Českého, 932. Sedláček, August: Úštěk hrad, in: Hrady, zámky a tvrze království Českého 14, 1923, 105 – 109.

⁵⁶ Jarschel, Geschichte der Stadt Auscha, 1922, 185.

⁵⁷ Macek, katalogové heslo Úštěk, fara (1720 - 1721), in: Oktavián Broggio 1670 – 1742 (katalog výstavy), Litoměřice 1992, 127.

⁵⁸ Jarschel, Geschichte der Stadt Auscha, 1922, 250 – 251.

⁵⁹ Jarschel, Geschichte der Stadt Auscha, 1922, 302, 305.

architektonizovaného prostoru rozhodně obohatilo možnosti Wandpfeilerhalle a umožnilo tak realizovat různé koncepce. Příkladem může být spojení jednolodního sálu s dovnitř přemístěnými pilíři se stavebním typem baziliky či jen užití bazilikálního způsobu osvětlení. Měnicí se estetické cítění či smysl pro formu (Formgefühl) hrály pochopitelně při navrhování a uskutečňování takto pojaté stavby rovněž svou nezanedbatelnou úlohu. ⁽⁶⁰⁾

Archivní důkaz, že úštěcký kostel sv. Petra a sv. Pavla stavěl Jana Václav Kosch, zatím objeven nebyl. Vyplývá to však jak z celkové koncepce stavby, tak z detailů. Matoucím prvkem je zde helmice věže, dostavěná již nepochybně bez účasti Jana Václava Kosche a snad dokonce i po zrušení jezuitského řádu, neboť se její forma shoduje téměř s tvarem věže na jednom z návrhů, který ve svém článku o josefínském vzorovém kostele publikovala Elisabeth Springer ⁽⁶¹⁾. Výškově dimenzovaná helmice s výrazným tvarem cibule by jistě lépe zapadala rovněž do celkové siluety města.

Pojem Wandpfeilerhalle, uplatňovaný Heinrichem Gerhardem Franzem, má pro úštěcký kostel zásadní význam. Petr Macek před nedávnem upozornil na prokazatelné vztahy s kostelem sv. Mikuláše v Praze na Malé Straně a s chrámem Zvěstování Panny Marie v Litoměřicích. Své konstatování podpořil ještě skutečností stejného stavebníka, jezuitů. ⁽⁶²⁾

Úštěcký a následně také Varnsdorfský kostel představují v rámci Koschovy činnosti zajímavé realizace typu emporové haly se vtaženými pilíři. Nejvýraznějším momentem je zde umístění mezi pilíře vložených empor před okna chrámové lodi ⁽⁶³⁾.

Následujících několik momentů z dějin **varnsdorfské sídlištní aglomerace** bylo formulováno na základě posledního komplexního zpracování tohoto tématu kolektivem významných znalců regionu, vydaného roku 2003. Knihu si objednala akciová společnost TOS Varnsdorf, výhradní investor tohoto projektu, aby tak oslavila stoleté výročí založení strojírenské firmy Arno Plauerta ve Varnsdorfu, svého předchůdce. ⁽⁶⁴⁾

Výraznou osobností v oblasti studia dějin Varnsdorfu byl zdejší rodák, továrník, vlastivědec a kronikář Alois Palme (1793 až 1864). Jeho četná pojednání, založená na studiu literatury, archivních pramenů, ale také na zaznamenávání ústních či sbírání písemných zpráv pamětníků, a doplněná vlastními ilustracemi, se stala věčným východiskem k poznání kultury regionu ⁽⁶⁵⁾. S jeho pilnou heuristickou prací, která trvala řadu let, se vyrovnává každá seriózní práce včetně zde užitého velkého zpracování dějin Varnsdorfu.

Obec Varnsdorf byla vysazena jako lesní lánová ves během druhé nebo třetí čtvrtiny třináctého století. Její založení souviselo s kolonizací sousedního Žitavska, počítaného v této době k Čechám a po dlouhou dobu náležejícího pražské diecézi. Proces osídlování liduprázdné krajiny v nejsevernějších oblastech českého království tehdy zajišťovali příslušníci rozrodu tzv. Ronovců. ⁽⁶⁶⁾

Dědičná rychta, sídlo reprezentanta vrchnosti vůči poddaným a naopak – rychtáře, stávala nedaleko farního, později děkanského kostela sv. Petra a sv. Pavla, se kterým tvořila centrum Starého Varnsdorfu (Altvarnsdorf), jenž byl zárodkem sídelní aglomerace. Roku

⁶⁰ Exkurz k pojmu Wandpfeilerhalle jsem sestavil na základě: Franz, Heinrich Gerhard: Dientzenhofer – Hausstätter. Kirchenbaumeister in Bayern und Böhmen, München / Zürich 1985.

⁶¹ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich, 1996, viz obrazové přílohy článku.

⁶² Macek, Barokní architektura v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 75.

⁶³ Obdobné řešení se objevilo již v díle Jana Blažeje Santiniho Aichla (upozornění Matouše Jiráka a Petra Macka).

⁶⁴ Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad, 2003. K této publikaci viz DVZ XIII/2003/2, 66 – 67.

⁶⁵ Kol. aut., Varnsdorf, 153.

⁶⁶ Kol. aut., Varnsdorf, 40, 41, 42, 48.

1642 vznikla před průčelím kostela nová budova obecní rychty. V roce 1848 se z budovy rychty stal hostinec a následovně vyhlášená restaurace s hotelem „Börse“ (Burza), kde se scházeli členové mnoha spolků a uzavíraly obchody. Roku 1867 se zde konal první oficiální trh s přízí (burza), který organizovali varnsdorfské továrníci. Na plánu (nárys a půdorys) z konce osmnáctého století, uloženém ve Státním okresním archivu Děčín, je možné ji spatřit v podobě, zachycené ještě aparáty fotografů, než byla roku 1976 spolu se sousedním Pohlovým hostincem stržena v rámci normalizačního běsnění komunistických budovatelů. Náměstí tak bylo násilně otevřeno ze dvou stran. ⁽⁶⁷⁾

Po roce 1521 začalo v příhraničních oblastech sousedního Saska vítězit učení Martina Luthera. Jeho rychlé pronikání do Čech usnadnila němčina - jazyk nové víry. Varnsdorf byl do roku 1535 zcela protestantizován. Když roku 1548 zemřel jeden z majitelů panství Arnošt ze Schleinitz, probošt svatovítského dómu a arcibiskupský administrátor, nestálo již rozvoji luteránství nic v cestě, neboť jeho bratr Jiří ze Schleinitz, ač sám katolík, zahájil vůči přívržencům učení Marina Luthera tolerantní politiku. Dokonce podstatně přispěl na opravu krásnolipského kostela, který jim patřil. ⁽⁶⁸⁾

Až do poloviny sedmnáctého století byly varnsdorfské děti křtěny v sousedním Sasku pastory evangelickým ritem. Poslední zápisy úmrtí evangelíků se objevily v roce 1667. ⁽⁶⁹⁾

Od počátku čtyřicátých let sedmnáctého století byla ves Varnsdorf součástí panství Rumburk.

Dne 19. ledna roku 1681 koupil rumburské panství Anton Florian kníže Liechtenstein (1656 až 1721). Jedním z důvodů jeho nákupu zdejších majetků byla zřejmě příbuzenská vazba na severočeské Thuny. V centru panství – Rumburku, však pobýval se svou rodinou jen krátce, neboť velmi záhy vstoupil do státních služeb. Dne 12. března roku 1718 ve Vídni uzavřel Anton Florian smlouvu se svým synovcem Josefem Lorenzem Wenzelem knížetem Liechtensteinem (1696 až 1772) o výměně rumburského panství za říšská panství Schellenberg a Vaduz, ze kterých roku 1723 vzniklo knížectví Liechtensteinské (Fürstentum Liechtenstein). V roce 1718 se z rumburského panství stal fideikomis. Protože v Rumburku Josef Wenzel mnoho nepobýval, vydal roku 1727 instrukci pro řízení panství v nepřítomnosti majitele. Po smrti Johanna Nepomuka Karla knížete Liechtensteina, vnuka Antona Floriana, zdědil Josef Wenzel Liechtensteinské knížectví a stal se majorátním pánem rodového majetku. Roku 1772 přešlo rumburské panství na Franze Josefa I. knížete Liechtensteina (1726 až 1781), synovce Josefa Wenzela. ⁽⁷⁰⁾

Původní osídlení tvořily dvě řady selských usedlostí po obou stranách meandrující říčky Mandavy – Starý Varnsdorf (Altvarnsdorf). Postupem času zde vznikala stále se zhušťující sídelní aglomerace, jež vyvrcholila povýšením na město v roce 1868. ⁽⁷¹⁾

Růst počtu obyvatel si již před polovinou sedmnáctého století vynutil parcelaci neosídleného prostoru obecní nivy mezi selskými usedlostmi Starého Varnsdorfu. Po ukončení třicetileté války však zájem o získání pozemků nadále rostl. ⁽⁷²⁾

Protože příslušníci knížecího rodu Liechtensteinů na rumburském panství nesídlili, naturální dávky od svých poddaných nepotřebovali. Získávat namísto nich pravidelný přísun hotových peněz bylo jistě mnohem výhodnější i pohodlnější než se zabývat organizací roboty či hospodařit ve vlastní režii na beztak neúrodných pozemcích. Od konce sedmnáctého a v

⁶⁷ Kol. aut., Varnsdorf, 54, 74, 88, 112, 350.

⁶⁸ Kol. aut., Varnsdorf, 72 – 73.

⁶⁹ Kol. aut., Varnsdorf, 73.

⁷⁰ Kol. aut., Varnsdorf, 86, 87, 89.

⁷¹ Kol. aut., Varnsdorf, 48 – 55, 88 - 89, 179.

⁷² Kol. aut., Varnsdorf, 89.

průběhu osmnáctého století byly postupně rozparcelovány pozemky někdejších vrchnostenských poplužních dvorů, aby nechaly v okolí Starého Varnsdorfu vzniknout novým vesnicím s vlastními rychtami, v nichž se za příslušné roční platy (dědičný pronájem) usadili domkáři. ⁽⁷³⁾

Pečlivé střežení městské cechovní výroby se stalo kromě nevalné bonity půdy jedním z hlavních důvodů velkého rozšíření textilního průmyslu na rumburském panství. Zejména v průběhu osmnáctého století se začaly ve varnsdorfské aglomeraci konstituovat rodinné podniky výrobců a obchodníků textilem. Tak vznikly firmy Stolle, Hanisch, Liebisch, Fröhlich, Runge, a další. Vedle nich zde působily rovněž také drobnější podniky jako provozovny bělidel plátna Antona Pietschmanna či Franze Michela, spřízněných však s rodinou Stolle. Jiným podnikatelem v bělení prádla byl Christof Pilz. ⁽⁷⁴⁾

Podkladem k dějinám kostela sv. Petra a Pavla ve Varnsdorfu, podaných zde s ohledem na požadavky tématu diplomové práce, byly studie Vojtěcha Vaňka, určené pro Stavebně historický průzkum kostela, který vytvořili společně s Lucií Kracíkovou, autorkou stavebního a architektonického rozboru, a který byl vydán Státním památkovým ústavem v Ústí nad Labem roku 2002.

V následujícím stručném přehledu archivních materiálů, ze kterých Vojtěch Vaněk čerpal, je poukázáno pouze na ty, jež se staly zdroji ke zde citovaným zprávám. Archivní výzkum provedl z fondů Archivu Pražského hradu – Archiv Metropolitní kapituly (Erekční knihy pražského arcibiskupství), Státního oblastního archivu Litoměřice, pobočka Děčín - Velkostatek Rumburk (kostelní účty z let 1774 až 1892, stavební plány a spisy k opravě věže varnsdorfského kostela z let 1830 až 1832, Inventář varnsdorfského kostela z roku 1835), Státního okresního archivu v Děčíně – Římskokatolický děkanský úřad Varnsdorf (kostelní účty z let 1649 – 1740, 1906 – 1930, kroniky Aloise Palmeho, záznamy pátera Josefa Fröhliche), Archiv města Rumburk (pamětní kniha z doby kolem roku 1750), Archiv města Varnsdorf (kronika Aloise Palmeho), Tajemník pro věci církevní Okresního národního výboru Děčín..

Zprávy nevydaných pramenů byly doplněny zejména z Tomkovy edice register desátků papežských, z Tinglovy a Emlerovy edice knih konfirmačních.

Důležitým vodítkem, ba téměř osnovou dějin kostela, se stalo Vojtěchu Vaňkovi životní dílo Aloise Palmeho – Varnsdorf a jeho historické pamětihodnosti od jeho založení až do roku 1850, vydané poprvé u Philippa Geržabka v České Lípě roku 1852. ⁽⁷⁵⁾

Další osobou, důležitou pro regionální bádání, byl páter Josef Fröhlich, který trávil sklonek svého života v rodném Varnsdorfu a byl tak přítomen zboření starého a budování nového kostela. Z jeho písemných záznamů vycházel Alois Palme. ⁽⁷⁶⁾

Doba vzniku varnsdorfského kostela není zatím přesně známa. První spolehlivou informaci o jeho existenci lze nalézt v prvním dochovaném rejstříku papežských desátků z roku 1352. Zachované úřední prameny pražského arcibiskupství z období po roce 1352 obsahují časté zmínky týkající se varnsdorfského kostela, avšak nikoli jeho stavebního vývoje. Zmínkami o zdejších farářích v konfirmačních knihách pražského arcibiskupství od roku 1357 se prokazuje farní statut kostela. Tentýž pramen dokládá k roku 1390 jména držitelů patronátního práva, jimiž byli Jan, Václav a Petr z Vartenberka. ⁽⁷⁷⁾

⁷³ Kol. aut., Varnsdorf, 89 – 90.

⁷⁴ Kol. aut., Varnsdorf, 110.

⁷⁵ K osobnosti Aloise Palmeho Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad, 2003, 153.

⁷⁶ Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad, 2003, 59.

⁷⁷ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 3 – 5. Srov. též Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad,

Roku 1535 přestoupil varnsdorfský katolický farář Michael Baude k učení Martina Luthera. V průběhu 16. století byli v kostele pohřbíváni příslušníci rodů místní drobné šlechty. Z roku 1566 měl pocházet náhrobek Hanse z Leimar, z roku 1581 Barbary z Leimar, z roku 1593 Jacoba z Haugwitz a Neukirchen. ⁽⁷⁸⁾

Roku 1658 byla provedena oprava hřbitovní zdi. Roku 1686 došlo k postavení nové hřbitovní zdi. ⁽⁷⁹⁾

Roku 1715 byla obnovena samostatná fara. Po odchodu posledního protestantského pastora zůstala zdejší fara po třicetileté válce neobsazena a byla spravována z Rumburka. Od 1715 probíhala přestavba fary. ⁽⁸⁰⁾

Dle zpráv z pozdějších pamětních zápisů, vložených po roce 1766 do makovice kostelní věže a do základního kamene nového kostela, uhořel dne 8. srpna roku 1740 do kostelní věže blesk. Stavební stav kostela značně utrpěl a kapacita stavby navíc přestávala odpovídat rostoucímu počtu návštěvníků bohoslužeb. Roku 1764 proto tehdejší varnsdorfský farář Gottfried Vetter spolu s rychtáři a zástupci místních obchodníků zaslal správě rumburského panství žádost o povolení stavby nového farního kostela, kterou předal rumburský správce Johann Anton Seehan Josefu Lorenzi Wenzelu knížeti z Liechtensteinu, údajně spolu s již hotovým stavebním plánem, který posléze zůstal zachován i přes výhrady litoměřické biskupské konsistoře, že nový kostel ve Varnsdorfu bude příliš velký. Vrchnost souhlasila, určila na stavbu částku a potřebný stavební materiál. ⁽⁸¹⁾

V únoru roku 1765 byly zahájeny práce na výkopech základů nové stavby, a to okolo dosud stojícího kostela starého. Dne 14. dubna roku 1766 bylo započato bourání starého kostela, který byl ještě téhož roku stržen. Během těchto prací mělo být údajně nalezeno blíže neurčené množství památek a náhrobních kamenů, na nichž byly zřetelné postavy, erby a nápisy. Byly použity do zdiva novostavby. ⁽⁸²⁾

Dne 29. června roku 1766 proběhla slavnost položení základního kamene k novému kostelu svatých apoštolů Petra a Pavla za účasti Josefa Lorenze Wenzela knížete Liechtensteina. Zápis zachycující jak tuto významnou událost, tak stručně vylíčenou historii starého kostela a poškození stavby bleskem roku 1740, byl vložen do jeho vnitřku. ⁽⁸³⁾

30. června roku 1766 započal rumburský stavitel Josef Eiselt s novostavbou. Dopravu materiálu zajišťovaly potahy místních sedláků, pomocných prací se účastnili také zdejší obyvatelé. ⁽⁸⁴⁾

V říjnu roku 1767 byl dokončen presbytář („kuppel“), takže na něm mohl být postaven krov a pokryta střecha. Dne 9. listopadu roku 1767 osadil tesařský mistr Josef Klinger makovici a kříž na hotovou plechem pokrytou sanktusníkovou vížku, posazenou na hřebeni kostelní střechy. Někdy v roce 1768 byl vysvěcen zvonek umístěný ve vížce. ⁽⁸⁵⁾

Dne 20. června 1768 došlo ve Varnsdorfu k všeobecným nepokojům, které propukly poté, co rumburský vrchnostenský úřad začal vymáhat dlužné částky, jež osadníci odmítali odvést bývalému varnsdorfskému faráři Gottfriedu Ließnerovi, který po svém přeložení do Jiřetína na podzim roku 1767 začal vymáhat desátky od novousedlíků v nově založených vesnicích, které byly přifařeny ke Starému Varnsdorfu. Josef Lorenz Wenzel kníže Liechtenstein nechal přerušit stavební práce na varnsdorfském kostele zastavením toku peněz.

2003, 56 ad., 72. Vyobrazení též např. v Memorabilien-Buch, für Pfarrbezirk Warnsdorfs. SOkA Děčín.

⁷⁸ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 8.

⁷⁹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 9, 13.

⁸⁰ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 14.

⁸¹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 16 – 17.

⁸² Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 18.

⁸³ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 18.

⁸⁴ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 18.

⁸⁵ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 18 – 19.

Nedokončeno zůstalo ještě zdívo stěn zbývající části kostela. Hotový presbytář bylo nutné provizorně uzavřít prkennou stěnou, aby zde mohly probíhat bohoslužby. ⁽⁸⁶⁾

Teprve po smrti Josefa Lorenze Wenzela knížete Liechtensteina roku 1772 měla deputace farníků u jeho nástupce úspěch. Franz Josef I. kníže Liechtenstein stavbu povolil poskytnutím dotace. Roku 1774 byly obnoveny stavební práce, jež se soustředily na dokončení kostelní lodi a také na postavení věže, kde bylo nutné vykopat základy. Jejich vedení se ujal Wenzel Kosch z Děčína. Alois Palme tyto údaje čerpal z písemností, vložených roku 1776 do věže. ⁽⁸⁷⁾

Roku 1775 bylo dokončeno zdívo věže. Franz Josef I. kníže Liechtenstein chtěl tuto nechat zastřešit prostou helmicí jehlancového tvaru. Představitelé varnsdorfských obcí ale podali žádost o povolení výstavby nákladnější střechy ve tvaru cibulové bání, a to na náklady obce. Vrchnost této žádosti vyhověla a celá stavba byla dne 6. srpna 1776 završena umístěním makovice a kříže na vrchol nové střechy. Znění pamětního spisu vloženého do makovice zachoval ve svých spisech Alois Palme. ⁽⁸⁸⁾

Dne 29. června roku 1777 byla dokončená stavba vysvěcena ke cti sv. Petra a sv. Pavla. Dne 7. července téhož roku byly na průčelí situovány kamenné sochy sv. Petra a sv. Pavla od Josefa Schilleho z Jiřetína. Tentýž letopočet měl dle Aloise Palmeho nést též kamenný lichtenštejnský znak umístěný nad hlavním vchodem do kostela. ⁽⁸⁹⁾

V následujících letech byl kostel nákladně vybavován. Alois Palme se při popisování vybavení kostela dovolával údajů pocházejících ze zápisků pátera Josefa Fröhliche. Nevýhodou je absence datací. Páter Josef Fröhlich při popisu architektury vnitřního prostoru dokončeného kostela zdůraznil zejména dva pilíře na každé straně lodi a oblouky, na nichž spočívají klenby masivních empor. Klenbu kostela vyzdobili malbami Joseph Menschel a Antona Donath z Jiřetína na náklady místního podnikatele a obchodníka Andree Hanische. Snad lze k tomuto souboru přičíst i páterem Fröhlichem zmiňované malby nad sakristií, oratoří a na poprsnici kruchty. Práce z umělého mramoru provedl Martin Henevogel z Prahy, konstrukce ze dřeva zpracoval truhlářský mistr Gottfried Petersche z Rumburku. Součástí vybavení kostela se postupně staly oltář sv. Josefa, kazatelna z roku 1778, kterou financovali varnsdorfský podnikatelé Anton Palme, Anton Otto, Franz Brückner, oltář Panny Marie z roku 1779 pro mariánskou kapli kostela, zhotovený na náklady místního podnikatele a továrníka Franze Michela, oltář zasvěcený Jezulátku z roku 1780, financovaný varnsdorfským obchodníkem a podnikatelem Josefem Stollem, na němž byla umístěna z vosku ulitá soška Jezulátka, nesená dvěma anděly, dar Gottfrieda Fröhliche, bývalého panského správce a hostinského, oltář sv. Jana Nepomuckého, který nechal na své náklady postavit vrchnostenský úředník Florian Baier. Roku 1780 věnovali místní podnikatel Franz Michel a obchodník Josef Pilz tři dubové zповědnice a dubovou komodu do sakristie. Na oltáře Panny Marie, sv. Josefa, Jezulátka byly umístěny ostatky sv. Maxima, sv. Modesta, sv. Lucidy, ověřené autentikou litoměřického biskupa Emanuela Arnošta hraběte Valdštejna. Kopii zázračného obrazu Panny Marie Dobré Rady (Utěšitelky) z italského Genezzana daroval českolipský augustinián P. Simplician Spalkowsky. ⁽⁹⁰⁾

Roku 1780 byl koupen šindel na střechu kostela. Roku 1781 byla dokončena stavba hlavního chrámového oltáře, probíhající od roku 1780 dle návrhu architekta Martina Henevogela. Částkou přispěl kníže Lichtenstein a věnoval oltářní obraz apoštolů sv. Petra a sv. Pavla. Další peníze věnoval hospodářský rada panství Anton Seehan a mlynář Christoph Goldberg. Roku 1781 byl přikoupen další šindel. Téhož roku rumburský tesař Johann

⁸⁶ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 19.

⁸⁷ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 19.

⁸⁸ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 19 – 20.

⁸⁹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 20.

⁹⁰ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 20 – 24, kde podrobněji o výzdobě varnsdorfského kostela.

Viz též Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrada, 2003, 136 – 137.

Christian Klinger vyrobil potřebné žebříky, pokryl střechu kostela šindelem a osadil dvě okna („*Kafferfenster*“). Roku 1782 byly dokončeny velké chrámové varhany. Byly dílem žitavských varhanářů Leonharda Baltasara a Valentina Englerta. Roku 1785 byl zakoupen další šindel na pokrytí kostelní střechy. Roku 1787 sestrojil Ignaz Metzkau z Horního Města na Moravě věžní hodiny. Kovářské práce provedl varnsdorfský podkovář Josef Kasper. Pět ciferníků, z nichž čtyři byly umístěny na věži a pátý nad kůrem v kostele, namaloval Josef Mentschel z Rumburku. Dva hodinové cimbály ulil litoměřický zvonář Josef Pitschmann. Dne 2. února roku 1787 dovezl do Varnsdorfu sedlák Anton Kindermann první z nových kostelních zvonů. Byl zakoupen v Praze z jednoho ze zrušených klášterů. Na věž jej vytáhl tesař Klinger. Později byl v Praze získán prostřední zvon pocházející z kláštera ve Zlaté Koruně výměnou za dva zvony z původního varnsdorfského kostela, z nichž jeden se nenapravitelně poškodil při pádu roku 1786. Třetí zvon pocházel rovněž ze starého varnsdorfského kostela. Na nejmenším zvonu měl být nápis: „*Titulo pleno, Ihre hochfürstliche Durchlaucht Franziski Josephi von u. zu Lichtenstein gnädigste Grundobrigkeit. Josef Pitschmann goß mich in Hennehübel 1777. Johann Georg Palme, Pfarrherr. Ferdinand Mai, Wirthschafts-Administrator. Johann Michael Goldberg, Richter. Anton Eger und Anton Richter, Kirchenväter.*“ Dále byl na věži umístěn umíráček věnovaný Barbarou Stolle. ⁽⁹¹⁾

Roku 1787 věnovala kostelu Magdalena Stolle obrazy křížové cesty malované na skle. Téhož roku byl zakoupen šindel na opravu kostelní střechy. Roku 1790 byla kostelní střecha opět opravována zakoupeným šindelem. Roku 1792 byla rovněž pomocí šindele opravena střecha na oratoři. Roku 1805 bylo zaskleno nově proražené oválné okno na schodišti na věž (zde je dle mého soudu velmi pravděpodobné, že se jedná o dodatečnou úpravu bočních os průčelí). Ve stejném roce byla nahrazena stará dřevná márnice či kostnice stojící na hřbitově zděnou márnici na severní straně hřbitovní zdi. Roku 1807 pokryl klempíř římsy na věži plechem. Roku 1816 byl kostel bílen. Roku 1823 byla stržena stará okrouhlá patrová věž, která neznámo od kdy stála v těsné blízkosti areálu kostela a fary. K jakému účelu sloužila není zcela jasné. V písemných pramenech není ani jednou zmíněna jako součást areálu kostela, hřbitova či fary. ⁽⁹²⁾

Z roku 1827 pochází podrobný kostelní inventář, uložený dnes ve Státním oblastním archivu v Děčíně. Byl připsán na závěr knihy účtů kostela z let 1826 až 1849. Věž kostela měla tehdy bicí hodiny o pěti cifernících a čtyři zvony. Její střecha byla pokryta plechem, špicí zdobila pozlacená měděná makovice s křížem. Na hřebeni střechy lodi kostela byla věžička pokrytá plechem s makovicí a křížem a jedním zvonkem. Zbytek kostela byl pokryt šindelem. Vedle věže na římsách stály dvě sochy apoštolů sv. Petra a sv. Pavla. Do interiéru kostela vedly dva hlavní vchody. Velký od západu, menší od jihu. Další dvojice vchodové dveře vedly od západu na kůr a empory. Kostel osvětlovalo osm velkých oblouky zakončených oken, dále dvě malá oblouková okna, nad nimi další dvě okrouhlá. Čtyři menší čtyřhranná okna osvětlovala sakristii a oratoř, dvě mariánskou kapli. Další dvě malá okna jsou zmíněna bez udání místa. Ke kostelu přiléhala sakristie s předsíní. Do sakristie vedly dvojice dveře, do předsíně jedny a osvětlovalo ji jedno malé okno. Nad sakristií byla umístěna oratoř, na kterou vedlo samostatné schodiště. Proti sakristii a oratoři byla mariánská kaple. V lodi kostela byl vestavěn kůr s varhanami. Po obou stranách kůru stály empory. U kostela se nacházel hřbitov jen částečně ohrazený zdí se třemi vchody. Na hřbitově stála kamenná márnice pokrytá cihlami, se dvěma okny a černě natřeným dřevěným oltářem s dřevěným křížem. Vedly do ní polorozpadlé dveře. ⁽⁹³⁾

28. března roku 1829 postihl varnsdorfský farní kostel ničivý požár. Propukl v jednom z nedalekých domů a díky silnému větru se přenesl na kostel, jehož interiér sice nebyl

⁹¹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 23 – 25. K varhanám Horák, Varhany a varhanáři, 1995, 57.

⁹² Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 27 – 29.

⁹³ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 30 – 31.

zasazen, otřesy však poškodily varhany, zřítíl se velký lustr a poškozeno bylo také další prameny nespecifikované zařízení. Nejhuře byla poškozena věž. Při požáru se zřítíla konstrukce její střechy, roztavily se všechny zvony, zničeny byly těž hodiny. Při zřícení střechy věže dopadla makovice s křížem na severní stranu ke hřbitovní zdi a varnsdorfskému učiteli Vincenci Richterovi se podařilo zachránit písemnosti z osmnáctého století, které obsahovala. Den na to, 29. března, byla v kostele sloužena mše. Za zděšení přítomných odpadl s velkým rachotem kus římsy. Lze se domnívat, že z poškozené věže. ⁽⁹⁴⁾

Dne 31. března nařídil vrchnostenský hejtman Vinzenz Schmidt, aby byl kostel provizorně zastřešen. Ukázalo se, že to nanejvýš prozíravé rozhodnutí, protože následující měsíc vydatně pršelo. Ke dni 1. dubna se vztahuje zmínka, že bylo v kostele vybíleno. ⁽⁹⁵⁾

Alois Palme popsal roku 1832 vzhled poškozené věže před požárem. Ta byla pokryta šindelem a břidlicí. Báň byla červená, stříška nad průzory pak natřená zeleně. Hrot střechy byl dřevěný a pobitý měděným plechem, makovice pak měděná a silně pozlacená. ⁽⁹⁶⁾

Veduta, vložená do spisu Aloise Palmeho a Aloise Stolleho, zachycuje podobu varnsdorfského kostela z doby před požárem. Při srovnání s barevností fasády kytlického kostela sv. Antonína Paduánského, kterou průzkumem určil Petr Macek ⁽⁹⁷⁾, se jeví velmi pravděpodobné, že kresba zobrazuje barevný rozvrh ploch tak, jak byl určen Janem Václavem Koschem. K této úvaze vede zejména tzv. „inverzní“ barevnost, kdy pole stěny horní etáže věže je narůžovělé, zatímco spodní ponechané jako bílé. Velmi pozoruhodným momentem je zde barevnost helmice věže a sanktusníkové vížky.

Dne 17. dubna roku 1832 byla dokončena nouzová střecha na kostelní lodi, zřízená vrchnostenským úřadem v Rumburku z důvodu trvání nepříznivého deštivého počasí.

Dne 23. května téhož roku byly dovezeny dva nové zvony z Vídně na náklad varnsdorfského podnikatele a obchodníka Antona Rungeho. Jeden z těchto byl umíráček, druhý pak byl určen pro sanktusník. Oba nesly nápis „*Die Familie Runge*“. ⁽⁹⁸⁾

Zanedlouho po dokončení provizorní střechy započaly též práce na úplné obnově zastřešení kostelní lodi. Stavební dřevo na krov bylo dovezeno z vrchnostenského lesa zvaného Hofebusche, ležícího za Karlsdorfem u cesty do Jiřetína. 12. října roku 1829 byl pak hotový krov pokryt taškami. Náklady na pořízení taškové krytiny byly uhrazeny pomocí příspěvků od dárců z řad farníků. Již 20. října 1829 byla nová střecha částečně poškozena mimořádně silnou vichřicí. Roku 1830 byla dokončena přestavba varhan varhanářem Reissem z Kerhartic. Dne 5. dubna roku 1831 umístil klempířský mistr Fidel Heine na vížku varnsdorfského kostela makovici a kříž. Stavba krovu na věži započala 18. května roku 1831 podle plánů Josefa Stiebitze, které jsou dochovány ve Státním oblastním archivu v Děčíně. Vedl ji vídeňský stavitel Jacob Höhl. V srpnu roku 1831 probíhaly klempířské práce, neboť je ke 23. srpnu dochován záznam o pádu klempíře z věže. Dne 29. srpna téhož roku byl krov dokončen a 1. září jeho hrot („*Spindel*“). Pravděpodobně ještě na podzim roku 1831 bylo dokončeno pokrytí střechy plechem. ⁽⁹⁹⁾

Ve státním oblastním archivu v Děčíně se dochovaly rozpočtové přehledy, sestavené po dokončení prací. Zednické práce se týkaly povětšinou obnovy zřícené a poškozené římsy, opravy omítek a přípravy otvorů pro nosné dubové fošny, usazení a zazdění těchto fošen. Tesařské práce spočívaly v postavení krovu. Bylo užito dubového dřeva na nosné fošny určené k zazdění do koruny zdiva a na zvonovou stolicí. Měkké dřevo bylo určeno pro římsy, trámy krovu, bednění na krov pod plechové pobití, také na stavbu schodů a další konstrukce

⁹⁴ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 32.

⁹⁵ Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad, 2003, 141.

⁹⁶ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 32. Vyobrazení viz Palme/Stolle, Sammlung verschiedener Urkunden, 1832, SOkA Děčín.

⁹⁷ Macek, Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: PP 1/1996, 119 - 122

⁹⁸ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 32.

⁹⁹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 32 – 33.

ve věži. Oblouky střešní bání a podlaha ve zvonové stolici byly zhotoveny z borového dřeva. Dále byl vyroben žebřík s dubovými příčkami a tři žebříky vedoucí od zvonové stolice do střešní bání. Připraveno bylo též lešení pro klempíře. Truhlářské práce se vztahovaly na zhotovení nového žaluziového okna, na horní straně zaobleného, ve spodní části se třemi otevíracími křídly; celé bylo zeleně natřeno olejovou barvou. V rámci zámečnických prací byl přepracován starý kříž z původní kotelní věže. Roku 1832 byla obnova věže završena slavnostním osazením makovice a vztyčením kříže. Do makovice byly vloženy kromě starých zachráněných pamětních spisů též nové písemnosti a kronika Aloise Palmeho. Téhož roku byly na věž umístěny čtyři nové ciferníky. Dřevo na ně poskytla vrchnost, pobity byly bílým plechem, pozlaceny rumburským dekorátérem Menschelem. ⁽¹⁰⁰⁾

29. května roku 1833 byly do Varnsdorfu přivezeny již předtím posvěcené zvony a ve dnech 30. a 31. května zavěšeny pražským zvonářem Karlem Bellmannem, který je ulil spolu s cimbály pro věžní hodiny. Byly pořízeny na náklad knížete Jana z Lichtensteinu a varnsdorfských farníků spolu s novým závěsným zařízením. V první čtvrtině roku 1835 zhotovil varnsdorfský zámečnický mistr Josef Zosel nové věžní hodiny a mezi 20. a 28. březnem téhož roku instaloval na věži. Hodiny měly stejně jako předtím pět ciferníků, přičemž byl jeden z nich umístěn na kůru v interiéru kostela. ⁽¹⁰¹⁾

Dne 11. dubna roku 1850 započala oprava zařízení kostela. Probíhala ještě roku 1851. Prováděl ji dekorátér Max ze Sloupu. Opraveno, pozlaceno a vyzdobeno bylo všech pět oltářů, kazatelna, křtitelnice a varhany. V presbytáři, v oratoři, v průchodu mezi lavicemi a před mřížkou u hlavního oltáře byla pokryta podlaha novými dlaždicemi. Stěny kostela byly nově natřeny. Na věži byly opraveny a nabíleny omítky, natřena byla rovněž její plechová střecha. Z důvodu poškození špice věže vlhkostí musel být sňat kříž, poté nově pozlacen a 30. září roku 1851 opět umístěn na opravenou špici. Sňata a nově pozlacena byla rovněž makovice s křížem na sanktusníkové vížce. ⁽¹⁰²⁾

Roku 1894 byl varnsdorfský farní kostel sv. Petra a sv. Pavla povýšen na děkanský. Téhož roku zakoupilo obecní zastupitelstvo nové věžní hodiny od pražského hodináře Heinze.

Hřbitov rozkládající se kolem kostela, soudě dle německé regionální literatury, byl zrušen zřejmě někdy během poslední čtvrtiny devatenáctého století. ⁽¹⁰³⁾

Roku 1900 pokryl klempíř Emil Tille pocínovaným plechem střechu věže a sanktusníku. Zároveň byl sňat kříž a makovice z věže a opravena špice krovu. Dne 9. května roku 1901 byl kříž s makovicí opět umístěn na věž. Dne 11. května roku 1904 zazněly v kostele nové varhany, které zhotovil budyšínský varhanář Eule. Dřevěné konstrukce ze starších varhan zůstaly při této práci zachovány. Roku 1912 byly obnoveny vnější omítky kostela. Roku 1914 byla opravena kamenná dlažba v kostele. Roku 1917 byla provedena oprava okapů a plechové střešní krytiny na věži. Dne 1. února roku 1917 byly na válečné účely rekvírovány zvony. Roku 1918 oprava okapů na kostele. 17. dubna roku 1919 byl slavnostně vysvěcen a pod dohledem stavitele Rudolfa Tilleho zavěšen první z nových poválečných zvonů, který ulila broumovská firma Oktav Winter. Na jeho stranách byly reliéfy Panny Marie s Ježíškem a Srdce Ježíšova, dále pak veršované nápisy. Na okraji zvonu byl nápis: „*Oktav Winter Braunau 1919*“. Roku 1920 proběhla oprava krovu napadeného houbou a opravy přesahů na střeše kostela. Roku 1921 byl proveden nátěr věže („*Turmanstrich*“). ⁽¹⁰⁴⁾

Dne 20. května roku 1922 dorazila na varnsdorfské nádraží zásilka pěti nových zvonů, ulitých firmou Richarda Herolda v Chomutově. Dne 28. května se uskutečnilo jejich vysvěcení a zavěšení na věž. Největší zvon nesl obraz kříže, sv. Petra a sv. Pavla, další obraz

¹⁰⁰ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 32 – 35.

¹⁰¹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 35.

¹⁰² Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 37 - 38.

¹⁰³ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 38.

¹⁰⁴ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 39 – 40.

Panny Marie, třetí sv. Josefa s Ježíškem, menší sv. Jana Křtitele, nejmenší dvou olivových ratolestí s malým křížkem. Všechny zvony nesly kromě veršovaných nápisů též nápis na svém okraji: „*Mich goß Richard Herold in Komotau 1922*“. ⁽¹⁰⁵⁾

Od června roku 1926 do následujícího roku 1927 probíhala se souhlasem Státního památkového úřadu celková oprava interiéru kostela, která předcházela oslavám výročí 150 let nové kostelní stavby. Vyčištěny byly nástropní malby v lodi kostela, stěny lodi obdržely nový světlý nátěr a pilíře byly pokryty pestrým umělým mramorem. ⁽¹⁰⁶⁾

Roku 1972 byla provedena oprava okapů na kostele a prorezivělého plechu na věži. Téhož roku byla věžní okna natřena bílou barvou. Roku 1974 se dostalo kostelu nových okapů včetně připevnění novými háky. Klempíři těmito pracemi částečně poškodili střešní krytinu. Bylo proto potřeba provést opravu střechy kostela. Roku 1978 byl proveden nátěr věže kostela, asi střechy. Dle stručného inventáře pocházejícího z roku 1979 byla loď kostela kryta taškami, věž pak plechem. ⁽¹⁰⁷⁾

Dle fotografie uveřejněné v propagační tiskovině na podporu cestovního ruchu má kostelní loď vsutku keramickou krytinu (včetně tzv. štiky nad střední osou jižní fasády lodi), věž i sanktusník mají červenou barvu (jen arkády luceren obou jsou natřeny bíle), fasáda kostela má jednotný pískový tón, svislice a příčnice oken mají bílou barvu, žaluziová okna věže jsou červená. Chybí plot, který dnes brání v možnosti kostel obejít. ⁽¹⁰⁸⁾

Od 1.8. 1983 do 1984 probíhala generální oprava střechy kostela, která tehdy získala nový měděný plech. Byla provedena demontáž krytiny z tašek bobrovek, demontáž laťování střechy, dále oplechování parapetů, říms, nadezdívek, atd., otlučení a obnova omítek kolem oplechování, oprava omítek, a řada další prací. ⁽¹⁰⁹⁾

Dle zjištění Lucie Kracíkové při průzkumu kostela (zejména v podkroví, charakter provázání pilířů s obvodovým zdívkem) byla stavba v první fázi výstavby dovedena přibližně do poloviny lodi ve směru od presbytáře. V druhé fázi, kdy se vedení prací ujal Jan Václav Kosch, proběhla vestavba pilířů, empor, dále zaklenutí vnitřního prostoru a stavba západního průčelí s věží.

Základním materiálem všech stavebních fází byl dle Kracíkové lomový kámen místní proveniencie různé velikosti (s převahou biotitického granidioritu), ložený do vápenné, jemně drolivé malty světle okrového tónu. Při budování věže byl navíc použit pískovec. Cihly byly použity pro kapsy, otvory, záklenky, klenby lodě a presbyteria. Dle Aloise Palmeho měly pískovcové kvádry pocházet ze zbouraných hospodářských částí starého zámku. ⁽¹¹⁰⁾

Varnsdorfský kostel sv. Petra a sv. Pavla prodělal během své více jak dvousetleté existence řadu změn, které pocítila zejména barevnost interiéru. Po požáru roku 1829 byla nahrazena helmice věže. Otázkou zůstává podoba stěn bočních os průčelí. K roku 1805 se vztahuje zpráva o nově proraženém oválném oknu při schodišti na věž. Je proto velmi pravděpodobné, že rovněž průčelí dostalo dodatečně určitých proměn.

Zejména charakter vnitřního prostoru varnsdorfského kostela patří ke špičkovým realizacím v oblasti architektury venkovských kostelů. Zvláštního estetického účinku bylo docíleno prostřednictvím umístění empor ve výšce před okny chrámové lodi. Vzniká tak zvláštní dojem propojení vnitřního a vnějšího, okolního prostoru prostřednictvím opticko iluzivního uvolnění vtažených pilířů od vnější stěny chrámu.

¹⁰⁵ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 41.

¹⁰⁶ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 41.

¹⁰⁷ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 43, 46.

¹⁰⁸ Okres Děčín, 1986, obr. 25.

¹⁰⁹ Vaněk, Dějiny kostela, in: SHP 2002, 47 – 48.

¹¹⁰ Kracíková, in: SHP 2002, 55, 68.

Lokalita **Srbské Kamenice** vznikla nejspíše dle charakteru své pluziny v průběhu vrcholně středověké kolonizace druhé poloviny třináctého století jako lesní lánová ves. Někteří dle názvu obce soudí (Windisch Kamnitz), že zde existovala starší slovanská osada. Vyřešení této otázky však dle medievalisty Vojtěcha Vaňka může přinést až vyhodnocení výsledků archeologického průzkumu, který zatím nebyl uskutečněn. ⁽¹¹¹⁾

Roku 1352 je poprvé připomínán kostel sv. Václava v registrech papežských desátků. Patronátní právo dle konfirmačních knih pražského arcibiskupství vykonával roku 1364 Petr z Michalovic, roku 1414 Hynek Berka z Dubé na Hohenštejně, v letech 1425 a 1426 Jan Berka z Dubé na Tolštejně, roku 1427 Jindřich Berka z Dubé na Falkenštejně a roku 1429 Zikmund z Vartenberka na Děčíně. ⁽¹¹²⁾

V druhé polovině šestnáctého století zde působili luteránští kněží. Od roku 1630 byla zdejší fara administrována z městského kostela v České Kamenici. Roku 1654 platil zdejší kostel za filiální. Od roku 1761 zde působil kaplan. Roku 1856 došlo k opětovnému zřízení farnosti. Z roku 1864 pochází současná budova fary. ⁽¹¹³⁾

Povolení konzistoře ke stavbě barokního kostela pochází z října 1769 ⁽¹¹⁴⁾. Rozpočet nákladů na potřebný materiál a řemeslnické práce ke stavbě kostela v Srbské Kamenici na českokamenickém panství knížat Kinských z července roku 1772 je podepsán zednickým mistrem Václavem Sauerem z hopozínského panství („*Wencz Sauer Mauer Maister Von Herschawt Hospozin*“), ⁽¹¹⁵⁾.

Stavba samotná byla pravděpodobně provedena v letech 1772 až 1774 ⁽¹¹⁶⁾. Následovně se však ještě pokračovalo v dokončovacích pracích. Svědčí o tom přehled předmětů, které bylo potřeba zhotovit, včetně náležitých prací a materiálu, podaný v říjnu 1775 Josefem Gerčkovským, zednickým mistrem z Konojed („*Joseph Gerčkowský Maurer Meister in Konogedt*“). Bylo např. potřeba položit dlažbu a stupně („*Was anbelanget die Inwendige Mauer Arbeit bis an Tuhrm die gantze Kirche und Sacristey und postament stuffeln und platen zu legen*“) či osadit hlavní dveře a dveře v sakristii („*die haupt Tühre und zwey Sacristey Thüren zu Versetzen ...*“), dále osadit některá okna („*Was anbelanget die Kirchen fenster 2.. ins prespetorium und zwey in die Kirchen. Eins auf oratorium extra Ein Kleines in KirSacristey*“), umístit šnekové schodiště do sakristie („*In die Sacristey Eine schnäcken stiegen*“), a další obdobné práce. ⁽¹¹⁷⁾

V říjnu roku 1776 byl kostel vysvěcen ⁽¹¹⁸⁾. O dva roky později byl dokončen varhanní kůr ⁽¹¹⁹⁾. V topografickém popisu pamětihodností českokamenického panství z roku 1825 („*Topographische Beschreibung und gesammelte Denkwürdigkeiten der Herrschaft B. Kamnitz 1825*“) nalezla Věra Naňková, že hlavní oltář, kazatelna a zpovědnice pocházejí z Prahy ze zrušeného pavlánského kostela ⁽¹²⁰⁾. Že musel být oltář zdejšímu interiéru přizpůsoben, je ihned po vkročení do lodi kostela zcela evidentní.

V dopise správci českokamenického panství, datovaném v Děčíně čtvrtým únorem roku 1787, si Kosch mimo jiné stěžuje, že nebyl přizván k provedení kostela v Srbské Kamenici, k němuž předtím dodal plány ⁽¹²¹⁾.

¹¹¹ Vaněk, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, 2001, 71.

¹¹² Vaněk, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, 2001, 71.

¹¹³ Herr, Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 1977, 717.

¹¹⁴ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 88.

¹¹⁵ SOBa Litoměřice, Vs Česká Kamenice, sign. 21-I-1, C – Staré spisy II/a. Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 88

¹¹⁶ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 88.

¹¹⁷ SOBa Litoměřice, Vs Česká Kamenice, sign. 21-I-1, C – Staré spisy II/a.

¹¹⁸ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 89.

¹¹⁹ Horák, Varhany a varhanáři Děčínska a Šluknovska, 1995, 51,

¹²⁰ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 89, pozn. 64. Srov. též Herr, Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 1977, 717.

¹²¹ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, 1971, 89, pozn. 70, dopis přepsala a publikovala. Viz však též SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 19-I-1, č. 25.

Východiskem architektury srbskokamenického svatováclavského kostela je jednodlní hala s vtaženými pilíři, které se společně s na ně dosedajícími českými klenbami spojují v útvar baldachýnu. Zásadním estetickým momentem této struktury je pak dojem ustoupení vnější stěny od pilířů¹²²), přičemž se pak vnitřní prostor architektury uvolňuje ze svého jádra, aby se spojil v univerzální jednotu s prostorem absolutním.

Přestože můžeme konstatovat jisté analogie, především logikou typologie staveb (způsobem myšlení např. Věry Naňkové), např. s řešením prostoru kostela sv. Vavřince v Jezvě od Anselma Luraga (zahájení stavby před polovinou osmnáctého století) či s kostelem sv. Jiří v Jiřikově (před 1730),¹²³), vychází konstituce vnitřního prostoru srbskokamenického kostela ze zcela jiného pojetí, resp. cítění architektury.

Počátky existence kostela sv. Marie Magdaleny v **Kerharticích** předpokládá Vojtěch Vaněk v době pokročilého čtrnáctého století, byť se první písemná zmínka o něm v úředních knihách administrátorů pražského arcibiskupství vztahuje k roku 1480. V uvedeném zápisu se kostel v Kerharticích připomíná jako filiální v obvodu farního chrámu v Markvarticích.¹²⁴) Roku 1680 odmítla Markéta ovdovělá hraběnka z Thunu žádost obyvatel o zřízení vlastní farnosti¹²⁵).

Následující stručné dějiny výstavby kerhartického pozdně barokního kostela jsou podány na základě záznamů regionálního vlastivědce Emila Nedera¹²⁶), který, jak sám uvádí, vycházel z popisu Josefa Heideho z Markvartic („...*der Markersdorfer Schulgehilfe Josef Heide eine Beschreibung hinterlassen*“). Ten se prý nacházel v majetku spisovatele Augusta Köglera („*im Besitze des Schriftstellers August Kögler in Freudenberg*“), kde si jej Neder dne 13. února roku 1919 okopíroval. Jako mnoho jiných pramenů, které ještě v době před druhou světovou válkou existovaly nebo byly k dispozici, nejsou Nederem podané informace nikterak ověřitelné. Nikoli snad proto, že bych jeho schopnostem nedůvěřoval, nýbrž kvůli upozornění na skutečnost ztráty mnoha archivních i jiných materiálů v době druhé světové války nebo také po jejím skončení, která výrazně znesnadňuje jakoukoli historickou práci z oblasti Sudet, činím tuto poznámku. Škoda jen, že Neder neuvádí alespoň domnělou provenienci či charakter zápisu nebo např. v jaké době onen Josef Heide žil, byť třeba přibližně, odhadem.

Dne 7. června roku 1775 bylo započato se stavbou či přestavbou kerhartického svatostánku. Stará zchátralá sakristie byla spolu se starým úzkým presbyteriem stržena („*Sakristei samt den alten sehr engen Presbyterium*“). Presbyterium bylo zvětšeno vysunutím do kruhu o šest loktů („*dieses um 6 Ellen in rundem Zirkel heraus gerücket*“), sakristie postavena nově („*endlich die neue Sakristei gebaut*“). V roce 1776 se dle Nederových poznatků mělo začít se stavbou kostela dle plánu Jana Václava Kosche („*1776 der Kirchenbau begonnen, nach Abriß des Tetschner Baumeisters Johann Wenzel Kusch*“). V letech 1777 až 1778 se kvůli válce o bavorské dědictví, která se odehrávala rovněž v severních Čechách, nestavělo. V roce 1779 se přistoupilo ke stavbě věže. Údajně pro nedostatek peněz byla postavena ze dřeva. Vedle kostela si kerhartičtí nechali postavit také faru, kde od roku 1778 působil kaplan vysazený z Markvartic. Dne 28. července 1779 byla slavnostně osazena makovice s křížem na kostelní věž. Z mnoha přítomných, které Emil

¹²² Franz, Dientzenhofer – Haustätter, 1985, 19, avšak také na mnoha dalších stranách, neboť je to jeden ze základních znaků některých hal se vtaženými pilíři, zejména tedy těch bezemporových (emporenlose Wandpfeilerhalle).

¹²³ Ke stavbě kostela sv. Vavřince v Jezvě u České Lípy viz Biegel, Architekt Anselmo Lurago, in: PP 11/2004/2, 133. Ke kostelu sv. Jiří v Jiřikově (Georgswalde) u Rumburka viz Rizzi, Die Barockisierung ..., in: ÖZKD 34/1980/1-2, 45.

¹²⁴ Vaněk, Středověké kořeny kostelů v Kerharticích a v Horním Prysku, in: DVZ 14/2004/1, 3 – 8. Vaněk, Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, 2001, 64.

¹²⁵ Neder, Bau der Gersdorfer Kirche, in: AHB 38/1933, 17.

¹²⁶ Neder, Bau der Gersdorfer Kirche, in: AHB 38/1933, 17.

Neder ve svém článku uvádí, je nutné upozornit na jméno tesařského mistra Johanna Christopha Deutschmanna, který později s Koschem spolupracoval.

Osud však kerhartickému kostelu příliš nepřál. Postupem času došlo k naprosté devastaci objektu, k čemuž dopomohla zejména „kultura“ minulého režimu. Před rokem 1991 zůstala z kostela jen ruina. Střecha se propadla dovnitř stavby, z varhan i jiného vnitřního vybavení nezbylo téměř nic. V letech 1991 až 1998 proběhla pod vedením správce srbskokamenické farnosti Mgr. Marcela Hrubého celková obnova kerhartického kostela. ⁽¹²⁷⁾

Kostel sv. Maří Magdalény, jenž je dnes opět důstojným centrem vesnice, je jednodílnou stavbou nevelkých rozměrů s masivní kruchtou na západě, jejíž boční křídla probíhají před okny. Vnitřní prostor stavby lze díky protějškovým útvarům s oratořemi přiřadit k obdobným řešením Koschových staveb v Kytlicích, bez vsazených oratoří pak, avšak s půdorysným skosením zdí ve Volfarticích, na Práchni, ve Hřensku, atd. Předpoklady tohoto řešení lze hledat již v Arnolticích.

Pravděpodobně v sedmdesátých letech třináctého století založil Závaš ze Stružnice, předek klinštejnské větve Ronovců, osadu **Volfartice** jako lesní lánovou ves. Počátky její existence tak náleží době vrcholné středověké kolonizace.

První písemná zmínka o kostele sv. Petra a sv. Pavla ve Volfarticích se nachází v rejstřících papežských desátků k roku 1352. Jeho existenci však medievalista Vojtěch Vaněk předpokládá již v souvislosti se založením vsi.

Vývoj držby patronátních práv ke kostelu se v druhé polovině čtrnáctého století odehrával v rámci klinštejnského územního majetku. Dle konfirmačních knih pražského arcibiskupství sem prezentovali kněze roku 1363 rytíři Bohuněk z Klinštejna a Půta ze Žandova, roku 1370 bratři Půta ze Žandova a Hynek z Klinštejna, roku 1378 Půta ze Žandova, bratři Hynek, Henslin, Čeněk a Fridman z Klinštejna a Ješek z Konojed, roku 1380 panoši Čeněk, Jindřich a Fridman z Klinštejna, v letech 1387 a 1388 pak Čeněk z Klinštejna, sezením na Skalici, Petr z Konojed, Ridger ze Skalky a Předbor z Ronova.

V roce 1365 prezentoval dle konfirmačních knih rytíř „Otto de Glubucz“ oltářníka k oltáři Panny Marie.

Roku 1623 koupil dolní část vsi Volfartice Vilém Vratislav hrabě z Mitrovic, který si na Českolipsku vytvářel z pobělohorských konfiskací majetkovou doménu s centrem v Horní Libchavě. V roce 1633 se rozhodl, že hornolibchavské panství přenechá svému bratru Zdeňku Vratislavovi z Mitrovic, ačkoli jako velkopřevor johanitů nesměl s majetkem, který vlastnil, volně nakládat, protože již dle regulí patřil řádu. Vzniklý spor byl roku 1653, po smrti Viléma Vratislava, rozhodnut ve prospěch řádu Maltézských rytířů, jehož velkopřevorové pak drželi panství trvale až do pozemkové reformy za Československé republiky. ⁽¹²⁸⁾

Hornolibchavský komplex se stal nejrozsáhlejším pobělohorským pozemkovým vlastnictvím řádu na území Čech. Řád Maltézských rytířů však zdejší majetky využíval jen účelově jako zdroj příjmů formou pronájmu jednotlivých usedlostí, dvorů a dalších účelových staveb. Na zámku v Horní Libchavě sídlili jen vrchnotnější úředníci, kteří často ani nebyli členy řádu. Velkopřevor či jiní představitelé řádu do Horní Libchavy zajížděli jen občas na příležitostný pobyt, různá setkání nebo revizi. ⁽¹²⁹⁾

V období před bitvou na Bílé Hoře patřil volfartický kostel luteránům. Někdy na začátku třetího desetiletí sedmnáctého století byla zrušena zdejší farnost a kostel připojen jako filiální k faře v Horní Libchavě. Samostatná fara byla pod patronátem velkopřevorů řádu Maltézských rytířů obnovena roku 1756. ⁽¹³⁰⁾

¹²⁷ Kostel sv. Máří Magdalény v Kerharticích, in: DVZ 8/1998/2, 55.

¹²⁸ Gajdošík, K počátkům hornolibchavského panství řádu Maltézských rytířů, 2007, 79 – 87. Srov. též Slaviček, Úvod inventáře, in: Inventář k: Fond Archiv obce Volfartice, 1977, 3.

¹²⁹ Gajdošík, K počátkům hornolibchavského panství řádu Maltézských rytířů, 2007, 87.

¹³⁰ Slaviček, Úvod inventáře, in: Inventář k: Fond Archiv obce Volfartice, 1977, 5.

Ve Státním okresním archivu v České Lípě se dochovala Obecní kronika Volfartic (Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf), jejíž hlavní část byla sestavována na základě ústních sdělení a písemných pramenů („*Nach mündlichen und schriftlichen Quellen gesammelt u. zusammengestellt ...*“) v letech 1889 až 1923 místním učitelem Ferdinandem Kolditzem a poštmistrem Adolfem Rongem⁽¹³¹⁾.

V roce 1756 byl volfartický kostel povýšen na farní. Roku 1778 bylo rozhodnuto, aby byl zvětšen zřízením kamenné zvonice a přístavbou o sedmi loktech („*durch einen steinernen Glockenthurm und einen Anbau von 7 Ellen*“). Realizace stavby byla svěřena staviteli z Děčína a tesaři z Markvartic („*... ein Baumeister aus Tetschen und ein Zimmermann aus Markersdorf ...*“). Dřevěná zvonice („*Glockenthurm von Holz*“), která stála napravo od velké lípy („*rechts von der großen Linde*“), měla roku 1780, byť ve špatném stavu („*baufällig*“), ještě existovat. Lípa byla pokácena roku 1876.⁽¹³²⁾

V letech 1780 až 1788 se mělo definitivně přikročit ke stavbě („*In den Jahren 1780 – 1788 wurde nun endgiltig zum Baue geschritten*“), která byla také, jak uvádějí volfartičtí kronikáři, dokončena („*und derselbe auch vollendet*“). Stavební plán prý však nezůstal tentýž („*der Bauplan war aber nicht mehr derselbe geblieben*“), neboť na podnět velkopřevora řádu Maltézských rytířů hraběte Altana byl místo starého kostela, který byl již na spadnutí, postaven kostel nový včetně zvonice z kamene („*ganz neue sammt Glockenthurm aus Stein*“). Dále byla postavena také škola. Kostel, fara („*Pfarrei*“) a škola stanuly pod patronátem řádu Maltézských rytířů, vrchnosti hornolibchavského panství.⁽¹³³⁾

Dubové dřevo na stavbu kostela, věže a školy pocházelo z okolí Volfartic. Dřevěná zvonice zanikla pravděpodobně někdy po roce 1788, protože z ní po dostavbě kostela byly vyjmuty zvony s úmyslem jejich opětovného použití na nové věži.⁽¹³⁴⁾

Dle Antonína Slavička a Věry Naňkové byl volfartický kostel sv. Petra a sv. Pavla postaven v letech 1783 – 1788⁽¹³⁵⁾.

V roce 1838 byla celá kostelní věž („*nach der ganze Kirchthurm*“) pokryta plechem („*mit Blech gedeckt*“).⁽¹³⁶⁾

Roku 1856 byly kostelní hodiny („*Kirchthurmuhre*“), které měly dosud jen jeden ciferník („*Zifferblatt*“) a odbíjely pouze celé hodiny („*Stundenschlag*“), vybaveny čtyřmi ciferníky a jejich bicí stroj („*Schlagwerk*“) vylepšen tak, aby mohl napříště „*durch besonderen Schlag*“ udávat také čtvrt hodiny („*Viertelstunden*“).⁽¹³⁷⁾

V roce 1879 byly do otevřené makovice kostelní věže („*Kirchthurm knopf*“) vloženy peněžní mince („*gangbaren Geldmünzen*“), razítka, poštovní známky a jiné poštovní ceniny. Při této příležitosti byla natřena střecha kostelní věže („*Kirchthurm*“) červenou olejovou barvou („*mit rother Ölfarbe*“).⁽¹³⁸⁾

V roce 1882 obec přikročila ke zvětšení hřbitova. Provedení hřbitovní zdi bylo svěřeno staviteli Liebschovi z Práchně.⁽¹³⁹⁾

¹³¹ Na titulní straně knihy: Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf. Uvnitř: „*Kurzfahster geschitl. Rückblick auf die Ortsgemeinde Wolfersdorf deren Ursprung und Entstehung , sowie allmähliche Weiterentwicklung bis auf unsere Tage. (1889 - 1923)*“

¹³² Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 14 – 15, 25.

¹³³ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 25, 50.

¹³⁴ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 17 – 18.

¹³⁵ Slaviček, Úvod inventáře, in: Inventář k: Fond Archiv obce Volfartice, 1977, 5. Naňková, heslo Kosch, in: Encyklopedie ... , 2004, 324.

¹³⁶ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 22.

¹³⁷ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 25.

¹³⁸ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 31.

¹³⁹ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 32.

V roce 1883 byl volfartický farní kostel na podnět zdejšího faráře Wenzela Hiekeho, do této doby pouze vybíléný („*die vordem nur geweißt war*“), malířem pokojů („*Zimmermaler*“) Frz. Zertnerem (?) z Volfartic vymalován. ⁽¹⁴⁰⁾

V létě roku 1884 udeřil do volfartického farního kostela blesk, avšak aniž by ho zapálil („*Im Sommer des Jahres 1884 schlug der Blitz in die Wolfersdorfer Pfarrkirche, jedoch ohne zu zünden*“). Skrze věž se dostal na půdu („*Seinen Weg nahm derselbe durch den Thurm, den Kirchenboden entlang*“), prorazil klenbu („*durchbrach die Deckenwölbung*“) a zasáhl oltář Panny Marie Bolestné, svatého Josefa, hlavní oltář, sakristii. Očernil zlaté štafirování zmíněných oltářů. ⁽¹⁴¹⁾

Šestého října 1916 byly dva kostelní zvony odebrány pro válečné účely. Větší z nich, zasvěcený sv. Petru a Pavlu, pocházel z roku 1781 a nesl rovněž vyobrazení patronů. ⁽¹⁴²⁾

V sobotu druhého května roku 1926 se konalo svěcení zvonů. Zvony byly ulity firmou Herold z Chomutova. Prostředky k jejich pořízení byly získány jak sbírkou mezi obyvateli Volfartic, tak z darů mimo obec žijících rodáků. ⁽¹⁴³⁾

V roce 1929 byly kostel a fara vně renovovány ⁽¹⁴⁴⁾.

Údaje z volfartické farní kroniky lze ještě doplnit následujícími informacemi získanými ve Státním oblastním archivu Litoměřice, pobočka Děčín.

V roce 1804 byly v interiéru kostela zbudovány galerie. Formulace „... *Reparatur, Hebung und Unterstimmung mit sechs Säulen der Wolfersdorfer Kirchen Gallerien* ...“ ze specifikace a repartice nákladů na jejich zřízení však snadno nechá vzniknout myšlenku, že v kostele již nějaké galerie existovaly, byť třeba provizorní. ⁽¹⁴⁵⁾

V roce 1814 se uskutečnila oprava kostelní věže. Z propočtu nákladů („*Kosten = Überschlag*“) vyplývá následující. Hlavní římsa věže pod střechou se čtyřmi kruhovými hodinovými tabulemi („*Uhrtafeln, Uhrtafelrundung*“) byla na západní a severní straně kvůli vadné střeše („*aus Mangel des Daches*“) promočená („*verweicht*“), což způsobovalo odpadávání omítky, kamenů a cihel („*Steiner und Ziegel fallen herab*“). Druhá hlavní římsa nad průčelím byla krytá šindelem, který byl však zpuchřelý („*morsch*“) a shnilý („*verfault*“). Z této římsy odpadly tři římsové desky („*Gesimsblätter*“) a okolo dvou set cihel. Bylo rozhodnuto, aby tato římsa byla napříště z důvodu trvanlivosti a odvrácení častých oprav („*zu Rücksicht der Dauer und zur Abwendung der so oft rückkehrenden Reparaturen*“) kryta plechem („*wird auf die Deckung mit Blech angetragen*“). Postranní křídla vedle průčelí („*Schneckenfliegel neben dem Frontispitio*“) bylo potřeba stejně jako samotné průčelí omítnout. V krovové konstrukci věže byly vyměněny krátkata („*Stichbalken*“). Rovněž zaoblení u kruhových hodinových tabulí bylo shnilé („*Rundung bei der vier Uhrtafeln*“), oblouky („*Bogen*“), bednění („*Verschallung*“) a také kruhové hodinové tabule („*Uhrtafeln*“).

Z přehledu dalších prací vyplývá, že střecha věže měla být nově kryta plechem. Stará břidlicová krytina měla být snesena („*am Holzwerk die alten Schiefeln*“). V rámci tesařských prací mělo být provedeno nové bednění („*Verschallung*“) u „*Wetterboden*“. ⁽¹⁴⁶⁾

O Koschově autorství v případě volfartického kostela se zmínil již Rudolf Dörre. Osobně jsem stejného názoru. Odpovídá tomu jak celkový charakter stavby, tak detail, byť na mnoha místech stavby značně poškozený. ⁽¹⁴⁷⁾

¹⁴⁰ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 33.

¹⁴¹ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 33 – 34.

¹⁴² Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 106 – 107.

¹⁴³ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 174.

¹⁴⁴ Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 175.

¹⁴⁵ SObA Litoměřice, pobočka Děčín, sign.: 25-I-2 – Staré spisy II/a.

¹⁴⁶ SObA Litoměřice, pobočka Děčín, sign.: 25-I-2 – Staré spisy II/a.

¹⁴⁷ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 98.

Stav volfartického kostela není v současné době nikterak valný. Zejména průčelí s věží utrpělo četné škody. Profily říms jsou zde značně poškozené, místy dokonce chybí. Ze skulptur v nikách zbyla jen torza. Rovněž lze předpokládat ztrátu řady prvků typu chybějící šambrány či spirál volutových křídel, o kterých se zmiňuje propočtení nákladů na opravu věže roku 1814; a to nejen na průčelí. Výmluvným svědkem zanedbávané péče je také helmice kostelní věže, červeně natřená. Vůbec bych se nedivil, kdyby tento nátěr pocházel z roku 1879, kdy měla být dle Obecní kroniky střecha věže kryta „mit rother Ölfarbe“.

Také interiér dostal mnoha změn. Už jen nepříliš šťastná stavba či zvětšení galerií, zřejmě z nedostatku místa pro přibírající počet obyvatel v obci, změnila výrazně charakter vnitřního prostoru kostela. Přítomnost starších empor, navržených Koschem, bych uvnitř volfartického kostela zcela nevyklučoval. Rozhodně by však byly drobnějšího měřítka.

Rovněž výmalba z roku 1883 (datum je dodnes přítomné na poprsní kruchty) vnitřku kostela mnoho nepřidala. Snad lze i varhanní pozitiv, přerušující půdorysné zvlnění zábradlí kruchty, přičíst pozdějším úpravám.

V podkroví se dochovalo torzo konstrukce sanktusníkové vížky. Kdy a proč byla snesena nelze říci. Nepředpokládám zde situaci, že by řemeslníci začali stavět konstrukci, aby tuto práci vzápětí přerušili.

Přes všechny uvedené nedostatky má volfartický kostel své kouzlo. Jeho věž je dominantou širokého okolí. Jako ke svému středu se k ní sbíhají nitky okolního prostoru. Je hlavním orientačním bodem zdejší krajiny, části severního výběžku Českého středohoří, které se pak na Práchni potkává s Lužickými horami.

Před polovinou čtrnáctého století vzniklo na územním majetku Ronovců samostatné panství, příslušné k hradu Sloup. Berkové z Dubé vytvářeli systematicky a cílevědomě po celé čtrnácté století rozsáhlou pozemkovou základnu na Českolipsku, Šluknovsku, Českokamenicku, Benešovsku i na území nynějšího Saska. Sloupské panství drželi s přestávkou v patnáctém století až do roku 1607. V roce 1710 prodali dědicové Ferdinanda Hroznaty z Kokořova zadlužené sloupské panství Václavu Norbertu Oktaviánovi hraběti Kinskému, zakladateli novodobé hospodářské moci rodu. Z jeho četného potomstva vzešly dvě základní rodové pošlosti Kinských, z nichž knížecí patřila Česká Kamenice a hraběcí panství Sloup, kde se vyznačoval osvětskými zásadami Josef Jan Maxmilián hrabě Kinský (1705 až 1780), syn Václava Norberta, snažil realizovat své národohospodářské ideje. Postupem času zde tento obchodník a ekonom založil několik manufaktur na plátno, cvilinku a barchetu, kartounku, sklárny a zrcadlářnu. Sloupské panství se za jeho vlády stalo střediskem výroby a obchodu s českým sklem. Rozparcelováním dvorů nechal vysadit několik nových vsí, rozšiřoval staré a založil město Nový Bor v úsilí o podpoření řemeslné a manufakturní výroby. Na jeho panství se díky jeho náboženské toleranci usadila řada nekatolíků ze sousedního Saska. ⁽¹⁴⁸⁾

Smlouvu o založení falknovské sklářské hutě uzavřela s Pavlem Schürerem v roce 1530 Beatrice z Kolovrat a v létě roku 1546 byla potvrzena Zdislavem Berkou z Dubé. K huti byl vymezen a odstoupen rozsáhlý pozemkový majetek, na kterém byl založen huťmistrův statek, ke kterému patřil obilní mlýn s pilou a jenž byl obdařen řadou výsad včetně práva získávat dřevo z okolních lesů, vařit pivo a osvobození od robotních povinností. S rozvojem výroby v schürerovské huti stoupal počet obyvatel a rostla velikost zpočátku malé vesnice, jejíž počátky sahají pravděpodobně do druhé poloviny patnáctého století. Po bělohorských událostech odešla řada zdejších protestantů do exilu a teprve od sedmdesátých let

¹⁴⁸ Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, 15 – 16, 19 – 20.

sedmnáctého století se obec začala populačně rozrůstat díky hospodářskému rozmachu. Doplnkovým příjmem zdejších sedláků a zahradníků, hospodařících na svých usedlostech, byla sklářská výroba a přádláctví, neboť zemědělská výroba kvůli nedostatku vhodné půdy a rozsáhlým mokřinám nedostačovala k zajištění obživy obyvatel a obilí se muselo nakupovat. Domkáři, kteří nadrželi pozemky, se takto živili výlučně. V průběhu osmnáctého století klesal podíl zemědělské činnosti na hospodářském životě obce. Pozemky statků obyvatelé využívaly jako louky; byly však také parcelovány a prodávány na stavbu nových domků či nově zřizovaných řemeslnických, převážně sklářských provozoven. ⁽¹⁴⁹⁾

Neustále se zvyšující ceny dříví dovedly roku 1755 Jana Josefa Kittela (1723 až 1788), tehdejšího majitele huti, k zastavení jejího provozu, aby zde napříště provozoval jen brusírnu. Provoz pivovaru byl obnoven až roku 1772. Své podnikatelské aktivity přenesl na řadu jiných míst. Např. si od českokamenické vrchnosti pronajal huť v Chříbské, kterou roku 1767 se vším příslušenstvím odkoupil. V měsíci listopadu roku 1757 předložil Jan Josef Kittel Janu Josefu Maxmiliánovi hraběti Kinskému žádost o povolení snést staré budovy sklárny, dědičně pronajmout půdu na výstavbu domků a k obhospodařování. Ve Falknově a sousedním Hillově Mlýně se tehdy zdárně rozvíjela řemesla zušlechťující sklářské výrobky a mezi stoupajícím počtem obyvatel přibývalo těch, kteří neměli vlastní stavení a žili v podruží. Hrabě Kinský, zcela v intencích uvažování osvícence, aby posílil textilní a sklářskou výrobu zajištěním dostatečného množství pracovních sil, souhlasil. Uprostřed Falknova tak vyrostla nová ves **Kytlice** (Kittlitz, Kittelwitz) - „ves lidí Kittelových“ - na místě pozemků, patřících kdysi k huti. Noví, zpravidla z Falknova pocházející osadníci, platili narozdíl od ostatích pouze nájemní úroky z pozemků. Nově vzniknuvší osada se tak naplnila společností nového typu, komunitou podnikatelů, kteří se zamlouvali, resp. jejich aktivity navýsost lahodily hraběti Kinskému. Zrušení huti tak neznamenal konec zdejšího sklářství. Sklářská řemesla zaměřená na zušlechťování surového skla byla v této době již plně rozvinuta. ⁽¹⁵⁰⁾

Zakladatelem a mecenášem kostela sv. Antonína Paduánského v Kytlicích byl falknovský rodák, biskup Antonín Bernard Gürtler, zpovědník královny Marie Karolíny Bourbonkové v Neapoli, který také, jak se uvádí v citované publikaci Hany Slavičkové a Frantška Cvrka, „*obstaral projekt*“ ⁽¹⁵¹⁾. Touto formulací jistě nemá být myšleno, že by biskup Gürtler byl dovezl projekt až z daleké Neapole. Spíše to vypovídá o Koschových kvalitách, neboť člověku, ač místnímu rodáku, který zde již léta nežil, se donesla zpráva o možnosti zadat realizaci stavby právě Janu Václavu Koschovi. S ním pak na stavbě pracoval borský zednický mistr J. A. Hoelzel.

Dalšími částkami přispěli členové rodu majitele panství – Kinští, a část byla také kryta ze sbírek. Dne 7. září 1777 (zřejmě symbolické datum) byl položen základní kámen nového kostela na pozemku, který pro tyto účely věnoval Jan Josef Kittel. Stavebním dozorem pověřil biskup Gürtler svého bratra Jana Kryštofa Gürtlera, žijícího ve Falknově. Protože válka o bavorské dědictví v letech 1778 až 1779 stavbu na nějaký čas zastavila, bylo dílo dokončeno až roku 1782. Dne 10. října téhož roku byl kostel českolipským vikářem Joh. Chr. Preislerem vysvěcen. ⁽¹⁵²⁾

V následující době byl na „venkovské poměry“ kytlický kostel nákladně vybavován. Na fotografii z doby před druhou světovou válkou (prameny takového druhu jsou zcela nezbytnou pomůckou při bádání v příhraničních oblastech), kterou mi poskytl Petr Joza, pracovník Státního okresního archivu a vynikající znalec zdejšího regionu, lze vidět hlavní oltář kytlického kostela, ještě nepoznamenaný vloupáním, v plné kráse.

¹⁴⁹ Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, zejména 24, 25, 29, 61.

¹⁵⁰ Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, zejména 41, 43, 48, 64.

¹⁵¹ Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, 88.

¹⁵² Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, 88.

Současná podoba kostelních varhan pochází z roku 1807, kdy byla původně jednoduchá skříň (z let 1783 - 1784) rozdělena na dvě symetrická křídla. Nejspíše z této doby pochází také pozitiv, zasazený v zábradlí kruchty. ⁽¹⁵³⁾

Později, zejména v devatenáctém století, zaujala svá místa vedle kostela skupina honosných náhrobníků a hrobek. Vnější stranu jižního závěru kněžiště obyvatelé Kytlic vyhradili pro kamenný, s hravou lehkostí stylizovaný epitaf biskupa Gürtlera, zakladatele duchovního centra obce.

Kytlický kostel, stojící na návrší nad obcí, je malebná jednodlná stavba s apsidálně uzavřeným kněžištěm na jižní a do hmoty stavby vtaženou věží na severní straně. Loď kostela dělí do dvou polí pár protilehlých vtažených pilířů. Jakoby plasticky modelovaná poprseň kruchty, výrazně vystupující do prostoru lodi, dominuje severní polovině vnitřního prostoru. Představu plastického tvaru rovněž vyvolávají tvary český kleneb (zděných). Prostorová forma však ve svém celku tenduje spíše k horizontále, resp. k narovnání vztahu mezi ní a vertikálou, než k dynamickému převýšení kleneb. Možná právě proto spatřoval Oldřich Jakub Blažíček v jeho architektuře „*tuhutí hmotné i prostorové skladby*“ ⁽¹⁵⁴⁾.

V polovině devadesátých let zde Petr Macek sondážním průzkumem omítek fasád zjistil původní barevný rozvrh vnějších stěn kostela ⁽¹⁵⁵⁾. Zřejmě až na kamenné sokly (z náčrtku Petra Macka jsem odvodil, že měly také svou barevnost) byl tento rozvrh později realizován v měkkém kontrastu žluté a bílé. Pro obrazové přílohy této práce jsem nechal na základě Mackových zjištění pořídit kolorovaný náčrtek, který vytvořila Ivanka Jonáková.

Dnešnímu vzhledu objektu trochu ubírá lepenková krytina, tzv. ipa. Možná si lze, po vzoru varnsdorfského kostela, představit barevnou i helmici.

Nejstarší písemný doklad obce **Prácheň** (Parchen) pochází z roku 1673. Její existenci však lze předpokládat již dříve. ⁽¹⁵⁶⁾

Roku 1614 získal panství Česká Kamenice Radslav Kinský z Vchynic a na Doubravské hoře. Jeho synovec a nástupce v držení českokamenického panství Vilém Kinský byl roku 1634 zavražděn spolu s Albrechtem z Valdštejna v Chebu a jeho majetek konfiskován. Následujícího roku bylo panství postoupeno dědičně Vilémovu synovci Janovi Oktaviánovi Kinskému na úhradu jeho pohledávek. Od této doby držel rod Kinských panství, od roku 1848 velkostatek, až do roku 1945. ⁽¹⁵⁷⁾

Roku 1757 bylo uvedeno v Práchni jako dominikální vsi 46 domů, dle přiznání dva řezači skla, čtyři sklenáři, obchodník sklem a juchtou a šestnáct podomních obchodníků. V roce 1833 se obyvatelé Práchně živilí téměř výlučně opracováním skla a obchodem sklem, přičemž byl jeho vývoz orientován především do Itálie. Opracování skla spolu s obchodem sklem zůstalo hlavním zaměstnáním obyvatel po celé devatenácté i dvacáté století. Speciálním oborem, stejně jako v jiných obcích kamenickošenovského sklářského okruhu, byla výroba lustrů, kterou se zabývala řada firem. ⁽¹⁵⁸⁾

V oblasti církevní správy náležela Prácheň v období po třicetileté válce k filiálnímu kostelu sv. Jana Křtitele v České Kamenici. V roce 1725 byla v Kamenickém Šenově zřízena samostatná fara a ves Prácheň přifařena k ní. Vzhledem k vysoké poloze byla v zimě cesta do kostela v Kamenickém Šenově obtížná a obyvatelé usilovali o bohoslužby na Práchni. ⁽¹⁵⁹⁾

¹⁵³ Horák, Varhany a varhanáři Děčínska a Šluknovska, 1995, 43.

¹⁵⁴ Blažíček, Rokoko a konec baroka v Čechách, 1948, 61.

¹⁵⁵ Macek, Petr: Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: Průzkumy památek 1/1996, 119 – 122.

¹⁵⁶ Slaviček, Úvod k inventáři, Fond Archiv obce Prácheň, 1978, 2.

¹⁵⁷ Slaviček, Úvod k inventáři, Fond Archiv obce Prácheň, 1978, 2. K rodu Kinských viz Ottův slovník naučný XIV, 1899, 240 – 245.

¹⁵⁸ Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 1978, 3.

¹⁵⁹ Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 1978, 4.

Přípravné práce (lámání kamene, atd.) na stavbu prácheňského kostela sv. Vavřince byly dle výdajů započaty roku 1777⁽¹⁶⁰⁾. V roce 1778 uzavřela prácheňská obec smlouvu s kamenickošenovským farářem o konání bohoslužeb v prácheňském kostele a poplatcích na údržbu církevních budov v Kamenickém Šenově⁽¹⁶¹⁾. V letech 1780 až 1782 proběhla vlastní stavba kostela. Vyplývá to z žádosti obce o příspěvek na lokalistu („... *Wegen beÿ trag zuhaltung eines local Capelans*“), datované rokem 1782. Výslovně se zde zmiňuje, že stavba prácheňského kostela byla kvůli počasí nutná. V prácheňském kostele vykonával tehdy bohoslužby farář z Kamenického Šenova.⁽¹⁶²⁾

Roku 1793 zřídila rodina Palmů nadaci na bohoslužby a další církevní úkony⁽¹⁶³⁾. Farář z Kamenického Šenova měl i nadále sloužit mše, konat kázání, ale také pohřbívat, oddávat a křtít („*Der beÿ oder in der Parchner Kirche einen Todten begraben, eine Copulation halten, oder ein Kind taufen lassen will, ...*“). Opět je zde připomínána nutnost a důležitost kostela z důvodu zimních období („... *wie nothwendig sie uns wegen der Winterszeit strengen und Kalten Laage ist ...*“). Nejspíše kolem kostela již musel existovat hřbitov.

Roku 1802 dosáhli obyvatelé zřízení vlastní fary. Farní nadace byla opatřena sbírkou. Farář však musel bydlet ve škole, a proto roku 1807 následovala další sbírka, aby mohla být postavena budova fary. Později si obyvatelé Práchně a Šelt (Schelten) zřídili také vlastní školu.⁽¹⁶⁴⁾

Stavba farní budovy na Práchni byla zahájena roku 1808⁽¹⁶⁵⁾. Věra Naňková, patrně omylem, uvádí, že vznikla ve stejné době jako kostel, tedy v letech 1780 až 1782⁽¹⁶⁶⁾.

Z odhadu nákladů na opravu prácheňského kostela („*Köstenüberschlag der beÿ der Parchner Pfarrkirche worzunehmenen Reparaturen*“) z roku 1809 vyplývá, že kostel měl šindelovou střešní krytinu⁽¹⁶⁷⁾.

Dne 29. dubna roku 1854 vyhlásil Patronátní úřad českokamenického panství knížete Ferdinanda Kinského („*Patronatsamt der hochfürstlich Kinsky'schen Besizung Böhmischkamnitz*“) v Oznamovateli Pražských Novin (Amtsblatt zur Prager Zeitung) veřejnou soutěž na pronájem stavby („*Bauverpachtung*“). Prácheňský kostel sv. Vavřince měl být rozšířen postavením průčelní věže. Podnikatelé („*Baulustige Unternehmer*“) byli vyzváni, aby dodali své vadiem opatřené písemné návrhy nejpozději do desátého května roku 1854⁽¹⁶⁸⁾.

Dle protokolu vydaného patronátním úřadem knížete Kinského v České Kamenici dne 10. května roku 1854 („*Protocoll. aufgenommen beim fürstlich Kinskyshen Patronatsamte zu Böhmischkamnitz am 10 Mai 1854*“) byla stavba rozšíření kostela pronajata bynoveckému

¹⁶⁰ Fond Archiv obce Prácheň, SOkA Česká Lípa, inv. č. 236; Inventář 1977, 27. Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 1978, 4.

¹⁶¹ Fond Archiv obce Prácheň, SOkA Česká Lípa, inv. č. 235, karton 13; Inventář 1977, 27. Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 4.

¹⁶² SObA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, sign. 18-I-1, C – Staré spisy II/a.

¹⁶³ Fond Archiv obce Prácheň, SOkA Česká Lípa, inv. č. 238, karton 13; Inventář 1977, 28. Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 4.

¹⁶⁴ Slaviček, Úvod inventáře k: Fond Archiv obce Prácheň, 4. Herr, Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 1973, 601, uvádí, že roku 1802 byla zřízena v Práchni lokálie a o čtyři roky později farnost. Pro úplnost se sluší dodat, že dějiny Práchně byly velmi těsně spjaty s dějinami obce Šelty. Dnes již jen málokdo ví, kudy přesně vedla hranice mezi svého času samostatnými obcemi, jež jsou dnes sjednoceny pod názvem Prácheň.

¹⁶⁵ SObA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, sign. 18-I-2, C – Staré spisy II/a.

¹⁶⁶ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění XIX, 1971, 89. Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie ..., 2004, 324.

¹⁶⁷ SObA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, sign.: 18-I-3, C – Staré spisy II/a.

¹⁶⁸ SObA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, sign.: h 1, D/XVII, kde uložena část novin: Oznamovatel Pražských Novin. Číslo 101, v sobotu dne 29. dubna 1854 (Amtsblatt zur Prager Zeitung. Nummer 101, Samstag den 29. April 1854), list 1b.

zednickému mistru Ignáci Dittrichovi („*Binsdorfer Maurermeister Ignatz Dittrich*“), neboť byla jeho cenová nabídka shledána výhodnou a on zkušeným a solidním stavitelem („*Baumeister*“), jenž realizoval („*ausführen*“) již mnoho staveb. Tento protokol byl potvrzen Okresním úřadem v České Kamenici dvanáctého března roku 1858 („*Wird bestätigt. Vom K. Bezirksamte Böhm. Kamnitz am 12. März 1858*“).⁽¹⁶⁹⁾

Dochovaný plán, uložený rovněž v děčínské pobožce litoměřického oblastního archivu, nese vpravo dole podpis Ignáce Dittricha s datací druhého října 1852. Uprostřed plánového listu potvrzení Krajského stavebního úřadu v České Lípě, že projekt byl přezkoušen a shledán vhodným k realizaci.

Vzhledem k existenci vyúčtování ulití zvonu z roku 1781 lze předpokládat, že někde vedle kostela stála provizorní zvonice, nejspíše dřevěná⁽¹⁷⁰⁾.

Jméno Jana Václava Kosche v souvislosti se stavbou prácheňského kostela uvádějí Rudolf Dörre⁽¹⁷¹⁾, Věra Naňková⁽¹⁷²⁾ a Alfred Herr⁽¹⁷³⁾. Byť se mi ho prozatím v archivních materiálech nalézt nepodařilo, domnívám se, že je jeho účast na stavbě kostelní lodi, kruchty a presbyteria nesporná. Dle Rudolfa Dörreho „*Das Gedenkbuch der Pfarrei enthielt wohl nichts über den Erbauer, aber man hatte kurz zuvor auf einem alten Blatte verzeichnet, daß sie Kosch für 3500 Gulden in den Jahren 1780-1781 erbaut hatte.*“ Je tedy také možné, že archivní důkaz o Koschově přítomnosti na stavbě zmizel neznámo kam nebo už vůbec neexistuje.

Prácheňský kostelík, postavený v blízkosti překrásné Panské skály, je prostou jednodílnou, podélně komponovanou stavbou. Za apsidálně uzavřené kněžiště byla v ose stavby připojena zhruba čtvercová sakristie. Byť na plánu zednického mistra Ignáce Dittricha nefiguruje, lze ji dle vykrajovaného obrazce vpadlého pole na klenbě rovněž zařadit do doby, kdy ze působil Jan Václav Kosch. Strop lodi a klenba kněžiště⁽¹⁷⁴⁾ jsou rovněž zdobeny vykrajovanými vpadlými poli. Je třeba jen litovat absence možné původní barevnosti⁽¹⁷⁵⁾, protože jsme tak zůstali ochuzeni o účinek dekorativně pojatého iluzionismu, kdy spojení mělké reliéfní modelace s rozdílnou barevností jednotlivých vrstev by opticky prohlubovalo rovinu stropu lodi či kněžiště. Dalším pro Kosche signifikantním motivem je užití úseků půdorysně zalamovaných celků pilastrových stěn na místě, kde loď kostela přechází v kněžiště. Výrazný prvek vnitřního prostoru kostelíka činí kruchta. Dojem plasticky modelované hmoty výrazně kontrastuje s jemným grafickým rozvrhem prostorové skořápky.

Následujících několik momentů z hutného textu Elisabeth Springer jsem vybral, abych zde nastínil situaci procesu vzniku zejména sakrálních staveb osmdesátých let osmnáctého století, jejichž podoba byla podstatně určena byrokratickým aparátem císaře Josefa II. Autorka sama vybavila svou stat' četnými odkazy na literaturu a prameny, jenž dokazují již dlouholetý zájem badatelů o toto téma. Byť svou pozornost zaměřila zejména na rakouské země, lze z jejích závěrů rozhodně čerpat také pro oblast zemí Koruny české.

S narůstajícím počtem obyvatel se zrodila potřeba zvýšit množství nejnižších správních jednotek církevní organizace. Tendence stavět nové sakrální stavby ve větší míře také na venkově má své počátky za vlády Marie Terezie. Pro císaře Josefa II. znamenalo zvýšení počtu kostelů možnost nechávat císařská nařízení a dekrety oznamovat duchovními

¹⁶⁹ SOBa Litoměřice, pobožka Děčín, Vs Česká Kamenice, sign.: h 1, D/XVII.

¹⁷⁰ Fond Archiv obce Prácheň, SOkA Česká Lípa, inv. č. 236; Inventář 1977, 27.

¹⁷¹ Dörre, *Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch*, 1941, 94 – 95.

¹⁷² Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: *Encyklopedie ...*, 2004, 324.

¹⁷³ Herr, *Heimatkreis Tetschen-Bodenbach*, 1977, 601.

¹⁷⁴ Protože jsem nechtěl riskovat propadnutí se schody, abych mohl konstatovat charakter klenby, předpokládám zde falešnou klenbu (strop) lodi a možná i presbyteria.

¹⁷⁵ Herr, *Heimatkreis Tetschen-Bodenbach*, 1977, 601, uvádí, že v kostele byly fresky, což se nezdá být možné, nicméně zde lze předpokládat určité barevné odlišení jednotlivých vrstev.

z kazatelen. Zhustit síť církevní organizace bylo tedy v zájmu státu a centralizace monarchie. ⁽¹⁷⁶⁾

Dvorním dekretem ze dne 4. února roku 1782 bylo magistrátům a panstvím uloženo udat všechna místa, na kterých považují za nutné založit faru nebo lokální kaplanství. Řada panství považovala s důvěrou v nedávno založený Náboženský fond zřízení vlastní farnosti včetně stavby kostela a budovy fary pro své poddané za nutné. ⁽¹⁷⁷⁾

Dvorním dekretem ze dne 12. září roku 1782 byla stanovena kritéria pro zřizování far či lokálních kaplanství. Farníci mohli nárokovat zřízení kostela a obydlí duchovního v případě, když byli od svého dosavadního farního kostela vzdáleni více jak hodinu, když cestu znesnadňovalo pohoří, voda, sníh v zimě či špatné cesty nebo měla jejich obec více jak 700 obyvatel. Zároveň byli vyzváni okresní krajští zastupitelé, aby podali zprávu o místních zvláštностech kvůli získání co možná nejobjektivnějších kritérií k rozhodování. ⁽¹⁷⁸⁾

Dvorním dekretem ze dne 24. října roku 1783 bylo kromě jiného stanoveno, že, kde kostely a farní budovy chybí, budou tyto, když dobrovolně nepřispěje vrchnost, zřízeny z prostředků Náboženského fondu. Bohoslužebná roucha získají nové kostely nebo chudé a staré farnosti ze zrušených klášterů. S dekretem se veřejnost mohla seznámit v novinách nebo prostřednictvím separátních tisků. Poddaní byli tak vybídnuti ke spoluúčasti na zřizování far, kostelů či škol, neboť se stalo zřejmým, že jejich počet zdaleka nedostačuje potřebě obyvatel. ⁽¹⁷⁹⁾

Dekretem na oficialát v Pasově ze dne 15. listopadu roku 1783 Josef II. výslovně nařizuje, aby poddaní přispěli dovozem materiálu či manuálními pracemi, jak jen to bude možné. ⁽¹⁸⁰⁾

Na podzim roku 1783 počalo ve Vídni pracovat Vrchní stavební ředitelství („*Ober-Direction*“ nebo „*Bau-Direction*“), řízené generálním dvorním stavebním ředitelem („*General-Hof-Bau-Direktor*“) a fungující v rámci Dvorního stavebního úřadu („... *die im ohnehin zusammengesetzten Hofbau-amt unter dem Namen der allgemeinen Bau-Direction bestehet*“). Nově ustavený orgán měl zajišťovat organizaci realizace staveb v nově vytvořených farnostech či lokáliích. Jeho úkolem bylo ve spolupráci s účetními navrhovat rozpočty staveb a ve spojení se studenty akademie pořizovat výkresy a kopie plánů. ⁽¹⁸¹⁾

Na podobu kostelů měla rovněž vliv roku 1766 zřízená komise pro provádění osídlování území („*Impopulations-Kommision*“). Dle instrukce z roku 1772 („*Impopulations-Haupt-Instruction*“) měly být centrem nově založené vsi na vytyčených hlavní a příčných ulicích kostel, fara, škola a hostinec. Návrh či půdorysný rozvrh takovéto obce příslušel kvalifikovanému inženýrovi. Podoba kostela se měla řídit příslušnými předpisy. Např. se při stanovování rozměrů kostela mělo počítat s narůstajícím počtem obyvatel. ⁽¹⁸²⁾

Jak trefně poznamenala Elisabeth Springer, hledání konkrétního prototypu josefínského kostela postrádá smyslu ⁽¹⁸³⁾. Lze dle jejího soudu sice nalézt skupinu staveb, jež sloužily jako příklady např. v díle Johanna Lucase von Hildebrandt, nicméně výslednou podobu josefínského vzorového kostela určili přinejmenším stejnou měrou také regionální zedníci mistři či stavitelé, kteří ve snaze přiložit ruku k dílu zasílali do Vídně své návrhy. Vzorový kostel musel tedy být především jednoduše realizovatelný. ⁽¹⁸⁴⁾

¹⁷⁶ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 67 – 69, 74.

¹⁷⁷ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 69.

¹⁷⁸ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 69 – 70.

¹⁷⁹ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 70 – 71.

¹⁸⁰ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 71.

¹⁸¹ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 72.

¹⁸² Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 76 – 77.

¹⁸³ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 76.

¹⁸⁴ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 76 – 77.

Návrhy far se řídily především počtem duchovních v obci, zda např. spolu s farářem sídlil v dané obci také kooperátor, atp. Finální podoba farní budovy byla pak mnohdy výsledkem celé řady jednání mezi obcí a úřady. Někdy se také vedly dlouhé debaty o materiálu staveb, např. stropu kostela, zda má být hlavně levný (rákos) nebo trvanlivý (pravá klenba), atd. (¹⁸⁵)

Josefínský vzorový kostel tedy, přes veškerou unifikační snahu, byl nesčetněkrát výsledkem určitého kompromisu mezi vídeňskými úřady a místními poměry (včetně určitých regionálních uměleckých tradic). Po celou dobu panování Josefa II. byla ideální podoba vzorového kostela, fary a rovněž i dalších budov (škola, atd.), vlastně hledána. Normalizační a unifikační tendence mechanicky myslících byrokratů tak přirozeně narážely na řadu konkrétních problémů spojených s realizací téměř „matematicky“ navržených staveb.

Osada **Hřensko** vyrostla v průběhu druhé a třetí třetiny šestnáctého století v hlubokém skalnatém údolí říčky Kamenice a při jejím vyústění do mohutného toku řeky Labe. Počátky vsi však pravděpodobně sahají až do čtrnáctého století, kdy se zde předpokládá existence skladiště dříví, mlýn a krčma, v níž se scházeli plavci, dřevaři a voraři, kteří zde snad již pobývali v chýších. Díky přírodním podmínkám se těžba dřeva stala významným příjmem vrchnosti a dokázala rovněž zajistit obživu postupně vzrůstajícího počtu obyvatel, protože půda, klima a skalní terén nebyly vhodné pro polní hospodářství. Obilí se sice muselo dovážet ze středních Čech, avšak i ono po čase posloužilo jako předmět obchodu, stejně jako jiné výrobky, které Hřenskem za poplatek procházely či zde byly také skladovány. Les, voda a odchod se tak staly hlavním zdrojem příjmů obyvatel. (¹⁸⁶)

V roce 1786 byla ve Hřensku zřízena lokálie (¹⁸⁷). V letech 1786 až 1787 byl postaven kostel, zasvěcený sv. Janu Nepomuckému. K jeho výstavbě dal podnět císař Josef II., který se zde zastavil roku 1779 na cestě do Děčína. Do té doby se obyvatelé Hřenska a okolních vesnic účastnili bohoslužeb v Arnolticích nebo Růžové. (¹⁸⁸)

V polovině devatenáctého století zde jako lokalista působil P. Joachim Preiss, jehož kresebné záznamy mají značnou dokumentární hodnotu. Zaznamenal i podobu hřenského kostelíka (¹⁸⁹).

Vzhledem k podobě kostela a k tomu, že Jan Nepomuk kníže Clary-Aldringen, tehdejší majitel bynoveckého panství, zastával kromě jiného také funkci dvorního ředitele staveb, je lze se domnívat, že u zrodu stavby stál plán, koncipovaný Generálním dvorním stavebním ředitelstvím.

Dle své hloubkové osy uspořádaná stavba hřenského kostelíka sestává z prostoru lodi o dvou polích, sjednoceného nepřítomností pravých úhlů v půdorysu, apsidou uzavřeného užšího presbyteria o jednom poli klenby (možná falešné) a sakristie, kam se nenápadně vstupuje vchodem situovaným za oltářem kněžiště ve středu stěny. Do západní části lodi byla dodatečně vložena dřevěná empora se schodištěm, době vzniku samotné stavby nepochybně vzdálená. Absence ve štku modelovaných hlavic pilastrů nechává poznat, že vnitřek kostela zůstal nedokončen. Vnitřním prostor stavby byl ve svém celku určen systémem síně se vtaženými pilíři, na něž dosedá klenba s lunetovými výsečemi. Materiálem klenby (či stropu) bude s největší pravděpodobností rákos.

¹⁸⁵ Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 84 – 85.

¹⁸⁶ Slavičková, Hřensko jinak Hrnkreczem ..., 1992, 10, 14, 17.

¹⁸⁷ Herr, Heimatkreis Tetschen-Bodenbach, 1977,

¹⁸⁸ Slavičková, Hřensko jinak Hrnkreczem ..., 1992, 43.

¹⁸⁹ Slavičková, Hřensko jinak Hrnkreczem ..., 1992, 10, 14, 17. Němec, Povodeň ve Hřensku roku 1845 očima faráře P. Joachima Preisse, in: DVZ XIII/2003, 44 – 51.

Plošně rozvržené průčelí hřenského kostelíka je korunováno dřevěnou vížkou v jeho ose. Výraznějším prvkem fasády jsou pak tvary záklenků oken.

Na možnost účasti Jana Václava Kosche při stavbě kostelíka sv. Jana Nepomuckého ve Hřensku poukázal již Rudolf Dörre⁽¹⁹⁰⁾. Osobně ji pokládám za velmi pravděpodobnou, avšak s tím, že přepracoval plán dodaný vídeňským Generálním dvorním stavebním ředitelstvím. Svědčí o tom zejména forma vnitřního prostoru, která je v zásadě zjednodušenou variantou arnoltického farního kostela. Plošné proporce vnějších bočních stěn lodí mohou připomenout kytlický kostel sv. Antonína Paduánského. Umístění sakristie za presbyteriem bylo uskutečněno již na Práchni, atd.

Cílem následujícího poměrně podrobného nástinu vzniku města **Nového Boru** je upozornit na charakter společnosti, pro kterou byl novoborský kostel stavěn. Domnívám se totiž, že stavbu chrámu Nanebevzetí Panny Marie nelze chápat jako akt vůle jednoho stavebníka, ale že se jedná o záležitost společenskou, tedy jakéhosi kolektivního stavebníka, reprezentovaného místní podnikatelskou smetánkou.

Statě novoborského historika, archiváře a kronikáře Vladislava Jindry mi posloužily jako hlavní zdroje informací. Sám vycházel zejména z archivních pramenů, ale také z různých prací borských historiků doby předválečné – Josefa Siebera a Karla Würfela.

Obec Arnultovice (Arnsdorf) vznikla po roce 1471 na pozemcích patřících sloupské vrchnosti. Její založení souviselo s kolonizací příhraničního pralesa. Pravděpodobně ve stejné době vzniklo také sousední Polevsko. Zatímco pro osadníky Arnultovic, jejichž hlavním zdrojem obživy bylo zemědělství, představovaly sklářské profese pouze možnost přivýdělnku, obyvatelé Polevska se sklářstvím zabývali výlučně.⁽¹⁹¹⁾

Dle sčítání domů a jejich majitelů, jež proběhlo v letech 1652 až 1654, v historické literatuře označované jako berní rula, tvořili obyvatelstvo obce Arnultovic sedláci a chalupníci, kteří hospodařili na svých statcích. Protože však většinu lidí půda neuživila, věnovali se vedlejšímu zaměstnání. V obci tak působil hospodský, obchodník sklem, obchodník obilím, koňský handlíř, povozník, dále tři skláři, bednáři, výrobci hraček, prodávané po trzích.⁽¹⁹²⁾

V dolní části Arnultovic stával statek, k němuž náležel rozsáhlý pozemkový majetek (pole, louky). Dle berní ruly se nacházel v držení vrchnosti; byl však opuštěný. Později nechali majitelé panství na jednom z jeho pozemků vybudovat komplex hospodářských stavení (dvůr s příslušenstvím, stáje).⁽¹⁹³⁾

Na počátku devadesátých let sedmnáctého století se rozhodl Ferdinand Hroznata hrabě či spíše svobodný pán z Kokořova definitivně vyřešit ekonomické problémy svého panství a grunt rozdělil na přibližně stejné stavební parcely. Aby měl jistotu, že všechny parcely budou skutečně prodány, dal na každé z nich zbudovat vlastním nákladem stavení s možností koupě na splátky až do konečného vyrovnání hodnoty nemovitosti. Velkou výhodou byla blízkost zdrojů stavebního materiálu – pískovce, jílu, dřeva. Většina staveb měla kamennou podezdívku, zbývající část byla dřevěná. Mezi lety 1692 až 1703 tak proběhla na pozemcích původně arnoltovického statku první kolonizační vlna vzniku nové osady, z níž se postupem času vyvinulo město Bor (Haida).⁽¹⁹⁴⁾

¹⁹⁰ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 98.

¹⁹¹ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 21 – 22.

¹⁹² Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 24.

¹⁹³ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 28 – 29.

¹⁹⁴ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 33 – 35. Jindra, Z dějin našeho města. Bor nebo Arnultovice?, in: Zpravodaj MěNV v Novém Boru, říjen 1972, č. 5. Jindra, Vladislav: Další příspěvek z kroniky o vzniku našeho města. Záhadný pan Raškovský, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, duben 1973, č. 2.

Ve zmíněném komplexu hospodářských budov byl zřízen panský hostinec (či nově postaven vedle něho), který roku 1696 vrchnost pronajala a o dvanáct let později prodala Václavu Ignáci Grossmannovi. V kupní smlouvě se poprvé zmiňuje osada na vřesovišti, na tzv. Haydě, česky Boru. Pro Grossmanna znamenala tato transakce nejen nabytí majetku, ale také změnu společenského postavení; zbaven roboty a kontribuce stává se podnikatelem v dnešním slova smyslu. ⁽¹⁹⁵⁾

Komplex Grossmannova hostince, kde od třicátých let osmnáctého století fungoval také úřad pošty, patřil ke společensky nejvýznamnějším objektům nové osady. Roku 1715 zde Václav Norbert Oktavián hrabě Kinský, nový majitel sloupského panství, ustavuje prvního rychtáře a radního. Osada se stává vískou s vlastní, byť značně omezenou pravomocí, čímž se zbavuje závislosti na arnultovickém představenstvu. ⁽¹⁹⁶⁾

Ve druhé polovině čtyřicátých let osmnáctého století si Jan Václav Grossmann, syn Václava Hynka, nechal naproti hostinci vystavět rozměrný panský dům. Příslušníci rodu Grossmannů patřili ke společenské smetánce Haidy. ⁽¹⁹⁷⁾

Prvenství v obchodu se sklem náleží obcím Falknovu a především Polevsku, odkud si zásluhou rozvětvených rodin Preislerů a Schürerů našlo severočeské sklo cestu na světová tržiště. Postupem času dorazily sklářské výrobky např. do hansovního severoněmeckého města Hamburku či na Pyrenejský poloostrov do Španělska a Portugalska. Roku 1721 vydává Jiří František Kreibich z Kamenického Šenova, jeden z průkopníků exportu skla, první sklářský cestopis. ⁽¹⁹⁸⁾

Roku 1761 zakládá své sídlo v Boru exportní firma Jiřího Antonína Janckeho, jež své obchodní kontakty kromě Pyrenejského poloostrova navázala také v Amsterdamu s Východoindickou společností. Po jeho smrti roku 1769 pokračovali v otcově díle synové Jan Kryštof a Jan Jiří. ⁽¹⁹⁹⁾

Vojenské prohry ve čtyřicátých letech osmnáctého století přiměly panovnici Marii Terezií vytvořit potřebnou silniční síť pro rychlé přesuny armád. V roce 1752 byla zahájena stavba erární silnice z Prahy do Rumburka, jejíž trasa vedla Borem, kde Josef Jan Maxmilián hrabě Kinský počal ve snaze využít této situace s podnikatelskými aktivitami, zejména v textilnictví. Na jeho žádost povýšila Marie Terezie Bor roku 1757 na město s právem výročních a týdenních trhů pro přízi, len a obilí. Roku 1782 a 1796 bylo toto privilegium obnoveno. V roce 1757 vydal hrabě novému městu ještě vrchnostenská privilegia, v nichž vystupuje ve funkci ochranného pána. Např. dle prvního ustanovení se měl zájemce o získání měšťanského práva v Novém Boru kromě obvyklých podmínek (zhostný list) vyplatit z poddanství. ⁽²⁰⁰⁾

Roku 1751 nechala sloupská vrchnost postavit v severozápadní části budoucího náměstí dvoupatrovou, podlouhlou budovu panské sýpky. V roce 1765 uzavřela půdorys tržiště (dnešního náměstí před chrámem) budova piaristického kolegia. Během necelých patnácti let vznikla plocha dnešního náměstí, jehož jihovýchodní cíp patřil tehdy ještě dřevěné kapli Nanebevzetí Panny Marie. Stavební činnost se pak přesunula k cestám do Sloupu (jihozápadním směrem) a České Lípy (jižním směrem od náměstí) za Grossmannův komplex s hostincem. Následující výstavbu ve městě řídil již sloupský vrchnostenský úřad, jež dal tímto podnět k vytvoření jednotného plánu. V osmdesátých letech osmnáctého století působil

¹⁹⁵ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 36 – 37.

¹⁹⁶ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 37, 42 – 43. Jindra, Vladislav: Na „Poště“, in: Zpravodaj MV KSC, MV NF a MěNV v Novém Boru, únor 1974, č. 1.

¹⁹⁷ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 53.

¹⁹⁸ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 36, 45 – 47.

¹⁹⁹ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 65 – 66.

²⁰⁰ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 49 – 53.

ve službách Filipa hraběte Kinského královský inženýr Emanuel Kleinwächter, který roku 1787 naplánoval zástavbu a navrhl urbanistické řešení další fáze výstavby města. Dle jeho projektu se začalo roku 1790 skutečně stavět. Ve Státním oblastním archivu Litoměřice, pobočka Děčín, chovají záznam tohoto urbanistického rozvrhu, který vychází z Kleinwächterova návrhu, avšak zachycuje stav nové části města na počátku devatenáctého století. ⁽²⁰¹⁾

Významným momentem dějin města byl příchod řádu piaristů roku 1763, kteří zde napříště zajišťovali výuku dítek borské podnikatelské honority. Původně borští zamýšleli povolat řád kapucínů. Nakonec však zvítězili právě piaristé kvůli jejich příznivému vztahu k tereziánským reformám. Ve svých zařízeních mnohdy vyučovali i nekatolíky. ⁽²⁰²⁾

V začátcích probíhala výuka dosti improvizovaně. Zatímco piaristé zdokonalovali mládežníky především ve výuce cizích jazyků, vedl Jiří Antonín Jancke hodiny obchodní korespondence a vedení účetních knih. Roku 1765 byla dostavěna budova kolegia, kde se napříště konalo vzdělávání budoucích obchodníků. Za svým novým sídlem, vlastně jedním z významných kulturních center Boru, přeměnili piaristé bývalý pískovový lom na místo odpočinku s úrodnou zahrádkou. ⁽²⁰³⁾

Dne 10. května roku 1747 byly slavnostně položeny čtyři základní kameny dle tehdejšího borského společenského žebříčku k budoucí kapli, patrně dřevěné. Na první z kamenů poklepal iniciátor stavby Václav Grossmann, nejbohatší obyvatel osady a majitel již zmíněného hostince s poštovním úřadem, dále borský rychtář Václav Helzel, zámecký kaplan Jan Grossmann a zároveň syn zakladatele a na poslední Jan Václav Ullmann z Arnultovic. Dne 6. července téhož roku vysvětil základy kaple sloupský duchovní, do jehož farnosti tehdy Bor s Arnultovicemi náležely. Stavba kaple byla dokončena roku 1749, kdy ji přesně na den svátku Nanebevzetí Panny Marie vysvětil českokamenický vikář Antonín Filler. Dne 19. října roku 1749 se kapucínský mnich Josef Bonaventura stal duchovním kaple. Není však známo, jak dlouho zde působil, neboť později, až do příchodu piaristů, vykonával funkci duchovního v Boru sloupský farář. Po nějaké době byla kolem kaple zřízena křížová cesta, o jejíž zřízení se postaral obchodník Jiří Antonín Jancke. Mnoho z vybavení kaple pocházelo z darů od majitele panství Josefa Kinského a místních obchodníků. Od roku 1757 se na svátek Nanebevzetí Panny Marie konal jeden ze čtyř výročních trhů. Borská kaple se na přání jejího zakladatele stala hrobkou rodiny Grossmannů a jejich přátel. Později byla začleněna do novostavby kostela. V místech bývalé křížové chodby, dnes u vnitřní zdi kostela, odpočívají ostatky členů rodiny Janckovy spolu s dítětem Jana Antonína Trauscka. Poslední pohřbenou osobou zde byla paní Anna Alžběta Jancková roku 1784. ⁽²⁰⁴⁾

V roce 1763 přišli do města piaristé, kteří se ujali správcovství kaple. Závislost na sloupském duchovním však trvala až do vzniku samostatné fary. Dne 20. ledna roku 1783 navštívil město císařský komisař, aby zjistil, zda město skutečně kostel potřebuje. Měšťané se protokolárně zavázali, že zajistí finanční náklady stavby. Požadovali však, aby duchovními správci nového svatostánku byli piaristé a zároveň byla zřízena samostatná fara. Na základě rozhodnutí biskupské konzistoře z 12. prosince roku 1785 a císařského dekretu z 9. ledna roku 1786 byla v budově piaristického kolegia zřízena fara ve správě piaristů. ⁽²⁰⁵⁾

²⁰¹ SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Sloup, inventární číslo: 915. Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 53 – 57. Ke Kleinwächterovi srov. také Škabrada / Ebel, Pozdně barokní domy v Novém Boru a jejich projekty, 1995, 173 – 178.

²⁰² Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 58.

²⁰³ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 60 – 61.

²⁰⁴ Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 5 – 7. Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí 1992 – 1994, 72.

²⁰⁵ Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 7 – 8 .

Stavbu kaple Nanebevzetí Panny Marie je možné spatřit na vedutách, z nichž jednu jsem reprodukoval z knihy Josefa Siebera, *Geschichte der Stadt Haida*, která vyšla roku 1913, a druhou z tiskoviny, vydané u příležitosti 250. výročí povýšení Boru na město⁽²⁰⁶⁾. Na první z nich, zachycující dle Vladislava Jindry lidovou slavnost ukončení války o bavorské dědictví⁽²⁰⁷⁾ či slavnost uzavření míru mezi Anglií, Francií a Španělskem roku 1783, kterou uspořádali borští obchodníci Antonín Trauscke a bratři Kryštof a Jiří Janckovi⁽²⁰⁸⁾, lze spatřit budovu piaristického kolegia (vlevo), Grossmannův komplex hostince s poštovním úřadem (budova s branami) a kapli Nanebevzetí Panny Marie v jeho sousedství. Borský historik Josef Sieber přiřadil ve své knize vedutě datum 1783.

Ve sbírkách novoborského muzea se údajně ještě po druhé světové válce nacházela maketa Grossmannovy kaple, kterou údajně zhotovili dle dochovaných náčrtů⁽²⁰⁹⁾.

V této souvislosti se hodí upozornit na činnost piaristy P. Marcellina Fromma a Sancta Theresia, věhlasného kaligrafa, ale také matematika a profesora účetnictví, u něhož se připravovali zdejší umělci, budoucí miniaturisté. O nedělích vyučoval zdarma kresbě a malbě Bedřicha Egermanna, příštího vynálezce nových technik sklomalby.⁽²¹⁰⁾

Druhá veduta, jež podává kapli v podrobnostech odlišně, byla Josefem Sieberem datována do roku 1784⁽²¹¹⁾. V pravé polovině obrazu je znázorněna bývalá panská sýpka (podlouhlá budova naproti piaristickému kolegiu), postavená roku 1751, později sloužící jako manufaktura. Od roku 1778 byl jejím majitelem Jan Antonín Trauscke.⁽²¹²⁾

Dle obou vedut byla kaple již tehdy založena na centrálním, patrně oktogonálním půdorysu. Ochoz křížové chodby měl pultovou střechu a obíhal kolem vlastního jádra svatyně. Hodné pozornosti je především ono „pagodovité utváření“ střechy kaple, jež může až připomenout, zejména u druhé z vedut, podobu věže současného chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Těžko však v současném stavu bádání rozhodnout, jak předchůdce dnešního kostela přesně vypadal. Nelze totiž dle mého soudu zcela vyloučit, že zejména první z vedut byla vytvořena retrospektivně.

Dne 10. dubna roku 1786 bylo započato s bouráním dřevěné kaple. Koncem měsíce bylo v zásadě staveniště připraveno a do jeho obvodu byla začleněna plocha celé kaple včetně křížové cesty. Stavební dozor byl svěřen měšťanu a obchodníkovi Antonínu Zinkemu.⁽²¹³⁾

Na příspěvek do kostelního fondu podporujícího výstavbu nového chrámu Nanebevzetí Panny Marie byla dokonce v cádizské pobožce obchodní firmy Jancke mezi mexickými odběrateli českého skla organizována sbírka⁽²¹⁴⁾.

Ve Státním okresním archivu v České Lípě se dochoval přehled příspěvků s podpisy jejich dárců na stavbu nového borského kostela („*Verzeignuß derjenigen Gutthättern so zu Erbauung einer Neüen Kirchen in Stadt Hayda bey zutragen gessonen sind ...*“). Nejvyššími částkami přispěli Jiří Antonín Jancke („*George anton Jancke*“), Jan Kryštof Jancke („*Johann Christof Jancke*“), Jan Jiří Jancke („*Johann Georg Jancke*“), na dalších místech seznamu

²⁰⁶ Jindra, Vladislav / Raňšová, Eva: *Nový Bor – Haida. 250. výročí povýšení na město*, Nový Bor 2007.

²⁰⁷ Jindra, Lidová slavnost roku 1779, in: *Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru*, červen 1975, č. 4

²⁰⁸ Jindra, *Dějiny města Nového Boru a jeho obcí*, 1992 – 1994, 66.

²⁰⁹ Jindra, *Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru*, 1992, 6.

²¹⁰ Jindra, *Dějiny města Nového Boru a jeho obcí*, 1992 – 1994, 64. Slavíčková / Cvrk, Kylicko, 1993, 69.

²¹¹ Sieber, *Geschichte der Stadt Haida*, 1913, reprodukce veduty s datací vložena mezi stránky knihy.

²¹² Jindra, *Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru*, 1992, 48, 74.

²¹³ Jindra, *Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru*, 1992, 8.

²¹⁴ Šimánková, *Vznik a vývoj sklářské obchodní kompanie Janke a její podíl na vývozu českého skla v letech 1766 – 1773 do Španělska*, in: *Bezděz* 12/2003, 121.

jsou podepsáni Jan Antonín Trauscke („*Joh. Ant. Trauscke*“), Jan Adam Ziegenheim („*Johan Adam Ziegenheim ...*“), František Václav Schierer („*Franz Wenzel Schierer*“), Jan Josef Höltzel („*bürgermeister Johan Joseph Höltzel*“), Josefa Hanela („*Joseph Hanel*“), a řada dalších představitelů nejvyšších společenských kruhů města. ⁽²¹⁵⁾

Archiválie pochází nejspíše z období před rokem 1769 (datum úmrtí obchodníka Jiřího Antonína Janckeho). Do roku 1772 zastupoval purkmistra v jeho funkci Jan Josef Höltzel. Jan Adam Ziegenheim zastával úřad purkmistra v letech 1773 až 1775. V roce 1775 se Jan Josef Höltzel stal řádným purkmistrem, v představenstvu mezi jinými seděl Josef Hanel. V letech 1782 až 1799 byl borským purkmistrem Jan Antonín Trauscke. ⁽²¹⁶⁾

Dne dvacátého června roku 1787 uzavřeli zástupci města Boru se stavitelem Janem Václavem Koschem smlouvu na dokončení celé stavby kostela tak, jak má být započata od roku 1787, až do formálního předání klíčů („*den ganzen Bau, so wie er vom Jahre 1787. anzufangen bis zur förmlichen Übergabe der Kirchen Schlüssel, erforderlich seyn wird*“), a to v akordu („*...dem ... Baumeister Kosch in Accord zu geben.*“). V úvodu smluvního listu se dále uvádí, že městská obec („*Städtische Gemeinde*“) se stavbou na vlastní náklady („*den Kirchenbau auf eigenen Rechnung zu führen*“) začala již roku 1786 („*im Jahre 1786 den Anfang gemacht*“). ⁽²¹⁷⁾

Zda Kosch měl vést stavbu od samého počátku a smlouva by tak byla sepsána zpětně, jak někteří soudí ⁽²¹⁸⁾, není zcela jasné, neboť přehled vydání na lámání kamene z roku 1786 pro stavbu borského kostela, uložený rovněž ve Státním okresním archivu v České Lípě, podepsal zednický mistr Joseph Höltzel z Boru („*Hatt Joseph Höltzel Mauer Meyster, v. Hayde Diverse steiner gebrochen ...*“) ⁽²¹⁹⁾. Na jiný list, pocházející také z českolipského archivu, byly zaznamenány v roce 1786 vykonané kamenické práce („*Was zu der Haider Kirchen Bau an Stein metz arbeit ist Verfertiget worden*“). Objevují se zde např. položky za „*Ein Sturtz zu den Fenster*“ či „*Fenster Solbencke*“ ⁽²²⁰⁾. Dle dvou účetních specifikací, byť psaných dosti nečitelným písmem a nesrozumitelnou řečí, lze nicméně usoudit, že Kosch patrně převzal materiál, který zbyl z roku 1786 ⁽²²¹⁾. V pamětní listině, vložené do makovice věže borského kostela dne 11. října 1788, se zmiňují stavitel Jan Václav Kosch a tesařský mistr Filip Peche, kteří „*dovedli*“ stavbu, prováděnou pod dozorem města a za podpory patrona Filipa hraběte Kinského, až do stavu, kdy „*mohl být vsazen na dostavěnou věž knoflík s křížem.*“ ⁽²²²⁾. Někteří však uvádějí, že zednický mistr Johann Anton Hölzl z Boru vedl jako polír stavbu novoborského kostela ⁽²²³⁾. Je velmi pravděpodobné, že tuto informaci mají z knihy Josefa Siebera, který však zdroj neuvádí ⁽²²⁴⁾.

Stavba nového kostela byla plánována zřejmě již delší dobu. Svědčí o tom rozpočtový přehled materiálů určených pro borský kostel („*Deren, zu einer ansinnenden neuen Kirche in dem Stadtel Hayda nöthigen Materialien*“), datovaný ve Sloupu dnem 18. června roku 1776 a podepsaný Josefem hrabětem Kinským. Není ovšem zcela jasné k čemu přesně se obsahy jednotlivých položek vztahují. Lze však předpokládat, že k zastřešujícím částem stavby. Nasvědčují tomu částky za „*halbe Spint Breter zum Gerüste*“, přičemž zde výraz „*Gerüste*“ může znamenat lešení nebo konstrukci, prkna pro rákosový strop („*Land Bretter zur Rohrdecke*“) či další dřevěné součásti, jejichž názvy raději ponechávám bez pokusu o přeložení

²¹⁵ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²¹⁶ Srov. Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 73 - 74.

²¹⁷ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²¹⁸ Dle ústního sdělení PhDr. Vladislava Jindry.

²¹⁹ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²²⁰ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²²¹ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²²² Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 21.

²²³ Vlček / Sommer / Foltýn, Encyklopedie českých klášterů, 1998, 395. Naňková, Encyklopedie ..., 2004, 245.

²²⁴ Sieber, Geschichte der Stadt Haida, 1913, 79.

(„... *Stuck starcke Baustam, Riegelholtz, Spareholtz, Rüstholtz*“). Výslovně se zde zmiňuje věž, u níž se objevuje položka za šindele („*Schindelholtz*“). Význam tohoto rozpočtu možná řeší výraz „*Verhind*“, napsaný šikmo v horní části listu. Rozpočet tak patrně zůstává pouhým důkazem o dlouho připravované stavbě. ⁽²²⁵⁾

Ve zmíněné smlouvě se stavitel Kosch zavázal, že převzatou stavbu kostela („*Ubernihmt der Baumeister Kosch den Bau der Hayder Kirche ...*“) dokonale zhotoví tak rychle, jak jen to bude možné („*die Kirche in vollkommenen Stande so geschwind als möglich herstellen wolle*“). Dále se zavázal, že najme dostatečný počet tovaryšů („*Gesellen*“), aby stavba ještě před nadcházející zimou byla spolehlivě dovedena po střechu („*damit bis zum bevorstehenden Winter die Kirche ganz zu verlässlich unter das dach gebracht werde*“). Borská městská obec se zavázala staviteli Koschovi vyplácením peněz na pokrytí stavebních nákladů dle jím vypracovaného rozpočtového přehledu prací a materiálu („*von ihm ... Baumeister gemachten Baukosten-Uberschlag*“), který byl s podpisem Jana Václava Kosche přiložen ke smlouvě. Určila přitom, že vyplácení bude probíhat v zálohách přiměřených postupu stavby („... *dem Herrn Baumeister von zeit zu zeit nach Verhältnüß des beschleunigten Gebäudes verhältnüßmässige Vorschüsse oder Conto zahlungen zu machen.*“), přičemž musí být vždy částky, které borská městská obec v průběhu roku vynaloží na stavební materiál, jeho přívoz („*auf zu fuhren*“) či další výdaje, průběžně odečítány. Dále si vyhradila, aby stavitel byl pokaždé k dispozici („*derselbe in den Folge allemal frey stehen solle*“) tu kterou práci (např. kovářskou, sklenářskou, zámečnickou) převzít a odečíst za ni příslušnou položku z celkové sumy nákladů („... *z. B. Schmid, Glaßer, Schlosser ... Arbeit zu übernehmen, in welchem Falle der dafür oben ausgesetzte Betrag ganz in Abschlag zu bringen seyn wird*“). Stavitel Kosch se také zavázal borské obci, že věž kostela provede náležitě krásně („*dem Kirchen Thurm eine diesen Baue angemessene Verziehrung zu geben*“) s ohledem na záruku města provádět stavbu v akordu dle stavitelova rozpočtu („*in den besondern Rücksicht, daß von Seiten der Städtischen Gemeinde der Accord selbst nach den Baumeisterlichen Überschlage eingestaden worden*“). Stavitel rovněž ručí obci za všechny druhy stavebních prací („*für die Soliditat jeder Gattung der Bau Arbeiten zu sorgen*“). V závěrečném odstavci smlouvy si městská obec vymínila záruku stavitele Kosche, že, když by se v časové lhůtě tří let po ukončení stavby měla ukázat nehoda („*wann binnen einer Zeitfrist von 3 Jahren nach Herstellung des Gebäudes sich ein Unfall an demselben zeigen sollte*“), která by dle znalců stavitelského umění („*Kunstverständigen*“) byla jeho vinou, má právo po jeho osobě požadovat patřičnou náhradu až do plného odškodnění („*bis zur vollkommenen Entschädigung*“). Za borskou městskou obci se vlastnoručně podepsali a smlouvu zpečetili „*Carl Grosman Vice burgermeister ... Joseph Hanel ... Johann george Jancke*“. Samozřejmě nechybí ani podpis Jana Václava Kosche. ⁽²²⁶⁾

Rozpočet na štukatérské práce a oltář z umělého mramoru („*Uiberschlag Uiber die Stuckatorarbeit und Gibsmarmelaltar*“) pro nový borský kostel („*auf die neün Kirche in der Stadt Haida*“) byl podepsán štukatérem Josefem Bossim („*Joseph Bossi Stucka or*“). V něm se objevují položky za různé ozdoby, hlavice a vázy („*Kapiteler und Wasen*“), za velký rám vyrobený štukatérem s anděly („*für die große Rahme Von Stuckatorarbeit mit Engeln*“) a za baldachýn s anděly („*für den Paldachin mit Engeln*“). Dále je zde připomínka, že dva andělé „*mit Gloria und Schein*“ na tabernákl („*auf den Tabernakl*“) musí být vytvořeni ze dřeva sochařem, protože budou stát volně („*müssen Von Holz Von Bildhauerarbeit seyn, weil sie frey zu stehen kommen*“). Další informace se mi z této specifikace nákladů nepodařilo vyzískat, neboť považuji za velmi pravděpodobné, že je pouze jediným dochovaným exemplářem z celé řady rozpočtových návrhů štukatéra Bossiho pro novoborský chrám. ⁽²²⁷⁾

²²⁵ SOkA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²²⁶ SOkA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151

²²⁷ SOkA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

Dnem dvacátého října roku 1788 je v Praze datována specifikace nákladů na sochařské práce („*Überschlag Was an Bildhauer Arbeit*“), které mají být provedeny k hlavnímu oltáři („*zu diesem Hoch Altar Verfertigt werden soll*“) novoborského kostela, podepsaná sochařem Ignácem Platzerem („*Ignatz Platzer ... Bildhauer*“). Na tabernákl („*auf den Tabernacul*“) měly přijít dvě antické vázy („*Zwey Antique Waasen*“) a „*Schein*“, patrně k tabernáklu dva andělé v životní velikosti („*Zwey Engel in Lebensgröße*“) a dále gloriola („*Die obere Glorij*“). Rovněž tato specifikace, kterou jsem zde téměř v úplnosti uvedl, není dle mého soudu zcela neproblematická. ⁽²²⁸⁾

V únoru („*Hornung*“) 1790 se uskutečnila dražba varhan ze zrušeného kostela sv. Karla Boromejského v Praze na Novém Městě („*... der gesPerrten St. Karl Boromäus Kirche auf der Neustadt*“), o jejichž prodeji („*zum Verkaufe feilgebotenen Orgel*“) bylo rozhodnuto na základě guberniálního dekretu z listopadu roku 1789 („*in Folge hohen Gubernialdecrets ...*“). Uskutečnění dražby bylo předběžně zveřejněno prostřednictvím pražských novin („*durch die prager Zeitungen*“) a oznámení („*Anschlagszettel*“).

Zájemce měl nástroj získat za podmínek, že vydraženou sumu předá hotově „*an das Kameralzahlamt zu Handen des Religionsfonds*“ a získanou pak stvrzenku („*Kassaquittung*“) předloží „*bey der Staatsgüteradministrazion*“, kde mu bude nástroj předán, aby si jej mohl na vlatní náklady dopravit na místo určení.

Pro borský farní kostel vydražil varhany Johann Anton Sauer, hospodářský ředitel Filipa hraběte Kinského, který ho jejich získáním pověřil. Po generální opravě pražským varhanářem Antonínem Reisseem se uskutečnilo jejich převezení do Boru a usazení na kruchtě, jejíž šíři odpovídaly rozměry prospektu, což bylo jistě obrovskou výhodou. Možná o tom dokonce nakupující věděli. ⁽²²⁹⁾

Díky aktivnímu Ildefonsi Bierfeindovi nabylo město Bor zvonů. Z žádosti města, adresované císaři Leopoldu II., o možnost získání zvonů z pražských zrušených kostelů, lze mimo jiné vyčíst, že se založení borské farnosti uskutečnilo v souvislosti se zřizováním far a lokálií v Čechách v osmdesátých letech, a že duchovní novoborského kostela dostával plat z Náboženského fondu („*... fundo Religionis*“). ⁽²³⁰⁾

Dnem 27. května roku 1874 je v Boru datována žádost či prosba zdejšího Farního úřadu („*Pfarramt Haida*“), adresovaná patronátnímu úřadu ve Sloupu („*Löbliches hochgräfliches Patronatsamt Bürgstein*“), o odstranění vad střechy borského kostela, neboť je prý již v takovém stavu, že hrozí též poškození krovu a klenby deštěm. Střešní krytina mansardové střechy lodi byla dle zmínky v žádosti šindelová, položená roku 1824 („*Es ist als Schindeldach im Jahre 1824 aufgelegt worden*“). Dále se v žádosti uvádí, že trhlinami ve střeše věže proniká při špatném počasí voda a poškozují zvony. ⁽²³¹⁾

Na začátku února 1893 přezkoumalo a opravilo („*Gepprüft und berichtet*“) stavební oddělení c. k. okresního hejtmanství v České Lípě („*Bauabtheilung der k. k. Bezirkshauptmannschaft Böhm. Leipa*“) rozpočet na nutné opravy borského kostela („*Kostenüberschlag über die an der Haidaer Kirche notwendigen Restaurierungsarbeiten*“). Koncem března 1893 vše prověřil c. k. vrchní stavební rada („*der kk. Oberbaurath*“) z technického oddělení c. k. místodržitelství („*Technisches Departement der kk. Statthalterei*“) a na začátku dubna ještě účetní oddělení c. k. místodržitelství („*k.k. Statthalterei Rechnungs*“).

²²⁸ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151.

²²⁹ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151. Srov. též Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 11.

²³⁰ SOKA Česká Lípa, Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 222, karton: 151. Srov. též Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 8, 11.

²³¹ SOB A Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Sloup, inventární číslo: 202, signatura: E 2, karton: 115.

Departement“) v Praze shledalo, že číselné údaje jednotlivých položek jsou vypočítány správně („*Zifferrichtig befunden*“).

Účelem následujícího výčtu některých z mnoha renovačních či stavbu zajišťujících prací bylo podat soubor takových, které reprezentují celkový charakter obnovy borského chrámu započaté roku 1893.

V rámci zednických prací měla být omítka věže očištěna od mechu („*theils von dem daran befindlichem Moose reinigen*“), v místech většího poškození oklepána a nově nahozena („*theils abschlagen und neu herstellen*“), přetřena čerstvou maltou („*frisch mit Mörtel überreiben*“) a vápennou barvou („*Kalkfarbe*“). Očištění drhnutím a cementování bylo požadováno pro kamennou římsu a sokl („*... abzureibendem und mit Cement zu überstockenden Steingesimse und Sockeln*“). Otvor na zadní straně kostela („*Ein Öffnung an der Rückseite der Kirche*“) měl být zazděn a omítnut („*vermauern und verputzen*“). Dle výdajů za materiály používali zedníci portlandský cement („*Portland Cement*“) a bílé vápno („*Weißkalk*“).

V rámci tesařských prací se považovalo za nutné opravit bednění věže („*Thurmverschalung*“), které bylo na mnoha místech již shnilé („*an verschiedenen Stellen angefault*“) a pokrýt hlavní římsu na průčelí ve výšce kostelní lodi („*die Eindeckung des Hauptgesimses an der frontseite in der Höhe des Kirchenschiffes*“). V dovezeném materiálu figurují zejména prkna („*Bretter*“) a nařezané dřevo („*geschnittenes Holz*“). Bedněním se zde myslí zřejmě obě nejvyšší patra věže, která jsou dřevěná.

V rámci pokrývačských prací („*Schieferdeckerarbeit*“) proběhlo částečné sejmutí břidlicové krytiny kvůli opravám omítek („*Wegen Ausführung der Putzarbeiten wird ein Theil der Schiefereindeckung abzutragen*“). Tato krytina měla být posléze opět položena („*nach Beendigung dieser Arbeiten wieder herzustellen*“).

Klempíři dostali úkol vylepšit a olejovou barvou trojnásobně natřít stávající plechovou krytinu („*... Ausbesserung bestehender Blecheindeckung und dreimalige Oelfarbenstrich*“) na cibuli („*Zwiebel*“) a kupoli („*die Kuppeldarunter*“) věže. Pozinkovaný plech včetně třívrstvého olejového nátěru měl nově přijít na „*Wetterboden*“ v nejvyšší etáži, dále na římsy věže ve výšce lodi, parapety oken („*Fensterbrüstungen*“) věže, chóru, atd. Pro okapní roury („*Abfallrohr*“) byl požadován bílý plech („*Weißblech*“) s pozinkovanými sponami („*verzinkten Rohrschellen*“). Lze se domnívat, že po zakončení klempířských prací měla stavba kromě nových okapů také kompletní oplechování všech částí, které bývají nejvíce vystaveny nebezpečí promočení.

V rámci tesařských prací („*Tischlerarbeiten*“) došlo k výměně pažení oken („*neue Fensterfutter*“) v nejvyšší etáži helmice věže („*Thurmhelmes*“), žaluzií („*beweglichen Jalousiebrettern*“), přičemž žaluzie spodní etáže helmice věže měly být natřeny třemi vrstvami olejové barvy („*3mal mit Oelarbe anstreichen*“), atd.

V rámci sklenářských prací měla být opravena, natřena a zasklena kulatá okna na schodištích u věže („*runde Fenster im Stiegenthurm reparieren anstreichen und verglasen*“), okna „*auf der rechten Seite*“ měla být vyrobená a zasklena nově, pro chórová okna bylo shledáno nutným zajistit např. nový „*Futterstock*“ a jiné součásti, a jedno okno v lodi zaopatřit „*mit neuem Stock*“ a „*mit neuen Einsatzflügeln mit Benützung des alten Bechläges und Glases ...*“. Pro sakristii či sakristie bylo potřeba zajistit nové zasklení a natření oken.

Úkolem natěračů bylo vázy na atice průčelí („*Vasen auf der Attika der Frontseite*“) olejovou barvou třikrát natřít („*mit Oelfarbe 3mal anstreichen*“). Ze zbývajících množství prací zmíním již jen pozlacení kříže, makovice a ciferníků na věži.⁽²³²⁾

Na počátku první poloviny dvacátých let minulého století se v kanceláři borského purkmistrovství začaly množit stížnosti na nebezpečí zasažení omítkou, kusem římsy či

²³² SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Sloup, inventární číslo: 202, signatura: E 4, karton: 115.

břidlicí při chůzi v blízkosti kostela. Potřebné zlepšení stavu budovy však bylo oddalováno sporem s Augustem Kinským, který tvrdil, že není patronem kostela a tudíž není povinován žádným finančním příspěvkem na jeho opravu. Než roku 1928 rozhodlo Ministerstvo školství a osvěty prostřednictvím archivního průzkumu v jeho neprospěch, museli si obyvatelé Boru dopomoci ke kýžené opravě a zabezpečení svatostánku jiným způsobem. Díky sbírkám, darům a koncertům se podařilo shromáždit dostatečné množství peněz, aby mohl být kostel roku 1924 opraven. Provedené práce spočívaly v opravě kostelní střechy, v částečně novém pokrytí střechy věže a říms, v opravě celé fasády včetně okapů, ve vyčištění kamenných částí stavby a v natření plechových a kovových částí, poškozených rzi. ⁽²³³⁾

V polovině osmdesátých let vykonal Ing. Petr Macek průzkum barevnosti vnějších fasád borského kostela. Provedl ho na hlavní lodi, kněžišti, bočních přístavcích sakristie a oratoře. Průčelí věže nebylo tehdy dostupné. Konstatoval, že omítky s nejstarším barevným řešením zůstaly zachovány pouze v místech suprafenster, supraport a průběžného kladí. Výsledky svého průzkumu konfrontoval se souborem vedut uložených v novoborském muzeu skla, pocházejících z první poloviny devatenáctého století (dvě z nich jsem reprodukoval v obrazových přílohách), ⁽²³⁴⁾. Na základě takovýchto poznatků pak přistoupil k rekonstrukci původního barevného řešení kostela, které dle jeho vyjádření „*lze mimo soklovou část objektu a atikovou nástavbu nad schodišti při západní věži považovat za prokázanou.*“ ⁽²³⁵⁾

Samotnou barevnost charakterizoval a v kontext uvedl takto (nechávám raději promluvit samotného autora): „*Sondážní průzkum průčelí prokázal, že převažující barvou exteriéru kostela byla bílá. Bílý vápenný nátěr byl doplněn jasně žlutou, která jej však překryla na pouze několika málo prvcích průčelí. Pokud by bylo možno barevné řešení obecněji charakterizovat, pak se jedná o barevnost v podstatě netektonickou. Žlutá se sice ještě váže na některé tektonické prvky, nejde však o vazbu důslednou. Zvýrazněny jsou pouze okenní a dveřní otvory a dále především horizontální linie. Toto zdůraznění horizontality je však v celkovém dojmu přehlášováno vertikálním akcentem věže, i když i zde jsou barevně zvýrazněny pouze vodorovné prvky. Uvedené vztahy naznačují, že jde patrně o barevnost autorskou, která dotváří celkový charakter stavby.*“

Jestliže kladí je barevně pojednané zcela v rámci konvence, pak členění stěny vytvářející tři plány (stěna, lesena, pilastr) není barvou nijak zvýrazněno. Barevnost soklu rekonstruovaná na základě velmi skrovných nálezů, odpovídá celkem běžnému přístupu. Rovněž řešení oken a portálů je víceméně běžné. Neočekávané je tedy pouze barevné neodlišení jednotlivých prvků, ostatní barevnost je zcela v rámci dobových zvyklostí. Dokonce lze říci, že žlutý detail na bílém podkladě je již spíše dokladem pohledu obrácného zpět, či odpovídajícího běžnému stavebnímu dění dané oblasti, která čerpá ze starších vzorů. Toto lze však konstatovat až pro pozní 18. století, vztah tmavšího prvku na světlém podkladě a barevnosti opačné („inverzní“) ve starším období nebyl dokladem progresivity či stagnace, oba přístupy se vyskytovaly současně.“ ⁽²³⁶⁾ Ke vztahu svislých a vodorovných komponent stavby bych snad jen podotknul, že vertikála věže nikterak „*nepřehlášuje*“ horizontály stavby, nýbrž že jsou obě v rovnováze.

Nalezenou barevnost (rekonstrukce barevného řešení k roku 1792) shrnul slovy (výsledek průzkumu, závěrečné zhodnocení): „*Teprve když žlutobílé průčelí doplníme výraznými zelenými nátěry helmic věžních luceren, žaluzií v oknech věže, zeleně natřenými rámy oken a s největší pravděpodobností všech dveří i okenních mříží, dostáváme nezkraslený*

²³³ SOKA Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor, inventární číslo: 379, karton: 266.

²³⁴ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 13, kde uvádí, že barevnost „*bílých půlí triglyfů*“, kterou bylo lze předpokládat, ale „*kteřé nebyly sondážně zjištěny*“ potvrdila právě konfrontace s vedutami. Dále poznamenal: „*Problematická je pouze barevnost soklu, která je na vedutách pouze bílá, což není reálné a dále rovněž bílá atika nad schodištěm při západní věži.*“

²³⁵ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 2 – 3.

²³⁶ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 11 – 12.

obraz celkového barevného působení, které bylo alespoň v počátcích doplněno jasnou červení nejspíše prejzy kryté mansardové střechy pročleněné nedochovanými výraznými vykýři v ose každého okna lodi i presbytáře.“ (Některé detaily z výkresu rekonstrukce jsem reprodukoval).⁽²³⁷⁾

V rámci dějin podoby novoborského chrámu (vývoj barevného řešení průčelí) mimo jiné poznamenal, že na konci třicátých let byla prejzová krytina vyměněna za šindel (tento výborný odhad pak potvrdila a časové zařazení zpřesnila výše citovaná archiválie), střešní vikýře byly sneseny zřejmě roku 1877 (rok výstavby nynější farní budovy), v devadesátých letech (Petr Macek předpokládá, že se doba rekonstrukce, započatá roku 1893, výrazně protáhla až do následujících let) byla střecha přes šindel pokryta břidlicí, starší okna nahrazena vitrajovými (byť se v citovaném přehledu nákladů z roku 1893 objevovaly pouze položky svědčící spíše pro opravy oken, neznamená to, že se později, tedy v devadesátých letech, k jejich celkové výměně nemohlo přistoupit) a: „*Patrně tehdy byly také obnoveny i původní dveře, na něž bylo přeneseno starší kování.*“⁽²³⁸⁾

V závěru textu průzkumu upozornil na „*mladší druhé zasklení oken lodi a presbytáře, téměř v úrovni průčelí, které působí jako nejvýznamnější architektonická závada*“ a doporučil přinejmenším jejich výraznější ustoupení z líce stěny. Jako nutné shledal také obnovení šambrány okna na západním průčelí věže, v minulosti odstraněné, a to dle šambrán ostatních okenních otvorů lodi či presbyteria, s jejichž profilacemi se shodovala.⁽²³⁹⁾

V letech 1982 až 1992 proběhla celková rekonstrukce novoborského chrámu. Provedené práce: statické zajištění krovu a oprava stropu (vyvěšení klenby), výměna krytiny střechy a věže, žlaby a svody, tesařské práce, nová vápenná omítka, nátěr hmotou Avenarius, opravy soklu, okenic, keramické práce, kovářské, zlatnické, kanalizační a dlaždičské práce.⁽²⁴⁰⁾

V borském kostele Nanebevzetí Panny Marie realizoval Jan Václav Kosch snad nejpozoruhodnější architekturu své stavitelské kariéry. Rozhodně ji lze považovat za jeho poslední velkou sakrální stavbu vůbec.

Osnovou celé dispozice se způsobem, vlastně kompozičním aktem přiřazení průčelní části s věží a presbyteria s přístavky stala hloubková osa ústředního oválu, jádra stavby. Západní průčelí sestává z věže a dvou bočních, na půdorysné křivce založených křídel s atikovými pásy. Kněžiště, doprovázené přístavky sakristií, je uzavřeno stlačeným segmentem kruhu. Střechy lodi a presbyteria včetně přístavků jsou mansardové, útvar věže pak nechává vzniknout představě, jako kdyby byla mezi částí mansardy vložena patra, jež v redukované podobě opakují hlavní etáž věže, čímž dochází ke klidné rytmické gradaci. Obdobné, „pagodovitě“ řešené věže kostelů se vyskytují zejména v severním Německu. Přední představitelé města měli, jak již bylo naznačeno, obchodní styky s Amsterdamem. Možnost kontaktu se severoněmeckou sakrální architekturou nemůže být tedy rozhodně vyloučena. Navíc prvním purkmistrem Boru se roku 1767 stal ke katolictví konvertovavší evangelík Antonín Vilém Stöhr⁽²⁴¹⁾.

V různých knihách či článcích se lze dopátrat mnoha hledání vlastností či atributů, které definují ovál. Pro borský kostel se nejlépe hodí následující charakteristika Miroslava Koreckého, která velmi lapidárně postihuje podstatu či jeden z důležitých aspektů tohoto stále fascinujícího útvaru. „*Oválný, resp. na oválu založený prostor zhusta se označuje jako*

²³⁷ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 13.

²³⁸ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 10 – 11.

²³⁹ Macek, Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, 1985, 18.

²⁴⁰ Jindra, Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru, 1992, 13.

²⁴¹ Jindra, Dějiny města Nového Boru a jeho obcí, 1992 – 1994, 73.

eliptický. Snad výjimečně existují i prostory v půdorysu určené elipsou, ale ty o které jde a jimiž se tu zabýváme jsou vesměs oválné. Už samo zjednodušení vytyčování konstrukce oválu z kružnicových úseků zcela přirozeně potlačovalo ve stavitelské praxi užívání elipsy. Tvar a také obrysová měnitelnost křivky oválu byla příznivější než vymezení eliptické a poskytovala i větší možnosti místní potřebě modelace stěny. Elipsa (kuželosečka) totiž tvarově je nezbytně jednoznačná, má-li dány své osy, to je šířku a délku. Naproti tomu oválu tvarově se v různých v daném osovém vymezení může být celá řada: od „kosočtverečných“ úhlopříčně zmačklých až k „obdélníkovým“ silně vypuklým úhlopříčně. Také pokud se už ovál v literatuře uváděl, jevila se tendence zveřejňovat jej na určitý typ, jakýsi základní typ, v osách 3 : 4.“⁽²⁴²⁾

Marně jsem se pokoušel vrýsovat do půdorysu borského kostela (resp. do jeho zaměření Rudolfem Jochmannem z roku 1932) některou z nejběžnějších variant konstrukce oválu, např. podle Sebastiana Serlia. Po čase jsem zjistil, že křivky oválu vyznačující linie stěn západní poloviny kostelní lodi se počínaje vrcholy oválu na jeho příčné ose prudce zužují a směrem k věži, vrcholu oválu na jeho podélné ose, tak předpokládanou, hledanou konstrukci oválu vlastně deformují, znemožňují. Ve výsledku však, po vstoupení do vnitřního prostoru chrámu, nelze pouhým okem nic rozpoznat. Tato skutečnost jednoznačně dokládá na praxi založenou a se zkušeností ruku v ruce jdoucí stavitelský um Jana Václava Kosche.⁽²⁴³⁾

Jarmila Krčálová kdysi v jedné ze svých vynikajících studií rozdělila centrální stavby na statické a dynamické, kam zařadila ovál⁽²⁴⁴⁾. Z pohledu této polaritě se jeví forma, která určuje charakter vnitřního prostoru borského kostela poněkud paradoxní. Jejím východiskem sice je představa oválného útvaru, avšak z vertikálního a horizontálního rozvrhu stěn kostela (pilíře, okna, římsy, atd.) vychází dojem proporčně vyrovnaného úvaru, kde jakýkoli dynamismus zůstává pouze v náznaku. Namísto toho, aby se tedy stavba dynamicky „deformovala“ dle místa, kam se divák právě přesunul, dochází k pravému opaku, kdy se proporce stavby jakoby „narovnávají“. Při vstupu do kostela tak oltář nemizí v neurčitém vzálenosti, ale naopak tiše spočívá před námi. Optických vlastností oválu je tak využito k vytvoření vyrovnané prostorové formy.

Obec **Jetřichovice** byla součástí českokamenického panství rodu Kinských. Leží v nádherné krajině hustých a hlubokých lesů obklopená téměř ze všech stran mnohdy až bizarními skalními útvary. Neorientovaný jetřichovický kostelík sv. Jana Nepomuckého stojí spolu s farou na mírném návrší nad obcí. Je to prostý jednolodní sál s emporami a plochým stropem, jenž ústí vítězným obloukem do kněžiště, klenutého centrálně na čtyři konkávně probrané pilastrové útvary v rozích. Ze dvou stran je obklopen hřbitovem, obehnaným zdí. Nedávno byl z iniciativy administrátora fary v Srbské Kamenici Mgr. Marcela Hrubého renovován.

Dnem 30. října roku 1752 byla datována písemná úmluva, v níž se jetřichovický rychtář zavázal odstoupit část svého pozemkového majetku obci za účelem vybudování kaple („*Kapelle*“) a zřízení prostranství pro pohřbívání mrtvých („*Kirchhof*“). Ekvivalentem věnovaných pozemků měla být rychtáři odlehlá obecní louka. Nedlouho předtím totiž utrpěli obyvatelé Jetřichovic značných škod vypuknutím dobytčího moru. Zavázali se proto Bohu vybudováním kaple ke cti sv. Jana Nepomuckého, aby byla napříště epidemie odvrácena. Potřebné svolení vrchnosti a litoměřického biskupského konzistoria ke stavbě bylo rovněž náležitě získáno. Obyvatelé obce se proto obrátili na majitele panství s prosbou o confirmaci a

²⁴² Korecký, Tvorba Kiliána Ignáce Dienzenhofera, in: ZPP 11/12, 1952, 74.

²⁴³ Pavlík / Šíma, Příspěvek k otázce zaklenutí lodi kostela sv. Mikuláše v Praze III, in: Umění 17/1969/1, 80, kde: „... architekti jak při provádění stavby, tak i v architektonickém konceptu se spoléhali v celém 18. století na svoji zkušenost, měli obdivuhodně zjištěny možnosti záměrných iluzí i omezené možnosti kontroly pramenící z přirozené povahy vidění.“

²⁴⁴ Viz příslušné kapitoly Krčálová, Centrální stavby české renesance, Praha 1975.

zaznamenání dohody v pozemkové knize („*Grundbuch des Dorfes Dittersbach*“). Podepsáni Johann Christof Michel, rychtář; Franz Grübel, Johann Christof Grohmann, Elias Heinrich, přísedící („*Geschworene*“); Tobias Fiedler, Johann Franz Morche, zástupci obce. Ujednání bylo ratifikováno dne 12. července roku 1756 v České Kamenici inspektorem Andreasem Franzem Hickischem. ⁽²⁴⁵⁾

Dnem 31. října 1782 byla datována žádost, podepsaná jetřichovickým rychtářem Johannem Josefem Michelem, o vlastního duchovního správce („*geistlicher Seelsorger*“), adresovaná vrchnostenskému úřadu v České Kamenici („*dem hochfürstlichen Verwalter Amt in Böhmischem Kamnitz*“). Obyvatelé Jetřichovic zdůvodňovali potřebu vlastního duchovního špatnou dostupností mateřského kostela v České Kamenici („*Mutterkirche Böhmischem Kamnitz*“). Zdůraznili, že obec leží v horách a zvláště v zimě množství sněhu výrazně znesnadňuje a znepříjemňuje tolik potřebný kontakt s duchovním. Dále uvedli, že jejich filiálnímu kostelu, zřízenému spolu se hřbitovem v roce 1752, chybí prostředky na vydržování vlastního duchovního, jehož stálá přítomnost v obci je nanejvýš důležitá, neboť obec leží v blízkosti saských hranic. ⁽²⁴⁶⁾

Na konci prosince roku 1786 zaslal Krajský úřad v Litoměřicích („*Königl. Kreis Amt Leitmeritz*“) Hospodářskému úřadu v České Kamenici („*Kamnitzer Würtschafts Amt*“) instruktážní dopis s připojenými plány, rozpočtovými výměry a rozpočtovými přehledy („*hier anliegende Risse, Vorausmasse, und KostenUeberschläge*“) od generálního dvorního stavebního ředitelství („*von der general – Hof – Bau – Direction verfasten*“) na novostavbu fary a rozšíření kostela v Jetřichovicích („*der bey neüen Pfarre Dittersbach zu erweiterenden Kirche, und herzustellenden geistl. Wohnhauses*“) s příkazem („*mit dem Auftrage zugestellet*“), aby se pokud možno co nejdříve začalo se stavbou („*um sobald nur möglich an diesen Bau hand anlegen zulassen*“). Hospodářský úřad byl povinován, aby pro tuto práci sehnal rozumného stavitele („*... verständigen Baumeister*“), široce daleko známého („*hinlänglich bekannt ist*“) svou šikovností a poctivostí („*Geschicklichkeit und Redlichkeit*“). Dalším úkolem Hospodářského úřadu bylo zajistit poctivého a důvěrně známého člověka „*aus dem Gerichte, oder der Gemeinde*“, aby při stavbě vypomáhal („*zum Aushilf dieses Baues*“) a stejnou výpomocí pověřit také budoucího duchovního, který měl být proto provizorně ubytován („*einsweilen in einer Interimal Wohnung untergebrachten*“), neboť se ho stavba zdejší fary a kostela rovněž významně dotýká („*da es ihn vorzüglich betrifft*“). O pokračování stavby nechť jsou každých čtrnáct dní („*von 14. zu 14. Tügen*“) podávány zprávy („*Anzeige*“). Po zakončení stavby měly být účty podepsané („*unterfertigten*“) řemeslníky („*von denen Handwerks Leuten*“), kteří na stavbu dodávali materiál nebo tam pracovali („*Bau Materialien oder Arbeiten geliefert haben*“), a spolu s předtím dodanými plány, rozpočtovými výměry a přehledy zaslány Krajskému úřadu („*anhero einzusenden*“). Dále bylo nařizováno zvážení možnosti použití prostředků ze jmění kostela („*KirchenVermögen*“), pokud by to nenarušovalo jeho potřeby, vrchnost vyzvána k dobrovolnému příspěvku na stavební materiál („*Beÿtrag an Baumaterialien*“) a poddaní vybidnutí k přivozu materiálu nebo k manuální práci („*zu Leistung der Führen und Handarbeiten aufzumuntern sind*“), ovšem aniž by byli omezeni ve svých kontribučních a robotních povinnostech („*ohne sie in ihren Kontribuzions und Würtschafts Stande zurückzusetzen*“). Hospodářskému úřadu se tedy nařizuje, aby podal zprávu o majetku jetřichovického kostela („*was für ein Vermögen die dittersbacher Kirche besitze*“) a prostřednictvím kostelních účtů za rok 1785 („*Kirchen Rechnung vom Jahre 1785*“), které má přiložit nebo nechat vyhotovit jejich autentickou kopii („*entweder in originali oder copia authentica*“), ukázat, kolik peněz může být z kostelního jmění uvolněno na rozšíření jetřichovického kostela. Dále má Hospodářský úřad českokamenického panství dát přesně vědět, jakým způsobem hodlá vrchnost na stavbu přispět, a to jestli hotově nebo materiálem,

²⁴⁵ Neder, Zur Gründung der Kirche in Dittersbach, AHB 42/1937, 130 – 131.

²⁴⁶ Neder, Zur Gründung der Kirche in Dittersbach, AHB 42/1937, 130 – 131.

neboť naposledy psal do Litoměřic, že vrchnost hodlá poskytnout pouze tolik, kolik přispějí obce náležející jetřichovické farnosti („*Obrigkeit zu diesem Bau dasjenige beÿtragen wolle, was von Seite der zu dieser Pfarre zugetheilten Gemeinde beÿgetragen wird*“), přičemž cenu příspěvků poddaných na dovoz materiálu a manuální práce („*Beÿträge an Zufuhr und Handarbeit*“) lze dle mínění Krajského úřadu v Litoměřicích na základě rozpočtových přehledů („*laut denen in denen auferwahrten Bauuberschlügen gemachten Anmerkungen*“) již v této chvíli stanovit („*anschlagen*“). Posledním nařízením bylo navrhnout řádný seznam příspěvků vrchnosti, poddaných či z postradatelného kostelního jmění, aby mohly být tyto částky od celkové sumy nákladů na provedení stavby odečteny. Zbývající suma bude pak na základě poukázky příslušných úřadů („*Landesstellen*“) uvolněna z Náboženského fondu. ⁽²⁴⁷⁾

Dopisem, datovaným v Děčíně dnem 4. února roku 1787, děkuje Jan Václav Kosch správě českokamenického panství za nabídku stavby fary a rozšíření kostela v Jetřichovicích („*den Bau zur Erweiterung der Kirchen, und erbauung Pfarr Haus in Dittersbach*“). Požaduje zaslání hotových nákresů a přehledů nákladů na realizaci stavby, aby mohl zjistit, zda již opatřené stavební materiály postačí nebo bude třeba ještě něco obstarat. ⁽²⁴⁸⁾

Devátého února roku 1787 byla stavební realizace zadána Janovi Václavu Koschovi ⁽²⁴⁹⁾.

Dle dochovaného záznamu výdajů („*Bau Auskunfts bogen*“) z druhé poloviny roku 1790, označeného vlevo dole Hospodářským úřadem v České Kamenici („*Wirtschafts Amt Böhmisch Kamnitz*“) byla podstatná část nákladů na stavbu kostela hrazena z Náboženského fondu. Ostatní příspěvky, včetně částky poskytnuté českokamenickou vrchností, byly spíše symbolického charakteru. Roku 1787 došlo k obstarávání potřebného stavebního materiálu („*Besorgung der Bau Materialien*“). Následujícího roku se přikročilo k zahájení realizace stavby samotné. Do konce měsíce dubna roku 1790 se podařilo dovést stavbu pod střechu. Po několikaměsíčním přerušení stavebních prací z důvodu čekání na dodání potřebného stavebního materiálu („*So auch waren die nötigen Bau Materialien noch beizuschaffen*“) byl vyhotoven rákosový strop („*Rohrdecke*“), položena podlaha („*fußboden mit legung der blatten*“), omítnuty a vybíleny („*Verputzt und angeweist*“) vnitřní kostelní zdi („*die inwendigen Kirchen Mauern*“), dále vnitřek sakristie („*Sakristey inwendig*“) a horní část venkovních stran kostela („*auswendige Obere Seite*“). Zbývalo ještě přibítí podlahy („*Schlagung des Estrichs*“) nad rákosovým stropem („*oberhalb der Rohrdecke*“), omítnutí a nabílení vnějšku sakristie a spodních částí venkovních stran kostela; zamýšlené ohrazení chóru („*die Verrohrung des Musikantem Chors*“) a zřízení dvou empor („*zweÿ Empor kirchen*“) rovněž vyčkávalo svého uskutečnění. Dokončení stavby se očekávalo příštího roku, tedy 1791. ⁽²⁵⁰⁾

V březnu roku 1787 podala obec Jetřichovice žádost, aby se nejprve začalo se stavbou fary. Na konci března téhož roku povolil litoměřický Krajský úřad změnu plánu fary, která měla být nyní navržena jako dvoupatrová. Zde je výslovně zmiňován Jan Václav Kosch, který budovu fary provede pevněji, lépe ji zajistí proti nebezpečí požáru, bydlení v ní učiní pohodlnějším a dále stavbu zřídí tak, aby budoucí opravy byly hospodárné. Vše provede takovým způsobem, aby nepřekročil rozpočet Dvorního stavebního ředitelství

²⁴⁷ SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, č. 17.

²⁴⁸ SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, č. 25. Dopis přepsala a publikovala Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 94, pozn. 70.

²⁴⁹ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 89.

²⁵⁰ SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, č. 108.

(„*Hofbaudirektionskostenanbeschlag*“). Je pravděpodobné, jak soudí Věra Naňková, že na konci roku 1787 byla stavba fary již hotova. ⁽²⁵¹⁾

V děčínské pobočce Státního oblastního archivu Litoměřice se dochovaly datované i nedatované rozpočtové přehledy ke stavbě jetřichovického kostela a fary; psány různými rukama, liší se výslednými částkami za provedení souboru příslušných prací. Vybral jsem pouze některé informace, mající z hlediska sledovaného tématu větší důležitosti. Dnem devátého června roku 1787 v České Kamenici byl datován rozvrh nákladů na novostavbu fary v Jetřichovicích dle přiloženého plánu („*Was die Herstellung eines neuen Pfarrhauses auf zwey stock zu Dittersbach, nach beyliegenden Rieß kosten werde*“), dochovaný ve dvou exemplářích. Na konci prvního jsou originální podpisy jednotlivých mistrů – měl tedy patrně sloužit jako smlouva o provedení, druhý je zřejmě až dodatečně pořízeným opisem. Dobově příznačná je rozdílná transkripce jmen. Do závorek jsem umístil písemnou podobu jmen z duplikátu. Podepsáni jsou „*Wenzl Kosch Baumeister in Tetschn*“ („*Wenzl Kosch Baumeister in Tetschen*“), „*Johann Christof Deuschmann Zimer Meister*“ („*Johann Chrیدهutschmann Zimermeister*“), „*Philippus Katschicka Mauer Maister*“ („*Philip Katschinka Mauermeister*“), „*Ignatz Klauß Tüschler Müster*“ („*Ignacz Kleuß Tischlermeister*“), „*Ignatz Wentzel Schloßer Meister*“ („*Ignacz Wenzl Schloßer meister*“), „*Johan gürg fiedler Glaßer meister*“ („*Johann georg Fidler Glaßz meister*“), „*Ignatz Muhl Deber Meister*“ („*Ignaz Michl Töpfer Meister*“). ⁽²⁵²⁾

Dle dalšího, bohužel nedatovaného rozpočtového výměru („*Vorausmaß*“) měla být novostavba fary provedena dle ředitelství dodaného plánu („*neu zu erbauenden Pfarhofe in Dittersbach nach dem k: k: Directions Plan*“). Tento výměr doprovází a doplňuje rozpočtový přehled („*Überschlag. Zur Herstellung des neuen Pfarhofes in Dittersbach mit Beziehung auf den hierzu verfasten Vorausmaß*“), také nedatovaný. Při porovnání obou je patrné, že výrazem „*Vorausmaß*“ se zde rozumí rozpočet na materiály a označením „*Überschlag*“ přehled náležitých prací. ⁽²⁵³⁾

Jiný přehled nákladů, tentokrát na stavbu kostela („*Bau Ueberschlag über die in Dittersbach neu zu erbauende Kirche*“) je bez udání datumu podepsán děčínským stavitelem Václavem Koschem („*Wenzl Kosch Baumeister in Tetschen*“). ⁽²⁵⁴⁾

Plán jetřichovické fary publikovala již Věra Naňková ⁽²⁵⁵⁾. V příslušném kartonu jsem jej však bohužel znovu nenalezl. Z reprodukce jsou však patrné podpisy stavitele Jana Václava Kosche, zednického mistra Filipa Katschicky a tesařského mistra Jana Kryštofa Deuschmanna. S největší pravděpodobností se jedná o plán přiložený k zmíněnému rozpočtovému přehledu z devátého června roku 1787. Fara je zde navržena jako dvoupatrová, což odpovídá obci Jetřichovice požadované změně a také dnešnímu stavu budovy. Zmíněný rozpočtový přehled a rozpočtový výměr byly zřejmě jako počáteční návrhy zaslány prostřednictvím Krajského úřadu. Dle elenchu přiloženého do kartonu s prameny o stavbách v Jetřichovicích mělo být těchto dokonce osm ⁽²⁵⁶⁾. Dne 12. srpna následovalo „*Kreisamtliche Zurückstellung des Pfarrhausbaurisses und Kostenüberschläges*“ ⁽²⁵⁷⁾.

²⁵¹ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 89.

²⁵² SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, sign.: 19-I-1, č. 42.

²⁵³ SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, č. 42.

²⁵⁴ SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, č. 42.

²⁵⁵ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 88.

²⁵⁶ SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, Jetřichovice, stavba kostela a fary, „*Elenchus*“- č. 42.

²⁵⁷ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 94, pozn. 73.

Dle spisku „*Topographische Beschreibung und gesammelte Denkwürdigkeiten der Herrschaft B. Kamnitz 1825*“, který v děčínské pobočce litoměřického archivu našla Věra Naňková, realizoval rozšíření jetřichovického kostelíka sv. Jana Nepomuckého od roku 1788 zednický mistr Kristián Zeidert ze Srbské Kamenice. Zděná věž byla přistavena až roku 1828. ⁽²⁵⁸⁾

Změnu návrhu jetřichovické fary snad lze, jak již podotkla Věra Naňková, přisoudit invenci Jana Václava Kosche ⁽²⁵⁹⁾. Osobně bych však nevyločil z účasti na jejím utváření ani tesařského mistra Jana Kryštofa Deuschmanna či zednického mistra Filipa Katschicku. Úplným paradoxem by však bylo, kdyby jejich podpisy na plánu znamenaly jen potvrzení, že stavbu dle tohoto plánu realizují.

Co se dotýká stavby samotného kostela, Kosche může vzdáleně připomenout snad jen útvar poprsně kruchty. Presbyterium považují za stavbu původní kaple či za její zbytek, čemuž napovídá zejména výška klenby; snad jen profily říms pilastrových útvarů mohly být při realizaci rozšíření upraveny. Zbytek interiéru stavby je zcela poplatný uvažování josefínského stavební byrokracie. Křídla empory pocházejí nejspíše až z devatenáctého století. Svědčí o tom polygonální patky jejich sloupů. Dochovaný Koschem podepsaný rozpočet na stavbu kostela zůstává otázkou ⁽²⁶⁰⁾.

Cílem předcházejících řádků, resp. mnohdy až nesrozumitelně spleteného textu (vyznat se v množství různých měnicích se specifikací nákladů a úředních nařízení je navýsost pracné), bylo ozřejmit situaci, do které se stavitelství dostalo počátkem osmdesátých let osmnáctého století. Organizací výstavby se tehdy začali zabývat josefínští odborníci. Autorem staveb se tak mnohdy stala spíše byrokratická mašinerie než konkrétní člověk nebo skupina tvůrců. Kostelík a fara v Jetřichovicích jsou toho snad dokonalým příkladem.

V únoru roku 1787 byly Hospodářskému úřadu v Děčíně („*Tetschner Wirtschaftsamt*“) prostřednictvím Krajského úřadu v Litoměřicích („*Kreisamt Leitmeritz*“) doručeny plány („*Risse*“), rozpočtové přehledy („*Kostenüberschläge*“) a rozpočtové výměry („*Vorausmaße*“) na stavbu kostela a obydlí duchovního v nově založené lokalitě Tisá („*... bei der neuen Lokalie Týřba herzustellenden Kirche und Geistlichen Wohnhaußes*“), které pocházely z Generálního dvorního stavebního úřadu („*General Hofbaudirektion*“); a to na základě dvorského dekretu („*Hofdekret*“) zemské vlády („*LandesStelle*“). Zaslány byly s výzvou k co nejspěšnějšímu provedení („*um so bald nur möglich an diesen Bau Hand anlegen zu lassen*“). Krajský úřad dále připojil řadu instrukcí, dle kterých měla být celá stavební akce provedena. Hospodářský úřad měl sehnat rozumného stavitele („*verständigen Baumeister*“), který vyniká zručností („*Geschicklichkeit*“) a poctivostí („*Redlichkeit*“), dále zajistit stavební dozor, který by vykonávala čestná a spolehlivá osoba „*aus dem Gerichte oder der Gemeinde*“, a jímž („*Mitaufsicht*“) měl být pověřen také budoucí duchovní, a to ihned, jakmile se, byť provizorně, nastěhuje. O průběhu stavby bylo povinností každých čtrnáct dní („*von 14. zu 14. Tagen*“) podávat zprávy. Po zakončení stavby požadoval Krajský úřad vydání řádně podepsaných účtů od řemeslníků („*Handwerksleuten*“), kteří na stavbu dodávali materiál nebo se jí přímo účastnili („*... Materialien oder Arbeiten geliefert haben*“), dále navrácení svěřených plánů („*... mitgetheilten Rissen*“), rozpočtových přehledů a rozpočtových výměrů. Ve zbytku listu vyzval Krajský úřad k finanční pomoci. Děčínský Hospodářský úřad byl vybídnut, aby neprodleně zaslal zprávu, kolik peněz je ochotna uvolnit vrchnost („*Obrigkeit*“) na stavební materiál („*Beitrag an Materialien*“), kolik je možné získat

²⁵⁸ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, Umění 19/1971, 90.

²⁵⁹ Naňková, heslo Kosch, in: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků ..., 2004, 324.

²⁶⁰ Srov. Naňková, heslo Kosch, in: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků ..., 2004, 324.

z majetku „*Tiſaer Kirche*“ tak, aby nebyl narušen roční provoz, a jakým způsobem se hodlají na práci zúčastnit poddaní, aniž by byli zbaveni povinnosti platit daně a robotovat („*ohne sie in ihren Kontributions- und Wirthschaftsstande zurück zu setzen*“), zda přívozem materiálu („*Fuhren*“) či manuálními pracemi („*HandArbeiten*“). Výsledná částka měla pak být stržena z celkové hodnoty prací a materiálu, vyčíslené v dodaných přehledech, při úřadu zemské vlády, která doplatí zbývající sumu. ⁽²⁶¹⁾

Koncem dubna roku 1788 byla sepsána smlouva („*Bau Vertrag*“) mezi děčínským Hospodářským úřadem generála Václava říšského hraběte Thuna („*ReichsGräfllich General Wenzel Thunischen HerrschaftTetschner Wirtschafts Amte*“) a děčínským měšťanským stavitelem Janem Václavem Koschem („*... dem bürgerlichen Baumeister Wenzl Kosch in Tetschen*“) o provedení staveb lokálií („*zwei Lokalien*“) v Bělé a Tisé („*in Bila und Tiſa*“), zřizovaných nově z prostředků Náboženského fondu („*k. k. Religionsfond*“) na panství Děčín („*Herrschaft Tetschen*“). Zajišťováním celé stavební akce byl Hospodářský úřad pověřen Krajským úřadem v Litoměřicích („*... von Einem löblich königlich Leitmerizer Kreis Amte aufgetragen worden*“). Kosch se zavázal stavět dle plánů („*Bau Rissen*“) a rozpočtových přehledů („*Kösten Uberschlägen*“) koncipovaných („*verfasten*“) Generálním dvorním stavebním ředitelstvím („*General Hof Bau Direktion*“); a rovněž k odpovědnosti za práci všech řemeslníků („*Handwerker*“). Stavby lokálií včetně obydlí duchovních („*mit den darzu geherigen Geistlichen Wohngebäuden*“) byl povinován vybudovat až k předání klíčů („*bies zur Ubergabe der Schlüsseln*“). Kdyby byl býval nevystačil s obnosem poskytnutým Náboženským fondem, nesměl náhradu („*Ersatz*“) požadovat od děčínského Hospodářského úřadu, nýbrž zaplatit ze své vlastní kapsy („*aus eigenen Säckel*“). ⁽²⁶²⁾

Stará Bělá, poprvé doložena roku 1454, byla vsí horského rázu, kterou obývali dřevaři, smolaři a šindeláři. Do konce patnáctého století vznikla západně od ní na vykloučené lesní půdě osada Nová Bělá, která postupem času přerostla starší osídlení. Kostel sv. Františka Xaverského postavil Jan Václav Kosch na místě starší obecní kaple. Budova fary, dodnes dochovaná, stojí při cestě západně od kostela. Dle laskavého sdělení majitelů byla před určitou dobou renovována, aby mohla sloužit jako obytný dům.

Bělský kostelík je jednodlní sálovou stavbou s polygonálně uzavřeným presbyteriem a sakristií na jižní straně kněžiště. Materiálem stropu či falešné klenby lodi byl pravděpodobně rákos. Rovněž u poprsné kruchty lze předpokládat, že pochází ze dřeva. Jak již poznamenal Rudolf Dörre, přestože byla stavba zbudována na náklady Náboženského fondu a dle vládou dodaných plánů, povedlo se Koschovi uplatnit určité množství vlastních nápadů („*eine Menge seiner Eigenarten unterzubringen*“). Profily říms, klenáky se třemi kanelurami, vykrajovaná vpadlá pole na soklech sdružených pilastrů či lizén a další motivy rozhodně pocházejí z tvarového rejstříku užívaného Koschem. Prvkem, který dokazuje pronikání nových předlohových grafik, jsou pak pravoúhle zalamované linie spirál volut na hlavicích pilastrů v lodi. S obdobným motivem se lze setkat na atikách konvexně vypjatých bočních os průčelí borského kostela, dokončeného roku 1788. Na Koschovu invenci upomíná také výrazná, jakoby plasticky modelovaná kruchta.

Průčelí kostela, rozvržené do tří os, vrcholí kubickou vížkou, jejíž přední strana je součástí plošného rozvrhu fasády. Nebýt motivu oválného okna v jejím středu, působil by celek fasády již úplně jako jakási chtěná parafráze raně barokního průčelí ⁽²⁶³⁾. Motivy stuh

²⁶¹ SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Děčín, Thun-Hohensteinové, sign.: B 14/106.

²⁶² SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Děčín, Thun-Hohensteinové, sign.: B 14/106.

²⁶³ Srov. Macek, Barokní architektura v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 55, který v souvislosti s přestavbou děčínského zámku upozornil na Koschův tvůrčí záměr používat prvky raného baroka („*... když na fasádě hlavního schodiště vytvořil vstupní portál parafrázující zcela jednoznačně místní raně barokní předlohy*“). Dále srov. např. průčelí kostela ve Weyerburgu (Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandts Kirchenbauten, in: WJK 6/1929, 285. Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandt, 1959, 130). Vlivy architektury Johanna Lucase von Hildebrandt na podobu josefínského vzorového kostela konstatovala také

s mašlemi v postranních vpadlých polích střední části štítu pak posouvají výtvarný charakter fasády blíže k lidovému umění. Snad lze tedy říci, že bělský kostelík je výsledkem fúze dodaného plánu a jisté invence Jana Václava Kosche tento alespoň mírně přehodnotit, zřejmě na přání stavebníka či stavebníků.

Nad hlavním vchodem upomíná nápis s chronogramem: *HONORI VNIVS&TRINIDEI SALVTI FIDELIS POPVLI DICAT IOSEPHVS II*; na císaře Josefa II., který tudy dne 23. září roku 1779 při své inspekční cestě v severočeském pohraničí skutečně projel, aby pak dále pokračoval na Vysoký Sněžník (²⁶⁴). V červenci roku 1888 (viz chronogram nápisu) uspořádali obyvatelé Bělé pompézní oslavy u příležitosti údajného stého výročí Josefovy návštěvy obce (²⁶⁵).

Neorientovaný kostelík sv. Anny v Tisé, situovaný vedle hřbitova nedaleko od turisticky atraktivních pískovcových stěn, je prostou obdélnou stavbou s polygonálně uzavřeným kněžištěm a sakristií po jeho jižní straně. Sálová loď má konkávně probrané kouty a od presbyteria ji dělí vítězný oblouk. Na západní straně lodi byla zbudována dřevěná varhaní kruchta, přístupná vřetenovým schodištěm v polygonálním pouzdře. Zvlněná linie poprsně je vlastně jediným momentem vzdáleně připomínajícím baroko. Zbytek stavby dokonale odpovídá duchu josefínského radikálního racionalismu. (Téměř totožnou sakrální stavbou je kostelík sv. Petra ve Špindlerově Mlýně. Jen v Tisé dnes chybí objekt předsíně.) Budova fary, která stála nedaleko kostela, již dnes bohužel neexistuje. Zřejmě se stala obětí komunistických budovatelů.

Když se roku 1887 dozvěděli obyvatelé obce Tisá, že mají v kostele pod obrazy nápisy připomínající založení zdejšího kostela, rozhodli se uctít císaře Josefa II. postavením sochy. Následujícího roku, na sté výročí založení kostela, byla za doprovodu bujarých oslav skutečně na prostranství před kostelem vztyčena. (²⁶⁶)

V rámci své inspekční cesty po severních příhraničních oblastech monarchie navštívil císař Josef II. také děčínský zámek. Při jeho prohlídce však shledal, že objekt je z vojenského hlediska zcela nevyhovující a zrušil jeho pevnostní statut. Následujícího roku byla zahájena výstavba nové moderní pevnosti, kterou Josef II. pojmenoval po své matce Marii Terezii, tedy Terezín. (²⁶⁷)

Zrušení statutu příhraniční pevnosti uvolnilo ruce Václavu Josefu hraběti Thunovi, jenž se roku 1785 stal majitelem děčínského panství, že mohl napříště plně uskutečnit své představy o tom, jak má vypadat správné šlechtické sídlo. Rozsáhlá přestavba zámku probíhala od roku 1786 do roku 1796, kdy zemřel stavebník. V následujících letech stavební činnost postupně polevovala, až v roce 1802 ustala zcela. Roku 1798 zde na následky pádu z lešení ve svých 81 letech zemřel Jan Václav Kosch.

Wenzel Josef Thun se po celý život věnoval vojenské kariéře. Z praporčíka v bitvě u Lovosic se postupem času vypracoval na polního maršála. Vykonával rovněž funkci vojenského velitele v Čechách.

Přestavba děčínského zámku neprobíhala podle jednotné, předem stanovené koncepce (²⁶⁸), ale spíše improvizovaně. Jednu z vedoucích úloh zde patrně zastával Jan Václav Kosch, který společně s Franzem Dörrem a M. Kühnertem řídili práci třinácti až třiceti zedníků a přidavačů (²⁶⁹). Objevil se zde dokonce pražský dvorní architekt Josef Zobel, který

Elizabeth Springer (Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich 11, 1996, 76).

²⁶⁴ Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (první část), in: DVZ 9/1999/3, 11.

²⁶⁵ Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (druhá část), in: DVZ 9/1999/4, 13.

²⁶⁶ Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (druhá část), in: DVZ 9/1999/4, 22.

Srov. též Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (čtvrtá část), in: DVZ 10/2000/2, 18 – 25.

²⁶⁷ Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v Čechách, in: DVZ 9/1999/3, 10.

²⁶⁸ Úvaha Mojžíra Horony, která se nezdá být nerozumnou.

²⁶⁹ Slavičková, Zámek Děčín, 1991, 9.

vypracoval jednu z variant přestavby ⁽²⁷⁰⁾ a roku 1790 podepsal rozpočet podle hrabětem předložených plánů ⁽²⁷¹⁾.

Petr Macek se o přestavbě děčínského zámku vyjádřil následovně: „*Ojedinělá byla rozsáhlá a jen na první pohled strohá, poměrně však sofistikovaně rytmizovaná, přestavba thunovského zámku přímo v Děčíně. Zde se Kosch nejen přiklonil k pozdně baroknímu až klasicistnímu strohému projevu (nelze vyloučit obecný vliv Pacassiho pražské adaptace Hradu), ale uplatnil zde i nečekaný historizující akcent, když na fasádě hlavního schodiště vytvořil vstupní portál parafrázující zcela jednoznačně místní raně barokní předlohy.*“ ⁽²⁷²⁾

Rudolf Dörre ve svém článku roku 1941 uvedl: „*1931 sah ich auf einem Gange des Tetschner Schlosses drei farbige Bauskizzen mit diesem Turme hängen; unterzeichnet waren sie von Franz Dörre, Baumeister.*“ ⁽²⁷³⁾. Ve svazku stavebněhistorického průzkumu děčínského zámku z roku 1983 ⁽²⁷⁴⁾ bylo reprodukováno několik rysů a vedut děčínského zámku od Franze Dörreho a také několik výkresů, u nichž je uveden jako autor Jan Václav Kosch (na reprodukovaných plánech však lze jeho podpis nalézt pouze na jednom z nich). Z podkladů pro stavební dějiny děčínského zámku, sestavených Lubošem Lancingerem ⁽²⁷⁵⁾, vyplývá, že zde kromě Kosche působila ještě celá řada dalších osob včetně již zmiňovaného Josefa Zobela. Nelze také podceňovat vliv Franze Dörreho, který dle Rudolfa Dörreho kreslil plán domu pro obchodníka Jankeho v Novém Boru ⁽²⁷⁶⁾. Zatímco Rudolf Dörre považoval Franze Dörreho za kresliče plánů u Kosche ⁽²⁷⁷⁾, Luboš Lancinger již dokazuje jeho samostatnou projekční činnost ⁽²⁷⁸⁾.

Následující text jsem sestavil z kapitoly o dějinách stavby ze stavebněhistorického průzkumu děčínského zámku, velmi podrobně zpracovaných Lubošem Lancingerem. ⁽²⁷⁹⁾

Od roku 1786 se v čele zedníků jmenují stavitel Jan Václav Kosch (podepsal plán na nové přízemí a patro jižního křídla starého zámku s vložením chodbové podélné zdi do suterénu) a polír Mates Kuhnert. Další řemeslníci: lamači kamene Baum, A. Walter, Siebiger z Prostředního Gruntu (tři kameny k portálu a hlavní římse, dva kusy k pásové římse, atd.); kameník Matthausch z Povrl (dvě patky, dvě hlavice a další články hlavní římse portálu, atd.); tesař Jan Kristián Grüntzner (práce na provizorním zastřešení).

Roku 1787 provedl tesař Jan Kristián Grüntzner střechu včetně červeného nátěru, sochař Martin Fritsche dodal neuvedený počet váz, zedníci počali budovat západní věž.

Roku 1788 pracovali zedníci pod vedením Jana Václava Kosche a Matese Kuhnerta. Další řemeslníci: tesař Jan Kristián Grüntzner (prováděl stropy a krov s bedněním na nové věži), pokrývač pokryl střechu věže bílým plechem, malíř Peschke (pozlatil knoflík nové věže) a hodinář z České Lípy dodal nové hodiny, M. Baum a Jan Jiří Dörre (lámali kámen). Dne 20. srpna roku 1788 byl do vrcholu věže vložen záznam o jejím dokončení.

Roku 1789 pracovali zedníci a přidavači pod vedením Jana Václava Kosche a políra Fr. Winklera (osazení stupňů hlavního schodiště, rákosové stropy, vnitřní omítky, atd.). Lamači kamene: Jan Jiří a Fr. Dörre-ové, kameníci: Jos. Meixner, Jos. Paschert, Jos. Ritschel (provedli zábradlí u hlavního schodiště, komínová ostění, zasadili zpět vyložené kusy portálu, atd.), pokrývač Kügler (kryty říms nad hlavním portálem a znakem nad vstupem do

²⁷⁰ Slavičková, Portrétní galerie Thun – Hohensteinů (kat. výst.), 1998, 18.

²⁷¹ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků ..., 2004, 324.

²⁷² Macek, Barokní architektura v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 55.

²⁷³ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 97.

²⁷⁴ Lancinger / Bašťová / Fajmon: Děčín. Hlavní zámecká budova, SÚRPMO, Praha 1983, 66, obrazové přílohy (fotodokumenace).

²⁷⁵ Lancinger / Bašťová / Fajmon: Děčín. Hlavní zámecká budova, SÚRPMO, Praha 1983, 35 ad.

²⁷⁶ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 97.

²⁷⁷ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 97 – 98.

²⁷⁸ Lancinger / Bašťová / Fajmon: Děčín. Hlavní zámecká budova, SÚRPMO, Praha 1983, 39.

²⁷⁹ Lancinger, Dějiny objektu, in: Děčín. Hlavní zámecká budova, SÚRPMO, 1983, 33 – 46.

věže, spolupracoval při instalaci bleskosvodů), sochař Jan Schuster z Ústí nad Labem (dodal hraběcí znak nad portál), malíř J. Peschke z Děčína (zlatil hraběcí znak a písmena nápisu, mramoroval podhled nápisu, napouštěl barvou portál), tesař Jan Kristián Grüntzner (provedl bednění sálové kopule v půdě, podlahy v horním podlaží, atd.).

Roku 1790 byl prostor bývalé úřední světnice proměňován na kapli. Práce zedníků a přidavačů vedli Jan Václav Kosch a Fr. Winckler. Sochař Fr. Langhof z Horního Litvínova (dodal hraběcí znak nad vchod do kaple).

Pravděpodobně roku 1790 zhotovil stavitel Franz Dörre projekt na nástavbu stájového traktu s konírnou, kde mělo být umístěno divadlo a knihovna. Spolupracoval s ním pražský dvorní stavitel Josef Zobel. Roku 1791 dokončovali zedníci a přidavači zámeckou kapli pod vedením Jana Václava Kosche a Franze Dörreho, který zde vystupoval ve funkci políra; malíř Peschke, lounský sochař Fila. Roku 1792 byla provedena vlastní přestavba stájového traktu (mazač J. Laube z Heidensteinu). Do 1796 vedli Jan Václav Kosch a Franz Dörre zednické práce, které se pravděpodobně soustřeďovaly v divadelním traktu (tesař Kügler, mazač J. Laube).

Z uvedného přehledu informací (zaměřil jsem se na frekvenci jmen řemeslníků a výběr některých údajů, ze kterých je patrný buď postup stavby nebo se týkají konkrétního architektonicky exponovaného prvku, např. portálu) je patrné, že osoba, která se v záznamech objevuje pravidelně, je Jan Václav Kosch. Vedle něj, jak již bylo řečeno, avšak o něco později od začátku stavby, zejména Franz Dörre. Úloha Josefa Zobela není úplně jasná. Možná se zde objevil spíše v roli jakéhosi poradce či konzultanta.

Práce se v první fázi budování dotýkaly zejména západní části s věží. Zprávu o tesání dvou patek a dvou hlavic pro portál roku 1786 lze vztahnout na portál vstupu do schodišťové haly západního křídla s věží. Dle zmínky o opětovném zasazení portálu, vztahující se k roku 1789, lze soudit, že se tohoto roku pracovalo také na hlavní bráně zámku, kde se vskutku dochoval raně barokní portál. Téhož roku se kladly stupně na hlavní schodiště.

Vzhledem k tomu, že je Jan Václav Kosch uveden na rozhodujícím postu po celou fázi výstavby do roku 1790, kdy se projekčně začal uplatňovat též Franz Dörre (a to na budoucí knihovně – jihovýchodní křídlo zámku), lze věž, fasádami akcentované plochy stěn, kapli, portál do kaple (včetně dalších tvarově analogických portálů na nádvoří) připsat invenci Jana Václava Kosche, avšak s tím, že, i přes uvedené souvislosti, nelze vyloučit zásahy dalších osob. Na jednom z plánů, zařazeném do fotodokumentace stavebněhistorického průzkumu (č.16), který jeho autoři označili za práci Jana Václava Kosche (jak jsem již poznamenal, jeho podpis na reprodukci výkresu spatřit nelze), má fasáda věže v detailu oproti její stávající podobě rozdílně řešené členění.

Koschův podíl na přestavbě děčínského zámku, tedy v jistých jeho částech, zejména v návrzích fasád, rozpoznat lze, i když, jak poznamenal, resp.naznačil Mojmír Horyna, jistě nebude autorem jasně, od samého počátku dané koncepce celkové přestavby objektu ve smyslu rozvrhu a tvaru jednotlivých místností či prostor (nehledě na řadu úprav v devatenáctém století i později). Zde jednak narážím na projekční činnost Franze Dörreho a přítomnost Josefa Zobela při navrhování jihovýchodního křídla s knihovnou (srov. zejména fasádu s vysokým řádem na Dörreho pohledu od jihu, č. 24 obrazových příloh stavebněhistorického průzkumu).

Z estetického hlediska však nemůže nezaujmout vztah západní, půdorysně zalamané stěny zámku (která může asociovat horizontálně rozevřený paraván - pouhou stěnu, za kterou „nic není“) a vertikály hodinové věže. Z dálkových pohledů od severu a severozápadu (od řeky Labe či z vrcholů nad ní) lze spatřit téměř vodorovnou linii, opticky zpřítomňující objekt zámku. Za postupného přibližování se pozorovatele k zámecké skále začíná silueta „reliéfně“ nabývat. Nyní již nelze vnímat budovu zámku celistvě jako horizontálu. Začíná se rozpadat do

jednotlivých, rovněž siluetou vymezených, vlastně předem daných pohledů, do nichž divák „jen“ vstupuje. Zámek tak ovládá svým určitým „chytáním“ pohledů zejména prostor města pod ním. Zadní strana (od města) k jihu je nevýrazná, ba až hluchým místem celého objektu. Jistou regionální zajímavostí může být, že obyvatel Děčína nikdy nechodí okolo zámku, ale za zámek,

Životní pohyb Jana Václava Kosche v souvislosti s jeho dílem a menšími stavebními zakázkami

Základním zdrojem informací o životě a díle Jana Václava Kosche se staly drobné studie německého regionálního badatele doby před druhou světovou válkou Rudolfa Dörreho. Řada užitečných zmínek se také objevuje v rozsáhlé publikační činnosti Emila Nedera, významného znalce regionu. Nověji svými archivní průzkumy obohatili poznání o činnosti Jana Václava Kosche Věra Naňková, Pavel Zahradník a v neposlední rovněž děčínští historikové a archiváři. Zejména v pracích Hany Slavičkové a Petra Jozy se lze se jménem tohoto významného regionálního stavitele setkat. Originálním a rozhodně inspirativním způsobem se o poznání tvorby Jana Václava Kosche zasloužil vynikající znalec nejen barokní architektury Petr Macek.

Dne 28. června roku 1718 byl v Úhošťanech v kostele sv. Havla („*in der Atschauer Kirchen St. Galli*“) pokřtěn Jan Václav („*Joannes Wenceslaus*“). Narodil se rychtáři Ondřeji Koschovi a jeho manželce Regině ze Zvoníčkova („*dem ehrbaren Andreas Kosch Richter mit seinem Eheweib Regina aus Männelsdorf*“).⁽²⁸⁰⁾

Dle výzkumů Rudolfa Dörreho byl v pořadí třetím dítětem manželů Koschových, kterým se v průběhu let 1710 až 1730 narodilo celkem sedm dětí.⁽²⁸¹⁾

Dle dochované specifikace nákladů vedl zednický mistr Jan Václav Kosch za denní plat stavební práce na faře u kostela sv. Václava v Rozbělesích, které probíhaly v letech 1746 až 1751. Dle Pavla Zahradníka a Petra Macka však tento způsob vyplácení nemusel nutně znamenat jeho každodenní přítomnost na stavbě. Rozběleská fara je zatím první stavbou, u níž se výslovně zmiňuje jméno Jana Václava Kosche. V době jejího zahájení bylo Koschovi 28 let. Petr Macek a Pavel Zahradník předpokládají, že krátce předtím složil mistrovské zkoušky, což lze považovat za velmi pravděpodobné.⁽²⁸²⁾

Kde se Jan Václav Kosch vyučil známo není. Avšak vzhledem k tomu, že na kláštereckém panství byl zedníků dostatek a právě odtud se Jan Václav přestěhoval do Děčína⁽²⁸³⁾, lze předpokládat, že snad v kláštereckém zednickém cechu. Otázku vztahu k prostředí v severozápadních Čechách zde ovšem záměrně ponechávám stranou. Postačí jen poznámka, že kadaňský Jan Kryštof Kosch vycházel z díla Kiliána Ignáce Dientzenhofera⁽²⁸⁴⁾.

²⁸⁰ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 91, pozn. 96. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 98.

²⁸¹ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 98.

²⁸² Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbělesích ... , in: ZPP 59/1999/10, 364. Srov. též Vilímková, Stavitelé paláců a chrámů, 1986, zejména kapitola Barokní stavebnictví v praxi, 51 – 63, či Morper, Jean Baptiste Mathey, Sonderdruck aus dem Münchner Jahrbuch, 1927, 1 – 7.

²⁸³ Srov. Zahradník, Zednický rod Koschů a Jan Kryštof Kosch, ... , in: PP 2000/1, 100 – 101.

²⁸⁴ Macek, Barokní architektura a stavitelství v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 51.

Dne 11. října 1748 zamítl Jan Josef hrabě Thun žádost Jana Václava Kosche o propuštění z poddanství. Rozhodl, že manželka Jana Václava zůstane i po sňatku svobodná, ale on sám a jejich děti budou nadále jeho poddanými. V této době se Jan Václav Kosch podepisoval jako „*zednický mistr v Děčíně*“. ⁽²⁸⁵⁾

Dne 18. listopadu roku 1748 se zednický mistr Jan Václav Kosch oženil s Annou Franciskou Honneter, dcerou lazebníka Hanse Honnetera („...*der Junggesell Johann Wentzel Kosch Maurermeister ... des Andreas Kosch Richters in Männelsdorf ... Sohn mi der Jungfer Anna Francisca des gottruhenden Hans Honneters Burger und Balbierers ... hinterlassene Tochter copuliert worden.*“). Svatba se pravděpodobně konala v Děčíně. ⁽²⁸⁶⁾

Dne 5. dubna roku 1749 nechali manželé Koschovi v Děčíně pokřtít syna Vincence ⁽²⁸⁷⁾.

Roku 1750 se jeho jméno uvádí mezi dalšími řemeslníky na děčínském zámku, kde prováděl práce typu bílení, atd. ⁽²⁸⁸⁾

Dle Věry Naňkové se v letech 1751 až 1752 zúčastnil běžných oprav, neboť získal deputát piva. ⁽²⁸⁹⁾

Dle Rudolfa Dörreho měl Kosch tři děti. Františka Xavera, narozeného roku 1749, Annu Terezii, narozenou roku 1751, a Annu Františku, narozenou roku 1754. ⁽²⁹⁰⁾

V roce 1753 stavěl spolu s dalšími zedníky klenutý most na děčínském zámku, aby jím nahradili původní dřevěný, nové schodiště u panské stáje, dále upravoval kuchyni, zeď u stodoly a bílil byt důchodního a lékárníka. ⁽²⁹¹⁾

Po roce 1754 stavěl novou zděnou a podklenutou krytou chodbu z děčínského zámku do kostela Povýšení sv. Kříže, neboť starší dřevěná shořela při požáru města roku 1749. ⁽²⁹²⁾

Roku 1754, u příležitosti zápisu křtu dcery Anny Františky, se Jan Václav Kosch uvádí jako stavitel (Baumeister). ⁽²⁹³⁾

V prosinci roku 1754 se Jan Václav Kosch účastnil odhadu ceny domu („*Hausabschätzung*“) řezníka Jan Josefa Petrane („*Johann Josef Petran bürgerlichen Fleischhacker*“), který upadl do konkurzu („*in die Cridam verfallene Wohnhaus*“). Vystupoval zde jako „*Bauverständigen Herrn Wenzel Kusch*“. ⁽²⁹⁴⁾ Pro regionálního vlastivědce doby před druhou světovou válkou Emila Nedera je typické, že Koschovo jméno přepisoval jako „*Kusch*“.

²⁸⁵ Zahradník, Zednický rod Koschů a Jan Kryštof Kosch, ... , in: PP 2000/1, 101.

²⁸⁶ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 91, pozn. 97. Srov. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 99.

²⁸⁷ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků, ..., 2004, 324.

²⁸⁸ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků, ..., 2004, 324.

²⁸⁹ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků, ..., 2004, 324.

²⁹⁰ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 99.

²⁹¹ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků, ..., 2004, 324.

²⁹² Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků, ..., 2004, 324.

²⁹³ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 99.

²⁹⁴ Neder, Eine Hausabschätzung 1754, in: ATG 1924/9, 13.

V první polovině padesátých let osmnáctého století se účastnil obnovy kostela sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně, který vyhořel roku 1749 při velkém požáru města. Jeho činnost pro tuto stavbu vyplývá jednak z tradice, druhak ze stavby samotné. Jsem toho názoru, že Kosch je nepochybně autorem vnějšku stavby, kde snad poprvé realizoval svou verzi kostela s jednou průčelní věží, tolik typického pro středoevropskou architekturu osmnáctého století. Uvnitř bych jeho podíl viděl spíše v profilech říms či v rozvrhu členících prvků (masivní zesílení pilířů stěn pilastrovými příložkami v průchodech mezi bočními prostory v přízemí).

Uspokojivému posouzení a zhodnocení účasti Jana Václava Kosche na této stavbě však brání dlouho se vlekoucí dokončování zejména interiéru kostela, které bylo zcela dokončeno snad až ve dvacátém století.

Dne 28. dubna roku 1756 byla na zámku v Bynovci sepsána s Janem Václavem Koschem smlouva, že nově postaví arnoltický farní kostel⁽²⁹⁵⁾. Dle Pamětní knihy arnoltické farní obce, psané však retrospektivně, měla být stavba dokončena roku 1758⁽²⁹⁶⁾. Ve smlouvě se Kosch mimo jiné zavázal, že kostel postaví dle náčrtku („*abrisses*“) dodaného Jeho Excelencí hrabětem, a že dekorativní prvky („*zierde*“) provede dle udaného plánu („*über den Angezeigten Rieß herstellen*“). Je mírně řečeno ironií osudu, že právě tato stavba roku 1906 vyhořela, neboť se právě ona zdá být jedním z klíčů (na základě zmínky v citované smlouvě) k řešení Koschova architektonického či uměleckého školení. Z dochovaných fotografií si lze učinit alespoň částečnou představu o původním stavu objektu. Po požáru započatá rekonstrukce se zcela nedrželala myšlenky (nebo to nebylo z nějakých důvodů možné) rekonstruovat původní podobu stavby (srov. fotografii kněžiště, kde jsou vidět dekorativní prvky např. dřívků pilastrů, s výkresem sdružených pilastrů z doby po požáru kostela).

V letech 1764 až 1769 vedl dle Petra Macka a Pavla Zahradníka zednické práce druhé etapy dostavby farního chrámu sv. Václava v Rozbělesích. Tvůrčím způsobem zde změnil výchozí projekt Kiliána Ignáce Dientzenhofera.⁽²⁹⁷⁾

V letech 1781 až 1783, resp. 1785 byl v Děčíně Rozbělesích dokončen kostel sv. Václava. Petr Macek a Pavel Zahradník zde předpokládají Koschovu účast⁽²⁹⁸⁾.

Již před několika lety upozornil Petr Macek na připsání kostela sv. Petra a sv. Pavla v Úštěku Janu Václavu Koschovi⁽²⁹⁹⁾. Stavba, pocházející z let 1764 až 1772⁽³⁰⁰⁾, skutečně nese řadu znaků Koschovy tvorby. Vnitřní prostor kostela je řešen jako tzv. Wandpfeilerhalle, přičemž svíslá, výškově protažená okna jsou horizontálně „přetata“ mezi pilíře lodi vloženými emporami. Petr Macek soudí, že Jan Václav Kosch zde pracoval pod vlivem libešických jezuitů a předpoklady podoby úštěckého kostela lze tedy hledat u malostranského kostela sv. Mikuláše. Zřejmě má na mysli, tedy pochopitelně kromě celkové koncepce vnitřního prostoru, rovněž „dynamizované“ poprsně empor. Osobně bych v případě úštěckého kostela vyzdvihl souvislost spíše s litoměřickým jezuitským kostelem Zvěstování Panny Marie, budovaným v průběhu první třetiny osmnáctého století, který je úštěckému poněkud bližší⁽³⁰¹⁾. Jen je třeba však mít neustále na vědomí odlišné proporce prostorové formy úštěckého kostela.

²⁹⁵ SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 25-I-3, C – Staré spisy II/a.

²⁹⁶ SOkA Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, 189.

²⁹⁷ Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbělesích, in: ZPP 59/1999/10, 366.

²⁹⁸ Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbělesích, in: ZPP 59/1999/10, 368 ad.

²⁹⁹ Macek, Barokní architektura v severních Čechách, in: Barokní umění v severozápadních Čechách, 2003, 75.

³⁰⁰ Jarschel, Geschichte der Stadt Auscha, 250 – 251.

³⁰¹ Macek, katalogové heslo Kostel Zvěstování Panny Marie při jezuitské koleji (1701 – 1705, ?1720 - 1731), in: Oktavián Broggy (kat. výst.), 1992, 76.

V letech 1766 až 1767 stavěl dle zjištění Pavla Zahradníka budovu lesního úřadu, kde funkci políra zastával Adam Walter. V roce 1767 pracoval na blíže neurčené stavbě na děčínském zámku. ⁽³⁰²⁾

Dne 7. ledna roku 1771 zemřela Koschova manželka Anna Františka. Dne 16. září téhož roku propustil Jan Josef hrabě Thun zhostným listem Koschova syna Vincence z poddanství, aby mohl po matce dědit a stát se měšťanem. Jan Václav Kosch, píšící se nyní „hraběcí thunovský zednický mistr“ zůstal i nadále poddaným, takže též děčínský, dosud nedostavěný dům přešel do majetku syna Vincence. ⁽³⁰³⁾

V roce 1774 si Jan Václav Kosch pronajal jeden kvádrberských kamenolomů za Děčínem. Dle městských účetních knih těžil ze stěny Popravčího vrchu do roku 1777. Není však známo, pro které ze svých staveb. Roku 1778 převzal nájem lomu na svahu proti Labi zednický mistr Johann Christoph Werner z Děčína. S přestávkami se v lomu, situovaném při komunikaci podél Labe až k městským loukám v Podskalí, lámal kámen až do poloviny šedesátých let devatenáctého století. ⁽³⁰⁴⁾

Roku 1774 byly obnoveny stavební práce na novostavbě varnsdorfského kostela sv. Petra a sv. Pavla, jejichž vedení se ujal dle zápisu vloženého později do makovice věže Jan Václav Kosch. V této druhé etapě výstavby byla dokončena loď a postavena věž. Roku 1777 byla dokončená stavba vysvěcena. V následujících letech probíhalo její náležité vybavování, zejména z prostředků místní podnikatelské honority.

V architektuře varnsdorfského kostela realizoval Jan Václav Kosch stavební typ haly se vtaženými pilíři. Navázal zde na před dvanácti lety dokončený kostel sv. Petra a sv. Pavla v Úštěku. Pozoruhodným momentem stavby jsou opět empory „přetínající“ okna.

Západnímu průčelí kostela dominuje masivní věž, jejíž stěny jsou reliefně promodelovány systémem lizénových rámců. Hmotě stavby je spíše předsazena. Obdobné řešení se v severočeském regionu objevuje např. u kostela sv. Jiří v Jiřikově ⁽³⁰⁵⁾.

V letech 1772 až 1774 byla realizována hrubá stavba kostela sv. Václava v Srbské Kamenici. V následujících letech pak probíhaly dokončovací práce.

V únoru roku 1787 si Jan Václav Kosch stěžoval správci českokamenického hospodářského úřadu, že, ač dodal plány ke stavbě kostela v Srbské Kamenici, k jejich provedení vzat nebyl („*Ich muß aber Euer Gestrenge zugleich in voraus verständigen, daß ich eben vor einigen Jahren zu dem Kamnitzer Brauhaus, Windischkamnitzer Kirchen und Preschkauer Pfarrei einen Riß gefertigt, nach der Zeit aber, zu dem wirklich vor sich gehendem Bau, nicht bin genommen worden*“). ⁽³⁰⁶⁾

Dle bádání Emila Nedera byla roku 1776 započata stavba kostela sv. Máří Magdalény v Kerharticích u České Kamenice dle návrhu Jana Václava Kosche („*1776 der Kirchenbau begonnen, nach dem Abriß des Tetschner Baumeisters Johann Wenzel Kusch*“), dokončená po přerušení v letech 1777 až 1778 roku 1779. Vedla kostela vznikla dle Nederových poznatků také fara. Zda-li podle Koschova návrhu není jisté. Na slavnosti osazení makovice a kříže na

³⁰² Macek / Zahradník, Kostel sv. Václava v Rozbělesích, in: ZPP 59/1999/10, 366.

³⁰³ Zahradník, Zednický rod Koschů a Jan Kryštof Kosch ..., in: PP 2000/1, 101.

³⁰⁴ Joza, Kvádrberské kamenolomy a cihelna, in: Kvádrberk (nepublikovaný text).

³⁰⁵ Ke kostelu v Jiřikově srov. Rizzi, Die Barockisierung ..., in: ÖZKD 34/1980/1-2, 45.

³⁰⁶ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 88 – 89, pozn. 70. SObA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 19-I-1, č. 25.

věž byl přítomný tesařský mistr Johann Christoph Deutschmann, který později s Koschem spolupracoval. ⁽³⁰⁷⁾

V roce 1777 byly zahájeny přípravné práce na stavbu kostela sv. Vavřince na Práchni, která byla zakončena roku 1782. V roce 1854 byla přistavěna průčelní část s věží. Autorství Jana Václava Kosche u kostelní lodi, presbyteria a sakristie vyplývá ze stavby samotné.

Mezi lety 1777 až 1782 byl v Kytlicích vybudován kostel sv. Antonína Paduánského ⁽³⁰⁸⁾. Jméno Jana Václava Kosche našla ve Farní kronice Mgr. Hana Slavičková ⁽³⁰⁹⁾. Kytlický kostel zaujímá zcela zvláštní postavení v Koschově činnosti, neboť je novostavbou. V polovině devadesátých let dvacátého století zde Petr Macek učinil průzkum barevnosti vnějších fasád kostela ⁽³¹⁰⁾. Dnešní žlutobílá barevnost v zásadě odpovídá původnímu rozvrhu (do něhož byly však zahrnuty, soudě dle náčrtku Petra Macka, také sokly stavby, dnes ponechané bez barevného nátěru), jen tón byl „poněkud nasládle růžový“ ⁽³¹¹⁾.

Důležitým momentem strukturování vnitřního prostoru jsou útvary protilehlých oratoří, jejichž čelní stěny s poprsněmi, flankované pilastry, lze pochopit v jednotě s dvojicí protilehlých úseků pilastrových stěn, vztyčených na půdorysné diagonále. Domnívám se, že předpoklady pro takovéto koncipování vnitřního prostoru lze pro Kosche hledat v protilehlých pilířích kostela sv. Vojtěcha v Ústí nad Labem, resp. v kostele sv. Voršily v Praze na Národní třídě. ⁽³¹²⁾

Po roce 1780 stavěl Jan Václav Kosch kostel sv. Petra a Pavla ve Volfarticích u České Lípy. Jeho autorství zde vyplývá zejména z charakteru stavby samotné. Ve volfartické Obecní kronice z českolipského okresního archivu, psané však retrospektivně, se zde k roku 1778 zmiňují stavitel z Děčína a tesař z Markvartic („... *ein Baumeister aus Tetschen und ein Zimmermann aus Markersdorf ...*“), kteří měli kostel zvětšit a postavit kamennou zvonici („*durch einen steinernen Glockenthurm und einen Anbau von 7 Ellen*“), ⁽³¹³⁾.

V září roku 1783 byla nad oblouk Kostelní brány v Děčíně umístěna pamětní josefská deska. Měla připomínat návštěvu císaře Josefa II. ve městě roku 1779. Na příslušné zednické práce dohlížel Jan Václav Kosch. Po osazení desky byla Kostelní brána (Kirchtor) přejmenována na Císařskou bránu (Kaisertor) a ulička, která k ní vedla dostala jméno Kirchtorgasse. Roku 1830 byla Císařská brána stržena kvůli rozšíření silnice. Pamětní deska byla přemístěna nalevo vedle nově postaveného sloupu. Na protější stranu byla osazena obdobná deska s městským znakem. Roku 1970 byla josefská deska umístěna v Okresním vlastivědném muzeu v Děčíně. ⁽³¹⁴⁾

Od roku 1786 se Jan Václav Kosch účastnil přestavby děčínského zámku. Lze předpokládat, že do roku 1790 zastával funkci hlavního stavitele. V devadesátých letech se vedle něho začal prosazovat také stavitel Franz Dörre. Na počátku posledního desetiletí

³⁰⁷ Neder, Bau der Gersdorfer Kirche 1775 – 1789, in: AHB 38/1933, 17.

³⁰⁸ Slavičková / Cvrk, Kytlicko, 1993, 89 – 90.

³⁰⁹ Dle ústního sdělení.

³¹⁰ Macek, Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: PP 1/1996, 119 – 122.

³¹¹ Macek, Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: PP 1/1996, 121.

³¹² Macek, katalogové heslo Dominikánský klášter s kostelem sv. Vojtěcha, in: Oktavián Broggio (kat. výst.), 1992, 124, kde rovněž stručně probírá souvislost s pražským kostelem sv. Voršily, který byl v mnoha pracech Heinricha Gerharda Franze označen za specifický typ haly se vtaženými pilíři (viz např. Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen, 1962, 85).

³¹³ SOKA Česká Lípa, Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf, 14 – 15, 25.

³¹⁴ Joza, Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách, in: DVZ 9/1999/3, 11 - 13. Petr Joza též soudí, že pamětní josefská deska mohla pocházet z jeho stavební huti.

osmnáctého století se zde objevil také pražský dvorní architekt Josef Zobel. Roku 1796 v důsledku smrti stavebníka většina prací ustala. Do roku 1802 probíhaly už jen menší stavební akce.

Janu Václavu Koschovi lze přisoudit hodinovou věž, zámeckou kapli, grafickým rozvrhem fasád pointované úseky jinak holých stěn na západním (fasáda vstupu na schodiště) a východním křídle (hlavní vstup), dále řadu ze stěny reliéfně vystupujících plastických portálů nádvoří. Vysoký řád jihovýchodního křídla bude nejspíše dílem Franze Dörreho, snad po konzultaci s Josefem Zobelem.

V letech 1786 až 1787 byl ve Hřensku postaven kostelík sv. Jana Nepomuckého⁽³¹⁵⁾. V souvislost s Koschovým dílem uvedl hřenský kostelík již Rudolf Dörre, i když s otazníkem („*Ähnlich liegt das Verhältnis bei dem Kirchlein zu Herrnskretsch, nur ist hier die Wahrscheinlichkeit geringer*“). Dle mého soudu lze tuto stavbu Koschovi připsat s tím, že zde vycházel z dodaného plánu, nejspíše od Generálního stavebního ředitelství ve Vídni, který však ve výsledku pozměnil. Tuto domněnku podporuje také fakt, že tehdejší majitel panství Jan Nepomuk Clary-Aldringen pracoval ve funkci dvorního ředitele staveb⁽³¹⁶⁾.

V archívu Velkostatku Česká Kamenice, uloženém ve Státním oblastním archivu Litoměřice, pobočka Děčín, našla Věra Naňková dopis Jana Václava Kosche, datovaný v Děčíně čtvrtým únorem roku 1787, jímž Jan Václav Kosch poděkoval správci českokamenického panství („*Herr Amts Verwalter*“) za nabídku práce na rozšíření kostela a stavbu fary v Jetřichovicích („*den Bau zur Erweiterung der Kirchen und Erbauung des Pfarrhaus in Dittersbach*“), zároveň však vyjádřil obavu, aby se neopakovala situace z doby před několika lety, kdy vytvořil plány pro pivovar v České Kamenici, kostel v Srbské Kamenici a k faře v Prysku, ale k jejich provedení přizván nebyl („*... ich eben vor einigen Jahren zu dem Kamnitzer Brauhaus, Windischkamnitzer Kirchen und Preschkauer Pfarrei einen Riß gefertigt, nach der Zeit aber, zu dem wirklich vor sich gehendem Bau, nicht bin genommen worden.*“). Dále navrhuje, aby mu byly příležitostně zaslány zhotovené plány a specifikace nákladů, aby mohl zjistit, zda pořízený stavební materiál je dostatečný či co má být ještě opatřeno.⁽³¹⁷⁾

Faru v Horním Pysku prováděl dle Věry Naňkové v letech 1782 až 1785 stavitel Filip Katschika, zda však podle Koschova návrhu, není známo⁽³¹⁸⁾. Na jiném místě označila Věra Naňková zednického mistra Filipa Katschicku za Koschova políra⁽³¹⁹⁾.

Od února roku 1787 se Kosch objevuje v souvislosti s realizacemi staveb fary a kostela sv. Jana Nepomuckého v Jetřichovicích. Zatímco na faře lze jeho aktivní přítomnost doložit (snad mu lze přičíst i změnu dodaného plánu), u kostela to zůstává otázkou. K oběma stavbám byly dodány plány a rozpočty Generálním stavebním ředitelstvím ve Vídni.

Roku 1787 sepsali zástupci města Nového Boru smlouvu s Janem Václavem Koschem na novostavbu chrámu Nanebevzetí Panny Marie, která byla dokončena o rok později. Zda Jan Václav Kosch vedl stavbu již od roku 1786, jak se traduje, není zcela jasné. Někteří dokonce soudí, že s ním tato smlouva byla sepsána zpětně⁽³²⁰⁾.

³¹⁵ Slavíčková, Hřensko jinak HERNSKRECZEM ..., 1992, 43.

³¹⁶ Slavíčková, Hřensko jinak HERNSKRECZEM ..., 1992, 33.

³¹⁷ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 88 – 89, pozn. 70. SOBa Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 19-I-1, č. 25.

³¹⁸ Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků ..., 2004, 324.

³¹⁹ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 89.

³²⁰ Na tuto skutečnost mne upozornil PhDr. Vladislav Jindra, novoborský historik, archivář a kronikář.

Novoborský chrám Nanebevzetí Panny Marie je jednou z nejvýznamnějších Koschových realizací. Svým půdorysným založením a stupňovitě formovanou věží se zcela vymyká běžné produkci na českém venkově, a to i v dobách josefínského radikalismu. Borská městská obec, resp. společensky nejvýznamnější vrstva místních podnikatelů, si zde nechala postavit vsutku honosný chrám.

Jan Václav Kosch se zde měl možnost setkat, patrně prostřednictvím štukatéra Josefa Bossiho, s aktuálními dekorativními prvky. Spirálovitě zalamované linie volut hlavic, připomínající meandr z atiky průčelí borského kostela, se pak objevují v interiéru kostela sv. Františka Xaverského v Bělé.

V dubnu roku 1788 byla s Koschem sepsána smlouva na provedení staveb kostelů v Bělé a Tisé. Plány dodalo Generální stavební ředitelství prostřednictvím Krajského úřadu v Litoměřicích.

Ohledně ztvárnění průčelí kostelíků v Bělé, Hřensku a Tisé jako pohledových fasád s věžní nástavbou nelze nezpomenout některých realizací dle návrhů vynikajícího Johanna Lucase von Hildebrandt, které mohly podobu fronty těchto prostých staveb, určenou uvažováním vídeňské stavební byrokracie, přinejmenším ovlivnit⁽³²¹⁾. Mám na mysli zejména kostelík v Magersdorfu, určený jako Hildebrandtovo dílo Wilhelmem Georgem Rizzim, postavený mezi lety 1727 až 1730⁽³²²⁾, dále farní kostel v Pottendorfu z let 1714 až 1717⁽³²³⁾, farní kostel ve Stranzendorfu z počátku třicátých let osmnáctého století⁽³²⁴⁾ a filiální kostel ve Weyerburgu z doby okolo roku 1730⁽³²⁵⁾. Stavby v Pottendorfu a Stranzendorfu jsem do této souvislosti zařadil jako příklady prototypických řešení jednověžních kostelů osmnáctého století⁽³²⁶⁾.

Dnem sedmého května roku 1788 je datován rozpočet na úpravu kamenné zvonice u kostela sv. Petra a sv. Pavla v Horním Pysku („*Bau Uiberchlag Uiber den bei der Preschkauer filial Kirche Scti Petri & Pauli Höher auf zuführen komenden Steinernen Glocken Thurm*“) dle přiloženého rysu („... *nach Beiliegenden Riß*“), protože horní, dřevěný díl stávající zvonice („*gegenwärtig der Obere Theil nur aus Holtzwerck bestehet*“) byl shledán vratkým („*wandelbar*“). Bylo rozhodnuto, aby se materiálem této horní části zvonice kvůli trvanlivosti („*um diesen Theil dauerhaft herzustellen*“) napříště stal kámen („*Von Stein*“), neboť současná dřevěná vydržela pouhých 33 let („*nur 33 Jahre gedauert hat*“). Podepsáni zednický mistr Jan Václav Kosch („*Maurermeister*“), přičemž slovo stavitel („*bameister*“) je škrtnuto, a „*Johan Christoph deütschman Zimer meister*“.⁽³²⁷⁾

Dle Věry Naňkové však nakonec stavbu prováděl zednický mistr Bartoloměj Klein z Oldřichova, přičemž návrh na tutéž práci podal také pražský architekt Ignác Palliardi⁽³²⁸⁾. Nutné je snad podotknout, že se patrně nejednalo o sanktusovou vížku kostela, jak soudila Naňková, nýbrž o nedaleko stojící kamenou zvonici. Stejně tak publikovaný plán nezobrazuje vzhled kostela sv. Petra a sv. Pavla v Horním Pysku, ale nějakou jinou, zatím neurčenou stavbu.

³²¹ Srov. Springer, Die Josephinische Musterkirche, in: Das Achtzehnte Jahrhundert ..., 1996, 76 – 77.

³²² Rizzi, Die Barockisierung ..., in: ÖZKD 34/1980/1-2, 43.

³²³ Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandts Kirchenbauten, in: WJK 6/1929, 263. Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandt, 1959, 86.

³²⁴ Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandts Kirchenbauten, in: WJK 6/1929, 281. Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandt, 1959, 129.

³²⁵ Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandts Kirchenbauten, in: WJK 6/1929, 285. Grimschitz, Johann Lucas von Hildebrandt, 1959, 130.

³²⁶ Srov. Naňková, Kostely v Rabštejně a Osově ..., in: Umění 1957, 146 ad.

³²⁷ SOBA Litoměřice, pobočka Děčín, Vs Česká Kamenice, signatura: 22-I-1, C – Staré spisy II/a.

³²⁸ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 90.

Dne 15. listopadu roku 1792 nechal Václav hrabě Thun provést odhad celého děčínského panství. Ve stavebních záležitostech vystupovali Jan Václav Kosch spolu s tesařem Janem Kryštofem Grüntznerem (Grünznerem) jako znalci. ⁽³²⁹⁾

Dle Rudolfa Dörreho budoval domy čp. 5 a 6 v Rozbělesích, dále dům čp. 42 ve Weiheru ⁽³³⁰⁾. První dva podle všeho již neexistují nebo byly zcela přestavěny, v domě čp. 42, pakliže číslo souhlasí, je dnes umístěna restaurace „Na Předmostí“. Na domě, alespoň tedy zvenčí, nejsou patrné jakékoli prvky, které jsou obvykle přítomné na jiných Koschových stavbách, nejspíše v důsledku četných úprav domu. Sám Dörre píše o továrně na inkoust („*Tintenfabrik*“) v čp. 5. Dům čp. 6 byl prý pozdějším hostincem („*das spätere Gasthaus Stolze*“) a dům ve Weiheru si nechal roku 1742 postavit lesník Eichert („*Forstmann Eichert*“).

Kapli Panny Marie Pomocné, dnes umístěnou vedle kostela sv. Václava a sv. Blažeje, připsal kdysi s otazníkem Rudolf Dörre Janu Václavu Kochovi ⁽³³¹⁾. Dle Hany Slavičkové však pochází již z roku 1726 ⁽³³²⁾.

Další stavbou, kterou je možné Janu Václavu Koschovi připsat, je kostelík sv. Jana Křtitele v Habarticích. Nasvědčují tomu zejména vnější fasády lodi. Stavba samotná zůstala zřejmě dodnes nedokončená. Díky absenci věže kostel postrádá průčelí. Z vnitřního prostoru může na Koschovu účast poukazovat zejména presbyterium. Časově lze stavbu zařadit jen stěží. Nejspíše však pochází ze sedmdesátých nebo počátku osmdesátých let osmnáctého století.

Otevřenou kapitolou Koschova díla zůstávají měšťanské domy. V jedné tiskovině z doby před druhou světovou válkou jsem nalezl fotografii chodby domu ve Varnsdorfu (čp. 488). Siluety obrazců mohou Jana Václava Kosche skutečně připomenout.

Na úplném závěru jsem se rozhodl upozornit na kapli v Benešově nad Ploučnicí, torzo kaple z Markvartic a neznámý objekt, jehož fotografie se dochovala ve souboru Franze Queissera (Státní okresní archiv Děčín). Domnívám se, že by snad mohly pocházet z Koschova okruhu.

Dne 18. dubna roku 1798 zemřel Jan Václav Kosch („*1798 den 18. ten April, Haus Nr 104, Stadt, Johann Wenzel Kosch gräfl. Thunischer Baumeister und Burger mit dem heil öl versehen*“) na zranění způsobená pádem ze zdi děčínského zámku („*von einer Mauer bei Schloßbau herab gefallen und an den Hirnzerschmetterung gestorben*“) a dne 21. dubna v jeho 81 letech pohřben („*den 21ten begraben worden, 81 Jahr*“). ⁽³³³⁾

Zajímavou poznámkou k tvorbě Jana Václava Kosche je krátký komentář Oldřicha Jakuba Blažíčka: „*I v poslední čtvrti druhého barokového věku staví se arci leckde na českém venkově ve znamení pohybově živější architektonické minulosti. V kostelích J. V. Koše, činného v severních Čechách (V Kytlicí-Falknově, 1782, v Boru, po r. 1787 a v Bělé, 1789),*

³²⁹ Lancinger, Dějiny objektu, in: Děčín. Hlavní zámecká budova, SÚRPMO 1983, 43, (tesař Grüntzner se na děčínském zámku spolu s Koschem objevuje v pramenných zprávách často).

³³⁰ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 98.

³³¹ Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch in unserem Kreise, 1941, 96.

³³² Slavičková, Děčínská zastavení, 1997, 88.

³³³ Naňková, Nová zjištění k baroknímu umění v Čechách, in: Umění 19/1971/1, 90. Též Naňková, heslo Kosch, Jan Václav, in: Encyklopedie kameníků ..., 2004, 324. Dörre, Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise, 1941, 99.

ozývá se ještě nejeden rys předchozích fází a přece už nestačí zastaviti rychlé tuhnutí hmotné i prostorové skladby, tuhnutí, které se tou dobou ukládá vskutku obecně.“

Seznam literatury

Bibliografická zpráva: Kolektiv autorů: Varnsdorf – město průmyslu a zahrad. Pro TOS Varnsdorf vydalo Studio REMA '93, Česká Lípa 2003.

Biegel, Richard: Architekt Anselmo Lurago, in: Průzkumy památek 1120042, 119 – 154.

Clary-Aldringen, in: Ottův slovník naučný V, 1892, 436 – 438.

Dörre, Rudolf: Der Baumeister Johann Wenzel Kosch in Tetschen 1718 – 1798, in: Mitteilungen des Nordböhmisches Vereines für Heimatforschung und Wanderpflege, LV. Jahrgang, 1932, Heft 2, 45-51.

Dörre, Rudolf: Das Schaffen des Baumeisters Johann Wenzel Kosch aus Tetschen in unserem Kreise. Úplný název periodika uvedený na titulní straně je: Heimatjahrbuch 1941 des Heimatverlages „Aus heimatlichen Bergen“. Na deskách je ale název Bensner Bezirkskalender, přičemž někdy časopis bývá označován i jako Heimatjahrbuch des Niederlandes nebo taky Heimatjahrbuch für das Niederland, podle toho, kde se prodával. (Dle Petra Jozy, který mi článek laskavě poskytl, za což mu děkuji).

Farka, Marian: Město Ústěk a jeho stavební vývoj, in: Zprávy památkové péče, ročník 21, Praha 1961, 9 – 20.

Focke, Franz: Aus dem ältesten Geschichts-Gebiete Deutsch-Böhmens I. Eine geschichtliche Durchforschung des Elbe- und Eulau-Thales sammt Umgebung (an der sächsischen Gränze) von frühester Zeit bis in die Gegenwart. In Selbstverlage des Verfassers 1879. (Místo uložení: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Franz, Heinrich Gerhard: Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen, Leipzig 1962.

Franz, Heinrich Gerhard: Dientzenhofer – Hausstättler. Kirchenbaumeister in Bayern und Böhmen, München / Zürich 1985.

Gajdošík, Petr: K počátkům hornolibchavského panství řádu Maltézských rytířů, in: Bezděz 16, 2007, 79 - 87.

Grimschitz, Bruno: Die Johann Lucas Hildebrandts Kirchenbauten, in: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, Band VI, Wien / Augsburg 1929, 205 – 301.

Grimschitz, Bruno: Johann Lucas von Hildebrandt, Verlag Herold, Wien / München 1959.

Herr, Alfred: Heimatkreis Tetschen-Bodenbach. Städte und Gemeinden, Herausgeber und Verlag: Heimatverband Kreis Tetschen-Bodenbach e. V., Nördlingen 1977 (Erste Auflage), 1993 (Zweite, unveränderte Auflage).

Horák, Tomáš: Varhany a varhanáři Děčína a Šluknovska, Nadace Vlastivěda okresu děčínského, Děčín 1995.

Horyna, Mojmír: Děčín – kostel sv. Václava a sv. Blažeje. Průzkum barevnosti, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze, listopad 1984. (Místo uložení: Národní památkový ústav – ústřední pracoviště, Valdštejské nám. 3).

Horyna, Mojmír: Několik poznámek ke vztahu hmoty a prostoru vrcholně barokní architektury, in: Fejtová, Olga / Ledvinka, Václav / Pešek, Jiří / Vlnas, Vít (ed.): Barokní Praha – barokní Čechie 1620

až 1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24. – 27. září 2001, Skriptorium/Praha 2004, 193 – 219.

Jarschel, Josef: Geschichte der Stadt Auscha. Nach Originalquellen bearbeitet, Mit 30 Originalzeichnungen und Karten vom Verfasser, Im Verlage der Stadt Auscha 1922.

Jindra, Vladislav: Z dějin našeho města. Bor nebo Arnultovice?, in: Zpravodaj MěNV v Novém Boru, říjen 1972, č. 5.

Jindra, Vladislav: Další příspěvek z kroniky o vzniku našeho města. Záhadný pan Raškovský, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, duben 1973, č. 2.

Jindra, Vladislav: Na „Poště“, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, únor 1974, č. 1.

Jindra, Vladislav: Než tu bylo město ..., in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, září 1974, č. 4 a 5,

Jindra, Vladislav: Mladé město, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, duben 1975, č. 2,

Jindra, Vladislav: Lidová slavnost roku 1779, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, červen 1975, č. 4,

Jindra, Vladislav: Chrám Nanebevzetí Panny Marie v Novém Boru. Zvláštní číslo Novoborského měsíčníku k oslavám 200. výročí vysvěcení chrámu, Nový Bor 1992.

Jindra, Vladislav / Ranšová, Eva: Nový Bor – Haida. 250. výročí povýšení na město, Nový Bor 2007.

Joza, Petr: Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (první část), in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník IX, číslo 3/1999, 3 – 17.

Joza, Petr: Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (druhá část), in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník IX, číslo 4/1999, 3 – 26.

Joza, Petr: Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (čtvrtá část), in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník 10, číslo 2/2000, 18 – 25.

Joza, Petr: Kvádrberské kamenolomy a cihelna, in: Kvádrberk (nepublikovaný text).

Kadlecová, Dana: Bývalá fara v Rozbělesích, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník XI, číslo 4/2001, 57 – 60.

Kinský, in: Ottův slovník naučný XIV, 1899, 240 – 245.

Kolektiv autorů: Varnsdorf – město průmyslu a zahrad. Pro TOS Varnsdorf vydalo Studio REMA '93, Česká Lípa 2003.

Korecký, Miroslav: Tvorba Kiliána Ignáce Dienzenhofera, in: Zprávy památkové péče, ročník 11 a 12, Státní pedagogické nakladatelství v Praze 1952, 45 – 107.

Kostel sv. Maří Magdalény v Kerharticích, in: Děčínské vlastivědné zprávy, ročník VIII, číslo 2/1998, 55.

Krčálová, Jarmila: Centrální stavby české renesance, Academia / Praha 1976.

Kropsbauer, Anton: Die Decanalkirche zu Tetschen und ihre Restaurierung und Decorierung anlässlich des hohen 50jährigen Regierungsjubiläums Seiner Majestät Kaiser Franz Josef I. am 2. September 1898. Im Selbstverlage des Verfassers 1898. (Místo uložení publikace: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Kunert, M.: Vom Tetschner Stadtbrande, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Nummer 30, Juli/August 1928, 4. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Kunert, M.: Der 50jährigen Gedenktag, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Nummer 31, September/October 1928, 3. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Lancinger, L. / Baštová, M. / Fajmon, J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Stavebně historický průzkum, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983.

Lancinger, Luboš: Krupka – Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Stavebně historický průzkum, Česká Lípa, listopad 1995. (Místo uložení: Národní památkový ústav – ústřední odborné pracoviště Ústí nad Labem).

Macek, Petr: Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, Praha 1985.

Macek, Petr: katalogové heslo Litoměřice, kostel Zvěstování Panny Marie při jezuitské koleji (1701 – 1705, (1720 - 1731), in: Oktavián Broggio 1670 – 1742 (katalog výstavy), Galerie výtvarného umění v Litoměřicích pod záštitou Ministerstva kultury ČR, Litoměřice, červen – září 1992, 76.

Macek, Petr: katalogové heslo Ústí nad Labem, dominikánský klášter s kostelem sv. Vojtěcha, in: Oktavián Broggio 1670 – 1742 (katalog výstavy), Galerie výtvarného umění v Litoměřicích pod záštitou Ministerstva kultury ČR, Litoměřice, červen – září 1992, 124.

Macek, Petr: katalogové heslo Ústěk, fara (1720 - 1722), in: Oktavián Broggio 1670 – 1742 (katalog výstavy), Galerie výtvarného umění v Litoměřicích pod záštitou Ministerstva kultury ČR, Litoměřice, červen – září 1992, 127.

Macek, Petr: Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: Průzkumy památek 1/1996, 119 – 122.

Macek, Petr / Zahradník, Pavel: Kostel sv. Václava v Rozbělesích. Poznání barokní stavby ve vztahu k metodice stavebně historických průzkumů, in: Zprávy památkové péče, ročník 59, 1999/10, 361 – 370.

Macek, Petr: Barokní architektura v severních Čechách, in: Hrubý, Petr / Hrubá, Michaela (ed.): Barokní umění v sevrozápadních Čechách. Sborník z kolokvia uskutečněného v Muzeu města Ústí nad Labem 24. – 25. května 2001, albis international / Ústí nad Labem 2003, 33 – 70.

Morper, Johann Joseph: Jean Baptiste Mathey (Mattheus Burgundus). Studien zur Geschichte des Prager Barock, Sonderdruck aus dem Münchner Jahrbuch, Verlag Georg D.W.Callwey / München 1927.

Naňková, Věra: heslo Kosch, Jan Václav, in: Vlček, Pavel (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Ústav dějin umění / Akademie věd České republiky, Praha 2004, 324.

Navrátilová, Vanda: Thun-Hohensteinská děčínská knihovna (dějiny, vývoj, současnost), Diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2005.

Neder, Emil: Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen, in: Bezirks-Kalender. Jahrbuch für die Gerichtsbezirke Bensen, Kamnitz, Tetschen. Achter Jahrgang. Bensen 1913, 124 – 127.

Neder, Emil: Eine Hausbeschätzung 1754, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Herbst 1924, Nummer 9, 13. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Neder, Emil: Die Wenzelskirche. Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Nummer 20, November/Dezember 1926, 3 – 4. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Neder, Emil: Die Wenzelskirche. Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Nummer 21, Jän./Februar 1927, 4. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Neder, Emil: Die Wenzelskirche. Aus der Kirchengeschichte der Stadt Tetschen, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Monatschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Nummer 22, März/April 1927, 3 – 5. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Neder, Emil: Bau der Gersdorfer Kirche 1775 – 1789, in: Aus heimatlichen Bergen und Alt-Tätschner Gemeindebote, Jahrgang 38, Jännerfolge 1933, 17. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Neder, Emil: Zur Gründung der Kirche in Dittersbach bei Kamnitz 1752-1787, in: Aus heimatlichen Bergen. Illustrierte Heimatzeitschrift, 42. Jahrgang, Mai 1937, 130 – 131. (Místo uložení periodika: Státní okresní archiv Děčín).

Němec, Jan: Okresní vlastivědné muzeum v Děčíně v letech 1945 – 1990, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník XIII, číslo 1/2003, 18 – 25.

Němec, Jan: Povodeň ve Hřensku roku 1845 očima faráře P. Joachima Preisse, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník XIII, číslo 1/2003, 44 – 51.

Okres Děčín. Severočeský kraj, Krajská komise cestovního ruchu Ústí nad Labem 1986.

Pavlík, Milan / Šíma, Jiří: Příspěvek k otázce zaklenutí lodi kostela sv. Mikuláše v Praze III, in: Umění 17/1969/1, 76 – 83.

Rizzi, Wilhelm Georg: Die Barockisierung der ehemaligen Augustiner-Eremitenkirche in Bruck/Leitha und einige neue Beiträge zu den Landkirchenbauten Johann Lucas von Hildebrandts, in: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, Jahrgang 34/1980, Heft 1-2, 35 – 47.

Sedláček, August: heslo Úštěk, in: Místopisný slovník historický království českého, vyd. Argo 1998, 932.

Sedláček, August: Úštěk hrad, in: Hrady, zámky a tvrze království českého 14, Šolc a Šimáček / Praha 1923, 105 – 109.

Sieber, Josef: Geschichte der Stadt Haida, Haida 1913.

Slavičková, Hana: Zámek Děčín, Městský úřad Děčín / Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín / Společnost přátel Děčína – AMICI DECINI, Děčín 1991.

Slavičková, Hana: Hřensko jinak Hrenskreczem Průvodce minulostí Hřenska a okolí do roku 1945. Janov, Labská Stráň, Kamenická Stráň, Mezná, Hřensko, Vysoká Lípa, Děčín 1992.

Slavičková, Hana / Cvrk, František: Kytlicko. Sklářské vesnice na Horní Kamenici. Mlýny, Kytlice, Falknov, Dolní Falknov, Děčín 1993.

Slavičková, Hana: Děčínská zastavení. Historický průvodce městem, Děčín 1997.

Slavičková, Hana: Portrétní galerie Thun-Hohensteinů. Katalog výstavy v Okresním muzeu Děčín, červen – září 1998, Okresní muzeum Děčín / Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Děčín 1998.

Slavičková, Hana / Velímský, Tomáš / Cvrk, František: Historický vývoj města Děčína, in: Historický atlas měst České republiky, svazek č. 4 – Děčín, Historický ústav Akademie věd České republiky Praha, Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem, Státní oblastní archiv Litoměřice, SOS ART Press Litoměřice 1998, listy I a II.

Slaviček, Antonín: Úvod k inventáři, in: Inventář k: Fond Archiv obce Prácheň, Státní okresní archiv Česká Lípa 1977 - 1978.

Slaviček, Antonín, Úvod inventáře, in: Inventář k: Fond Archiv obce Volfartice, Státní okresní archiv Česká Lípa 1977.

Smíšková, Helena: Půlstoletí archivu ve Zbrojnici, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník IX, číslo 4/1999, 41 – 48.

Springer, Elisabeth: Die Josephinische Musterkirche, in: Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts (ed.): Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, 11. Band, WUV-Universitätsverlag / Wien 1996, 67 ad.

Šimánková, Vznik a vývoj sklářské obchodní kompanie Janke a její podíl na vývozu českého skla v letech 1766 – 1773 do Španělska, in: Bezděz 12, 2003, 119 – 140.

Škabrada, Jiří / Ebel, Martin: Pozdně barokní domy v Novém Boru a jejich projekty, in: Jiroutek, Jiří / Kruml, Miloš / Kubelík, Martin (ed.): Historická architektura. Věda – výzkum – praxe. Sborník k počtě Milana Pavlíka, Nakladatelství Jajna / Praha 1995.

Úvod k inventáři, in: Inventář k: Velkostatek Bynovec 1576-1945. Státní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Děčín 1962.

Velímský, Tomáš: Zpráva o zjišťovacím výzkumu v kostele sv. Václava a sv. Blažeje. Strojopis, Most 1986. (Za poskytnutí zprávy děkuji Petru Jozovi).

Velímský, Tomáš: Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984 – 1989. Děčín 1991.

Vaněk, Vojtěch: Sakrální architektura děkanátu lipského v písemných pramenech doby předhusitské, in: Homolka Jaromír / Hrubá Michaela / Hrubý Petr / Ottová Michaela (ed.): Gotické umění a jeho historické souvislosti I, in: Ústecký sborník historický, Ústí nad Labem 2001, 33 – 78.

Vaněk, Vojtěch: Sakrální architektura středověkého Děčína ve zmínkách písemných pramenů doby předhusitské, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník XI, číslo 4/2001, 3 – 14.

Vaněk, Vojtěch: Středověké kořeny kostelů v Kerharticích a v Horním Prysku, in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník XIV, číslo 1/2004, 3 – 8.

Vilímková, Milada: Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenoferové, Vyšehrad, Praha 1986.

Vlček, Pavel / Sommer, Petr / Foltýn, Dušan: Encyklopedie českých kláterů, Nakladatelství Libri, Praha 1998.

Werner, Franz: Historisches aus Tetschen, in: Alt-Tätschner Gemeindebote. Vierteljahrschrift für heimatlichen Sinn, Sitte und Brauch, heimischen Humor und einfach-schlichte Volkskunst, Winter 1922, Nummer 2, 6-7. (Místo uložení periodika: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín).

Zahradník, Pavel: Zednický rod Koschů a Jan Kryštof Kosch, neznámý stavitel z Klášterce nad Ohří, in: Průzkumy památek 1/2000, 100 – 104.

Seznam archivních pramenů

Arnoltice (pod titulem kostely a fary na cizích panstvích), stavební záležitosti kostela (mimo jiné smlouva se stavitelem Koschem o výstavbě kostela 1756), signatura: 25-I-3, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín.

Arnoltice, Pamětní kniha arnoltické farní obce, nápis na hřbetě: Arnoltice – pamětní kniha od 1840 (strojopis), nápis na titulní straně: Liber Memorabilium, Arnsdorf 1647 (tuší). Státní okresní archiv Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice (NAD 761).

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, Standtregister der decanal Kirchen St. Wenceslai et blasý zu Tätschen pro Anno 1743. Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Děčín B14/69a.

Bělá, Baucontract und Kostenüberschlag über die Kirchen und Pfarrhäuser in Bila und Tissa, 1788, signatura: B 14/106, Velkostatek Děčín, Thun-Hohensteinové, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín.

Horní Prysk, rozšíření kostelní věže, 1788, signatura: 22-I-1, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 81.

Jetřichovice, stavba kostela a farní budovy, 1786 – 1791, signatura: 19-I-1, č. 17 (dodání plánů pocházejících z vídeňského Dvorního stavebního úřadu prostřednictvím Krajského úřadu v Litoměřicích, 30. 12. 1786), č. 25 (dopis Jana Václava Kosche Hospodářskému úřadu v České Kamenici, datovaný v Děčíně dne 4. února roku 1787), č. 42 (rozpočtové přehledy, výměry, atd.), č. 108 (přehled výdajů na stavbu kostela, 1790); Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 80.

Kerhartice, úhrada nákladů na opravu kostela, 1832 – 1833, signatura: 23-I-3, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 81.

Nový Bor, seznam příspěvků na stavbu nového kostela včetně podpisů jednotlivých dárců, nedatováno, inventární číslo: 222, karton: 151, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 61.

Nový Bor, různé rozpočtové přehledy a specifikace nákladů na stavbu kostela Nanebevzetí Panny Marie v Boru, inventární číslo: 222, karton: 151, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 61.

Nový Bor, smlouva s Janem Václavem Koschem na postavení chrámu v Novém Boru, inventární číslo: 222, karton: 151, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 61.

Nový Bor, zisk zařízení ze zrušených pražských kostelů (varhany, zvony), inventární číslo: 222, karton: 151, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 61.

Nový Bor, specifikace štukatérských (Josef Bossi) a sochařských prací (Ignác Platzer), inventární číslo: 222, karton: 151, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 61.

Nový Bor, zastřešení kostela v Novém Boru, 1876, inventární číslo: 202, signatura: E 2, karton: 115, Velkostatek Sloup, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 109.

Nový Bor, stavby a opravy kostela v Novém Boru, inventární číslo: 202, signatura: E 4, karton: 115, Velkostatek Sloup, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 109.

Nový Bor, spor o patronátní práva a opravy kostela ve dvacátých letech, inventární číslo: 379, karton: 266, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv města Nový Bor; Inventář str. 95.

Prácheň, výdaje na stavbu kostela z let 1777 – 1781, inventární číslo: 236, karton: 13, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Prácheň; Inventář str. 27.

Prácheň, smlouva prácheňské obce s farářem v Kamenickém Šenově o udržování církevních budov, bohoslužbách, atp., 1778, inventární číslo 235, karton 13, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Prácheň; Inventář str. 27.

Prácheň, sbírka na stavbu kostela z let 1780 až 1782 (opis z 1804), inventární číslo 236, karton 13, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Prácheň; Inventář str. 27.

Prácheň, stavba kostela, 1780 - 1782, signatura: 18-I-1, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 80.

Prácheň, vyúčtování ulití zvonu z roku 1781, inventární číslo 236, karton 13, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Prácheň; Inventář str. 27.

Prácheň, nadace rodiny Palmů z roku 1793, inventární číslo 238, karton 13, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Prácheň; Inventář str. 28.

Prácheň, stavba nové farní budovy, 1808, signatura: 18-I-2, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 80.

Prácheň, oprava kostelní střechy, 1809, signatura: 18-I-3, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 80.

Prácheň, stavba kostelní věže, signatura: h 1, D – Správa velkostatku od roku 1859, XVII – patronátní spisy, Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 189.

Srbská Kamenice, výstavba kostela, 1775, signatura: 21-I-1,

C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín.

Tisá, Baucontract und Kostenüberschlag über die Kirchen und Pfarrhäuser in Bila und Tissa, 1788, signatura: B 14/106, Velkostatek Děčín, Thun-Hohensteinové, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín.

Volfartice (pod titulem kostely a fary na cizích panstvích), zřízení galerií v kostele, 1805, signatura: 25-I-2, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář 81.

Volfartice (pod titulem kostely a fary na cizích panstvích), oprava věže, 1814, signatura: 25-I-2, C – Staré spisy II/a (kostelní spisy a účty), Velkostatek Česká Kamenice, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář 81.

Volfartice, Obecní kronika (Gedenkbuch der Gemeinde Wolfersdorf), inventární číslo: 19, Státní okresní archiv Česká Lípa, Fond Archiv obce Volfartice,.

Varnsdorf, Memorabilien-Buch, für den Pfarrbezirk Warnsdorfs. Státní okresní archiv Děčín, Fond Římsko-katolický děkanský úřad ve Varnsdorfu (NAD 809); Inventář fondu str. 10.

Varnsdorf, Palme, Aloys / Stolle, Aloys: Sammlung verschiedener Urkunden über Warnsdorf und seine Umgebung, Warnsdorf 1832. Státní okresní archiv Děčín, Fond Římsko-katolický děkanský úřad ve Varnsdorfu (NAD 809); Inventář fondu str. 10.

Seznam reprodukováných plánů

Arnoltice, příčný řez lodí kostela, výřez z plánového listu. Předpokládaná datace: po 31.10. 1906. Nadpis plánového listu: *Bau = Plan zum Wiederaufbau der abgebrannten Kirche in Arnsdorf.* Razítko: *Wilhelm Herbig, Baumeister, Tetschen an der Elbe.* Měřítko *1:100.* Rozměry plánového listu: výška: cca 68,8 cm, šířka: cca 53,3 cm. Rozměry příčného řezu: výška (od úrovně základů ke hřebenu střechy) cca 24,5 cm, šířka (mezi vnějšími hranicemi pat stěn těsně nad úrovní terénu): cca 17,2 cm. Barevné značení: šedá: zdivo z doby před požárem (interpretace), růžová: nové zdivo (interpretace), linie kót, žlutá: dřevo, modrá: kovová konstrukce, tmavě červená: řezy (trámy krovu, klenba - strop, patně střešní krytina), světle hnědá: terén. SOBA Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Arnoltice, příčný řez věží kostela, výřez z plánového listu. Předpokládaná datace: po 31. 10. 1906. Nadpis plánového listu: *Bau = Plan zum Wiederaufbau der abgebrannten Kirche in Arnsdorf. Für das Durchlaucht Fürst. Clarnsche Patronatsamt.* Razítko: *Wilhelm Herbig, Baumeister, Tetschen an der Elbe. Měřítko plánu: 1:100.* Rozměry plánového listu: výška: cca 60,8 cm, šířka: cca 80,6 cm. Rozměry v detailu příčného řezu: výška (od střední příčnice zvonové konstrukce k hornímu příčnému trámu cibule věže): cca 8,9 cm, šířka (mezi vnějšími hranicemi zdiva): cca 7 cm. Barevné značení: šedá: zdivo z doby před požárem (interpretace), růžová: nové zdivo (interpretace), linie kóty, obrys zdiva, modrá: kov (zvony), žlutá: dřevo, oranžová až tmavě červená: patně krytina helmice věže, trám, příčné řezy trámů. SOBA Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Arnoltice, půdorys kostela, výřez z plánového listu. Předpokládaná datace: po 31. 10. 1906. Nadpis plánového listu: *Bau = Plan zum Wiederaufbau der abgebrannten Kirche in Arnsdorf. Für das Durchlaucht Fürst. Clarnsche Patronatsamt.* Razítko: *Wilhelm Herbig, Baumeister, Tetschen an der Elbe. Popisky: Sakristei, Hauptaltar, Presbyterium, Nebenaltar, Schiff, Eingang, Raum f. Geräte. Měřítko plánu: 1:100.* Rozměry plánového listu: výška: cca 60,5 cm, šířka: cca 57,5 cm. Rozměry půdorysu (od vnější hranice stěny presbyteria k vnější hranici vchodových dveří): cca 42,3 cm, šířka (mezi vnějšími hranicemi vstupů na příčné ose): cca 16,9 cm. Barevné značení: šedá: zdivo z doby

před požárem (interpretace), růžová: linie některých kót. SOBA Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Arnoltice, suprafenestra vnější fasády kostela, výřez z plánového listu. Předpokládaná datace: po 31. 10. 1906. Nadpis plánového listu: *Fassadendetail für die Kirche in Arnsdorf, Aussenseite. Nach altem Bestande*. Rozměry plánového listu: výška: cca 78,4 cm, šířka: cca 59,4 cm. Rozměry v zobrazené části: výška (klenák): cca 9,8 cm, šířka (vodorovně mezi koncovými body simy římsy): cca 14,6 cm. Barevné řešení: levá část římsového profilu obtažena růžově. Měřítko: 1:20. SOBA Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Arnoltice, příčný řez kruchty kostela, výřez z plánového listu, (na stejném plánovém listu se nachází také příčný řez kostelní věží (viz níže). Předpokládaná datace: po 1906. Nadpis plánového listu: *Bau = Plan zum Wiederaufbau der abgebrannten Kirche in Arnsdorf. Für das Durchlaucht Fürst. Clarnsche Patronatsamt*. Razítko: *Wilhelm Herbig, Baumeister, Tetschen an der Elbe*. Měřítko plánu: 1:100. Rozměry plánového listu: výška: 60,8 cm, šířka: 80,6 cm. Rozměry v zobrazené části: délka (podlaha kruchty až k vnitřní hranici vnější zdi věže): cca 8,6 cm, výška (od líce na pilastr dosedajícího pasu k horní hranici podlahy): cca 17 cm. Barevné značení: červená: kóta, obrys kruchty (plášť kruchty), šedá: zdivo z doby před požárem (interpretace), žlutá: dřevo, oranžová: podlaha, oranžová až tmavě červená: příčné řezy trámů. Státní okresní archiv Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Arnoltice, hlavice pilastrů s kladím, výřez z plánového listu. Předpokládaná datace: po 31. 10. 1906. Nadpis plánového listu: *Fassadendetail für die Kirche in Arnsdorf, Innenansicht*. Měřítko: 1:20. Rozměry plánového listu: výška: cca 78,5 cm, šířka: cca 52 cm. Rozměry v zobrazené části: výška (od spodního konce círátů k hornímu konci simy): cca 18,5 cm, šířka (vlysu): cca 11,3 cm. SOBA Litoměřice, pobočka Děčín. Velkostatek Bynovec, inv. č.: 1620.

Děčín, plán na přestavbu zámku. Reprodukce z publikace: Lancinger L. / Bařtová M. / Fajmon J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Stavebně historický průzkum, Státní úřad pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983, č. 16; v seznamu obrazových příloh (fotodokumentace) je návrh datován do osmdesátých let osmnáctého století a označen za práci Jana Václava Kosche.

Nový Bor, plán panství Sloup a ochranného města Nového Boru se seznamem měšťanů a profesí a s vyobrazením důležitých objektů na panství, stav mezi 1809 až 1811 (dle Inventáře), inventární číslo: 915 (Mapy a plány), Velkostatek Sloup, Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín; Inventář str. 132. Vladislav Jindra si správně povšiml, že autorem této tabule s plánem města Boru je Antonín Wiehl (podepsaný na oválné desce v obrázku vpravo dole: „*Fecit Anton Wiehl*“ ; v poli vedle vyobrazení borského chrámu Nanebevzetí Panny Marie: „*Hr Excellenz Herrn Herrn Adalber (t) Grafen von Czernin gewidmet: v: A:W:*“)

Nový Bor, zaměření kostela. Vlevo dole: Grundriss 1 : 100 / Prag, Jänner 1932; vpravo dole podpis: Rudolf Jochmann. Nový Bor, děkanství.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, rekonstrukce barevnosti vnějších fasád (dle: Macek, Petr: Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, Praha 1985), detaily výkresu: horní etáž věže, věž, střední osa lodi, sakristie. Značení: prázdné kolečko: barevnost doložená průzkumem i vedutou, svíslé půlené kolečko: barevnost doložená sondážním průzkumem, kolečko s vyznačením jeho čtvrti: barevnost doložená vedutou.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, plánový list k dostavbě kostela, kresba perem, tuší, kolorováno. Výška: cca 44 cm, šířka: cca 58,5 cm. Poškozeno častým přehýbáním, podlepeno přes okraje plánového listu přehnutým plátnem. Značně vybledlé. Na listu se nachází mnoho vpisků, včetně cifer. Nadpis plánového listu: *Plan Zur Erbauung eines Glockent*. (poškozeno - nečitelné) *in der Gemeinde Parchen*. Nápis uprostřed dole: *Geprüft* (poškozeno - nečitelné) *Ausführung als geeignet befunden Kreisbauamt. Böhm Leipa am 14t 1854*. Nápis vpravo dole: *Binsdorf den 2 Oktobr 1852. Ig: Dittrich*

(přelepeno plátnem - nečitelné). Vlevo dole měřítko (značka těžko luštitelná). Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Česká Kamenice, signatura: D – Správa velkostatku od roku 1859, XVII – patronátní spisy; Inventář str. 189.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, půdorys kostela, výřez z plánového listu; délka (od vnější hranice hmoty zdiva sakristie k vnější linii dveřního otvoru v průčelí): cca 30 cm, šířka (mezi vnějšími hranicemi hmoty zdiva stěn): 12,7 cm. Interpretace barevnosti: plánovaná přístavba značena narůžovělou barvou, stávající zdivo značeno černě.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, příčný řez průčelní části stavby s věží, výřez z plánového listu; výška (od základů ke korunní římsě): cca 23,5 cm, šířka (mezi hranicemi těla stavby): cca 13 cm. Dřevěné konstrukce značeny povícero žlutou barvou. Terén značen hnědě. Dodatečné vkreslení modrých linií. Interpretace barevnosti: plánovaná přístavba značena narůžovělou barvou.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, projekt průčelí kostela, výřez z plánového listu; výška (k vrcholu kříže): 36 cm, šířka (mezi krajními lizénami fasády): 12, 5 cm. Barva helmice: červená. Dodatečné vkreslení modrých linií.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, plán nárysu a půdorysu krovu helmice věže, výřez z plánového listu; délka strany půdorysu hmoty zdiva věže (vnější hranice kvadrátu zděné substrukce): cca 8 cm, nárys krovu: výška (včetně části s římsou): cca 14 cm, šířka (cibule): 5,3 cm. Dřevěné konstrukce značeny povícero žlutou barvou. Fialové přerušované linie v půdorysu krovu značí osy trámů a vrstevnice helmice (krytina střechy). Dodatečné vkreslení modrých linií.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, plánový list již provedené věžní helmice varnsdorfského kostela; technika: rýsováno tuší; rozměry: výška: cca 43, 2 cm, šířka: cca 31 cm. Výběr z popisků: nápis v horní části listu: „*Plan ... Von dem bereits ganz ausgeführten Kirchenturmbau in Warnsdorf auf der Herrschaft Rumburg*“. Nápis na listu: „*Grundlage der untern Schweifung*“ ; *der großen Kuppl.*; „*Stuhl ob (?) der Laterne*“; „*des Wetterbodens*“; dole vlevo: „*Leitmeritz den 26. Marz 1.834.*“; podpisy: „*K (?) Gerzabek*“ a „*Stiebiez*“ (?). Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Rumburk, Varnsdorf, stavební plány k obnově požárem zničené věže kostela sv. Petra a sv. Pavla, Mapy a plány (V – Stavební plány).

Seznam reprodukováných vedut a kreseb

Děčín, pohled na město od východu, 1711 (dle vpravo dole umístěné legendy). Reprodukce z publikace: Lancinger L. / Bašťová M. / Fajmon J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Stavebně historický průzkum, Státní úřad pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983, str. 66, obr. 9.

Pohled od východu na kostel sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně, olejomalba, výřez z veduty, 1711.

Děčín, pohled na město od severovýchodu, olejomalba, 1756 (dle vlevo nahoře umístěné legendy). Reprodukce z publikace: Lancinger L. / Bašťová M. / Fajmon J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Stavebně historický průzkum. Státní úřad pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983, str. 66 (zde je veduta datována do doby po roce 1757), obr. 8.

Pohled na kostel sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně od severovýchodu, olejomalba, výřez z veduty, 1756.

Děčín, pohled na město od severu, olejomalba, 1757 (dle vlevo nahoře umístěné legendy). Reprodukce z publikace: Lancinger L. / Bašťová M. / Fajmon J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Státní úřad pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983, str. 66 (zde je veduta datována do doby po roce 1757), obr. 9.

Pohled na kostel sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně od severu, olejomalba, výřez z veduty, 1757.

Děčín, pohled na průčelí kostela sv. Václava v Rozbělesích, vpravo fara; autoři: R. Berger / C. W. Arldt; reprodukční grafika - dvoubarevná litografie; nedatováno. Místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: G 1215. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo. Velikost listu: 229 x 291 mm, velikost tisku: 173 x 233 mm, velikost obrazu: 146 x 218 mm. Vlevo pod obrazem označení: L XXX III, vpravo: B I. Na zadní straně listu poznámka perem: Gesch. Direktor Herdler 9.IX. 1937, tužkou v kroužku: 3612.

Děčín, pohled na město z vrchu nad Přípeří, vlevo kostel sv. Václava a sv. Blažeje, uprostřed zámek, napravo Pastýřská stěna; reprodukční grafika – dvoubarevná litografie; předpokládaná datace (dle mého soudu): před polovinou devatenáctého století. Vlevo dole: Lith. u. Verlag v. E. Müller Dresden. Vpravo dole: Druck v. J. Braunsdorf, Dresden. Místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: G 1201. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo. Velikost listu: 198 x 280 mm, velikost tisku: 137 x 182 mm, velikost obrazu: 107 x 168 mm. Na zadní straně listu perem: „Kauf von Fr. Theissig, Buchhandlung Tetschen“, tužkou: J. I. 2480, v kroužku 5885, štítek J. I. 2483.

Děčín, Císařská brána roku 1830, nad lomeným obloukem brány zapuštěna pamětní deska s obrazem císaře Josefa II, za stromem vpravo věž kostela sv. Václava a sv. Blažeje; technika: akvarel na papíře; autor: Georg Preiß (dle: Joza, Petr: Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (první část), in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník IX, číslo 3/1999, 12); rozměry: 63,5 x 53 cm. Místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: OD 261. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo.

Děčín, Císařská brána po zboření roku 1831, vlevo vedle sloupu nové osazení pamětní desky; autor: Georg Preiß (dle: Joza, Petr: Osudy pomníků císaře Josefa II. v severních Čechách (první část), in: Děčínské vlastivědné zprávy. Časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska, ročník IX, číslo 3/1999, 3 – 17); technika: akvarel na papíře; rozměry: 63,5 x 53 cm; uprostřed: Děčín, 1831, Císařská brána. Místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: OD 262. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo.

Děčín, vpravo průčelí kostela sv. Václava a sv. Blažeje, v pozadí (úběžný bod kompozice) kaple Panny Marie Pomocné; technika: akvarel na papíře; rozměry: 63,5 x 53 cm. Vlevo dole: Mariahilfkapelle, Weg z. Schützenhaus. Uprostřed: Tetschen 1890. Vpravo dole: St. Wenzelskirche, Alter Stadtfriedhof; v. Bürgermeis (zbytek chybí). Signatura (v pravém dolním rohu obrázku): H. LINSER. 1896. Místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: OD 259. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo.

Děčín, ve střední vedutě pohled na město od severu, v ornamentálním rámci šestnáct obrazových motivů různých děčínských architektur; technika: grafický list - tříbarevná litografie; formát středního obrazu: 210 mm x 310 mm, formát i s ornamentálním rámcem: 370 mm x 470 mm; kresba a litografie: E. G. Doerell, v levém dolním koutě střední veduty signováno: E. G. D. (iniciály se překrývají) 1859, tisk: Litografický ústav F. Rothe, Ústí nad Labem; nápisy pod jednotlivými zobrazeními (od levého horní rohu po směru hodinových ručiček): Rosawitz.; K. k. Bezirksamt.; Landwirthschaftl. Lehr – Anstalt: Lieberw.; Schulgebäude.; Johannis – Kapelle.; Münzberg's Fabrik.; Kreuz – Kirche.; Josefsbad.; Garten – Pavilon.; Kirche zu Bodenbach.; Seele's Fabrik.; Gräfl. Thunsch. Kunstmühle.; Schiesshaus.; Loretto – Kapelle.; Wenzels – Kirche.; Jordan's Fabrik.; místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: G 60. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo.

Děčín, kostel sv. Václava a Blažeje (Wenzels - Kirche), jedna ze šestnácti vedut grafického listu (viz výše).

Děčín, pohled na kostel sv. Františka Xaverského v Bělé od východu, vpravo škola, v popředí obytné domy a cesta, na horizontu Děčínský Sněžník s rozhlednou; technika: olej na plátně; rozměry: 47 x 63 cm; autor: Raimund Gröschler, v pravém dolním rohu obrazu signováno: R. Gröschler 1895; rám obrazu: široký, zlatený, zdobený; stav: obraz byl v minulosti poškozen protržením plátna a opraven

podlepením prkénka, malba oprýskává v drobných šupinkách; místo uložení: Oblastní muzeum v Děčíně (v současné době součástí expozice děčínského zámku), inventární číslo: 0 657. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Mühlstein.

Děčín, pohled na město od severozápadu, vlevo kostel sv. Václava a sv. Blažeje, uprostřed zámek, vzadu kostel sv. Václava v Rozbělesích; technika: olej na plátně; rozměry: 110 cm x 65 cm.; autor: neznámý; datace: (dle mého soudu): po polovině 19. století. Stav obrazu: poškozen odřením, protržené plátno 2 cm, poškrábání ostrým předmětem vpravo i vlevo (blízko nad obzorem); restaurováno v roce 1986 T. Skořepou (StRA - Praha). Místo uložení: Státní oblastní muzeum v Děčíně, inventární číslo: O 568. Pro účely diplomové práce reprodukoval Vladimír Širlo.

Děčín, zámek, pohled od jihu; autor: Franz Dörre, ve spodní části vlevo: Ansicht von der Mittag seite, uprostřed: SCHLOSS TETSCHEN, vpravo: gezeichnet v: Franz Dörre Baumeister. Reprodukce z publikace: Lancinger L. / Bařtová M. / Fajmon J.: Děčín. Hlavní zámecká budova. Stavebně historický průzkum, Státní úřad pro rekonstrukce památkových měst a objektů, Praha 1983, č. 24; na straně 66 průzkumu je tento pohled označen jako návrh jižního průčelí zámku a datován do roku 1790; srov. též seznam obrazových příloh (fotodokumentace), kde je tento pohled datován před rok 1790.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, rekonstrukce barevnosti; technika: kresba, kolorováno; autor: Ivanka Jonáková (dle Macek, Petr: Nové poznatky o barevnosti barokních průčelí, in: Průzkumy památek 1/1996, 119 - 122).

Nový Bor, lidová slavnost roku 1779 (dle Jindra, Vladislav: Lidová slavnost roku 1779, in: Zpravodaj MV KSČ, MV NF a MěNV v Novém Boru, červen 1975, č. 4), lidová slavnost dne 20. února 1783 (dle Sieber, Josef: Geschichte der Stadt Haida, 1913). Reprodukce: Sieber, Josef: Geschichte der Stadt Haida, 1913.

Nový Bor, pohled na město od severu, 1784 (dle Josefa Siebera, Geschichte der Stadt Haida, 1913). Reprodukce: Jindra, Vladislav / Raňšová, Eva: Nový Bor – Haida. 250. výročí povýšení na město, Nový Bor 2007.

Nový Bor, pohled na město od severu, předpokládaná datace: po 1824 (šindelová střecha: srov.: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Sloup, inventární číslo: 202, signatura: E 2, karton: 115; Inventář str. 109. Macek, Petr: Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, Praha 1985, 10.)

Nový Bor, pohled na náměstí s piaristickým kolegiem, výřez z veduty, předpokládaná datace: po 1791 a pravděpodobně před 1824 (roku 1791 byla před piaristickým kolegiem vysázena alej dvanácti lip, srov.: Jindra, Vladislav: Dějiny města Nového Boru a jeho obcí (první část do roku 1850), Příloha Novoborského měsíčníku, Nový Bor 1991 - 1992, 61, pravděpodobně roku 1824 se stal krytinou kostelní střechy šindel, srov.: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Sloup, inventární číslo: 202, signatura: E 2, karton: 115; Inventář str. 109, k tomu též: Macek, Petr: Nový Bor. Farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Průzkum barevnosti průčelí, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, Praha 1985, 10,). Sklářské muzeum Nový Bor. Za poskytnutí reprodukce děkuji Petře Ajšmanové a Markétě Vojtíškové.

Nový Bor, pohled na náměstí s kostelem, výřez z veduty, předpokládaná datace: mezi 1791 až 1824 (viz předchozí). Sklářské muzeum Nový Bor. Za poskytnutí reprodukce děkuji Petře Ajšmanové a Markétě Vojtíškové.

Úštěk, pohled na město od jihu, kresba. Reprodukce: Jarschel, Josef: Geschichte der Stadt Auscha. Nach Originalquellen bearbeitet, Mit 30 Originalzeichnungen und Karten vom Verfasser, Im Verlage der Stadt Auscha 1922, 69. Pod obrázkem: a, b, k, c, d, e, f, g, h, i, Skizze von Stadt-Auscha. Nach einer älteren Zeichnung. Um 1770; Legenda: a – Böhmischer Torturm, b – Bräuhaus, dahinter das

Rathaus, c – Schule mit Turm, d – Gemeindehaus mit Turm, e – Schlo, f – Kirche, g – Picketurm, h – Pforte (Raudnitzer Tor), i – Deutscher Torturm, k – Rathaus.

Varnsdorf, pohled na kostel sv. Petra a Pavla s farou; technika: kresba perem, tuší, kolorováno; rozměry (rámeček): délka: cca 29, 3 cm, výška: cca 22, 2 cm; vpravo dole pod rámečkem signováno: 1828. Gezeichnet v. Anton Pietschmann. Originál kolorované kresby vložen do spisu: Palme, Aloys / Stolle, Aloys: Sammlung verschiedener Urkunden über Warnsdorf und seine Umgebung, Warnsdorf 1832. Státní okresní archiv Děčín, Fond Římsko-katolický děkanský úřad ve Varnsdorfu (NAD 809); Inventář fondu str. 10.

Varnsdorf, pohled na hřbitov u kostela sv. Petra a sv. Pavla; technika: kresba perem, tuší, kolorováno; rozměry (vnitřní linie rámečku): šířka: cca 16 cm, výška: cca 10, 1 cm; pod rámečkem: Der Kirchhof in Warnsdorf, vpravo dole v přerušení vnější linky rámečku signováno: V.R. (k Johannu Vinzenzi Reimovi viz Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad. Pro TOS Varnsdorf vydalo Studio REMA '93, Česká Lípa 2003, str. 117). Originál kresby vložen do spisu: Memorabilien-Buch, für den Pfarrbezirk Warnsdorfs. Státní okresní archiv Děčín, Fond Římsko-katolický děkanský úřad ve Varnsdorfu (NAD 809); Inventář fondu str. 10.

Varnsdorf, pohled od Rumburka ze severu; technika: dvoubarevná litografie; rozměry (vnitřní linie rámečku): šířka: cca 29, 9 cm, výška: cca 21, 1 cm; pod rámečkem: Ansicht von Warnsdorf bei Rumburg von der Nordseite, vpravo dole v přerušení vnější linky rámečku signováno: Gezeichnet u: gestoch. v: V: Reim J. (k Johannu Vinzenzi Removi viz Kolektiv autorů, Varnsdorf – město průmyslu a zahrad. Pro TOS Varnsdorf vydalo Studio REMA '93, Česká Lípa 2003, str. 100, 117 – zde mimo jiné zmínka o existenci pohledu na Varnsdorf u Rumburka ze severu z roku 1835). Originál vložen do spisu: Memorabilien-Buch, für den Pfarrbezirk Warnsdorfs. Státní okresní archiv Děčín, Fond Římsko-katolický děkanský úřad ve Varnsdorfu (NAD 809); Inventář fondu str. 10.

Seznam reprodukováných dobových fotografií

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na průčelí od jihozápadu; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900 (doba před požárem); technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01001.

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z lodi k hlavnímu oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900 (doba před požárem); technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01003.

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled od severovýchodu; datace: po požáru na podzim roku 1906 (v noci z 31.10. na 1.11.); autor snímku: Franz Fischer, Pfarrer in Niedergrund; technika: bromostříbrný papír; originál: Pamětní kniha arnoltické farní obce, str. 218 – 219, uložena: Státní okresní archiv Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice (NAD 761); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-00349.

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled od jihozápadu; datace: po požáru na podzim roku 1906 (v noci z 31.10. na 1.11.); autor snímku: Franz Fischer, Pfarrer in Niedergrund; technika: bromostříbrný papír; originál: Pamětní kniha arnoltické farní obce, str. 218 – 219; uložena: Státní okresní archiv Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice (NAD 761); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-00352.

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z lodi kostela k presbyteriu; datace: po požáru na podzim roku 1906 (v noci z 31.10. na 1.11.); autor snímku: Franz Fischer, Pfarrer in Niedergrund; technika: bromostříbrný papír; originál: Pamětní kniha arnoltické farní obce, str. 218 – 219, uložena:

Státní okresní archiv Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice (NAD 761); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-00350.

Arnoltice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z lodi kostela ke kruchtě; datace: po požáru na podzim roku 1906 (v noci z 31.10. na 1.11.); autor snímku: Franz Fischer, Pfarrer in Niedergrund; technika: bromostříbrný papír; originál: Pamětní kniha arnoltické farní obce, str. 218 – 219; uložena: Státní okresní archiv Děčín, Fond Farní úřad Arnoltice (NAD 761); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-00351.

Děčín, kaple Panny Marie Pomocné; fotografie z doby před přestěhováním – v místech pozdějšího domu č. p. 1085; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1920; dnešní umístění: ulice 28. října (dříve Schützenstraße); rozměry: výška: 13 cm, šířka: 18 cm; technika: bromostříbrný papír; (poškozeno odtržením od podkladu); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: 00204, evidenční číslo K-19.

Děčín, kaple Panny Marie Pomocné, boční pohled; fotografie z doby před přestěhováním – v místech pozdějšího domu č. p. 1085, v pozadí Hotel Lamm (č. p. 979); pořizovatel snímku: Stadtbauamt Tetschen; dnešní umístění kaple: ulice 28. října (dříve: Schützenstraße); rozměry: výška: 22,4 cm, šířka: 16,2 cm; technika: bromostříbrný papír; (poškozeno odtržením od podkladu); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: 00205, evidenční číslo K-19.

Děčín, kaple Panny Marie Pomocné, kolmý pohled; fotografie z doby před přestěhováním – v místech pozdějšího domu č. p. 1085, v pozadí Hotel Lamm č. p. 979; pořizovatel snímku: Stadtbauamt Tetschen; dnešní umístění kaple: ulice 28. října (Schützenstraße); rozměry: výška: 16, 2 cm, šířka: 22, 4 cm; technika: bromostříbrný papír; (poškozeno odtržením od podkladu); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: 00206, evidenční číslo K-19.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled od jihovýchodu; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1903; technika: bromostříbrný papír; autor snímku: E. Rottleuthner; uložení originálu: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, JAF 51, fotodokumentace panství Děčín; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01141.

Děčín (Podmokly) - Rozbělesy, kostel sv. Václava, pohled na průčelí, vpravo fara, v pozadí stará škola; autor: Franz Deutschmann, Bodenbach; rozměry: výška: 37 cm, šířka: 28 cm; technika: bromostříbrný papír na kartonu; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: 01086, evidenční číslo: K – 72.

Děčín (Podmokly) - Rozbělesy, kostel sv. Václava, vpravo fara; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1903; technika: bromostříbrný papír; autor snímku: E. Rottleuthner; uložení originálu: Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, JAF 51, fotodokumentace panství Děčín; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01142.

Děčín (Podmokly) - Rozbělesy, kostel sv. Václava, pohled k oltáři; autor snímku: F. Zirlik, Atelier Pietzner, Bodenbach; originál: Mauder, Emil: Chronik von Bodenbach, Tafel LII; rozměry: výška: 16,5 cm, šířka: 22,6 cm; technika: bromostříbrný papír; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: 00235, evidenční číslo: K – 22.

Horní Habartice, kostel sv. Jana Křtitele, pohled k oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1935; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Farní úřad Srbská Kamenice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01056.

Horní Habartice, kostel sv. Jana Křtitele, pohled ke kruchtě; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1935; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Farní úřad Srbská Kamenice; digitální reprodukce: Státní oblastní archiv Děčín, inventární číslo: D-01057.

Horní Habartice, kostel sv. Jana Křtitele, pohled ke kruchtě; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1940; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv des Heimatverbandes, Kreis Tetschen-Bodenbach, Nördlingen; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-02236.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1910; autor snímku: Firtík, Pfarrer in Preschkau; použitá technika: albuminový papír (stereofotografie); uložení originálu: soukromá sbírka (z pozůstalosti Fr. Maixner, Preschkau); digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-00047.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv Biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01006.

Kerhartice, pohled na kostel sv. Máří Magdaleny s farou; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv Biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01007.

Kerhartice, kostel sv. Máří Magdaleny, pohled k oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv Biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01008. kol 1900

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled k hlavnímu oltáři (svatba); předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1935; technika: bromostříbrný papír; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01762.

Neznámý objekt, průčelí. Sběrka fotografií Franze Queissera, Státní okresní archiv Děčín.

Nový Bor, pohled na chrám Nanebevzetí Panny Marie z doby po generální opravě roku 1893, kolem 1910 (dle Vladislava Jindry a Ladislava Komůrky). Reprodukce: Jindra, Vladislav / Komůrka, Ladislav: Nový Bor na starých pohlednicích a fotografiích, vydala Magdalena Sobotová, Česká Lípa 2006, 63.

Nový Bor, pohled na průčelí kostela od západu. Reprodukce: Jindra, Vladislav / Komůrka, Ladislav: Nový Bor na starých pohlednicích a fotografiích, vydala Magdalena Sobotová, Česká Lípa 2006, 134.

Nový Bor, snímek oprav nátěrů a věže, prováděných zdejší klempířskou firmou Ludvíka Wihelmyho v roce 1924 (dle Vladislava Jindry a Ladislava Komůrky). Reprodukce: Jindra, Vladislav / Komůrka, Ladislav: Nový Bor na starých pohlednicích a fotografiích, vydala Magdalena Sobotová, Česká Lípa 2006, 63.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled na průčelí od jihu; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01017.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled k oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01019.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled k oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): okolo 1900; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv biskupství Litoměřice; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-01028.

Tisá, kostel sv. Anny, pohled na průčelí; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1900; technika: albuminový papír na kartonu; uložení originálu: Archiv des Heimatverbandes, Kreis Tetschen-Bodenbach, Nördlingen; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-02353.

Tisá, kostel sv. Anny, pohled k oltáři; předpokládaná datace (dle Petra Jozy): kolem 1930; technika: bromostříbrný papír; uložení originálu: Archiv des Heimatverbandes, Kreis Tetschen-Bodenbach, Nördlingen; digitální reprodukce: Státní okresní archiv Děčín, inventární číslo: D-02356.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla s objektem Burzy; předpokládaná datace (dle mého soudu): třicátá léta dvacátého století. Reprodukce : Varnsdorf / Sudetengau / Industrie- und Gartenstadt. Herausgegeben vom Bürgermeisteramt Varnsdorf, Sudetengau. Aufnahmen von Herbert Niklatsch, Varnsdorf, Museum in Varnsdorf. Druck von Ed. Strache, Varnsdorf. Místo uložení: Státní okresní archiv Děčín, signatura: R 1030.

Varnsdorf, chodba domu čp. 488. Reprodukce (propagační tiskovina, reprodukováný obrázek se nachází na str.): Varnsdorf. Herausgegeben vom Stadtrate. Mitarbeiter: Bürgermeister Dr. Alois Knötig (Industrie), Fachlehrer Karl Richter (Geschichte), Ing. Ernst Reiter (Fremdenverkehr), Schriftleitng: Stadtbuchwart Dr. Arthur Herr. Die Aufnahmen widmete das Stadtmuseum in Varnsdorf, der Varnsdorfer Photoklub und der Ansichtskarten-Verlag Franz Grohmann in Varnsdorf. Verlag Gebrüder Stiepel Gesellschaft m. b. H., Reichenberg – Bearbeitet von Karl Pulz, Reichenberg – Klischee und Druckausführung Graphische Kunstanstalten Gebrüder Stiepel Gesellschaft m. b. H. in Reichenberg. Místo uložení: Státní okresní archiv Děčín, signatura: R 1315 (zde tiskovinu datují do roku 1935).

Seznam fotografií (fotodokumentace)

Arnoltice, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled od jihovýchodu. Foto: Petr Mandažiev, 4. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Arnoltice, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled do presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 8. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Arnoltice, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled ke kruchtě. Foto: Petr Mandažiev, 8. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Arnoltice, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled z kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 8. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, pohled z podkruchtí k hlavnímu oltáři. Foto: Petr Mandažiev, 19. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Benešov nad Ploučnicí, kaple. Foto Petr Mandažiev, 21. 10. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, pohled na kruchtě z kněžiště. Foto: Petr Mandažiev, 19. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, pohled z kruchty na levou stěnu kostela. Foto: Petr Mandažiev, 22. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, detail římsy soklu sdružených lizén kněžiště. Foto: Petr Mandažiev, 19. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, pohled na průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 23. 8. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, nápis nad hlavním vchodem. Foto: Petr Mandažiev, 23. 8. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, detail fasády průčelí (štíť). Foto: Petr Mandažiev, 23. 8. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Bělá, kostel sv. Františka Xaverského, pohled na faru od kostela, vlevo sakristie. Foto: Petr Mandažiev, 22. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, západní průčelí, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, západní průčelí, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, západní průčelí, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, západní průčelí, rámované pole s nápisem z doby restaurování kostela v sedmdesátých letech devatenáctého století. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled z kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled z presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled v presbyteriu. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled na kruchtu z hlavní lodi. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje v Děčíně, pohled z horní empory na vítězný oblouk. 20. 3. 2007. Foto: Petr Mandažiev, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled z dolní empory do hlavní lodi. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, hlavice a kladí pilastrové srostlice vítězného oblouku, vpravo ornament cviklu. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, srostlice oblouku kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 20. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled na jižní stěnu kostela se suprafenestrou. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Děčín, kostel sv. Václava a sv. Blažeje, pohled na presbyterium. Foto: Petr Mandažiev, 24. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Hřensko, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Hřensko, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled od severovýchodu. Foto Petr Mandažiev, 24. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Hřensko, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled k oltáři. Foto Petr Mandažiev, 1. 8. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Hřensko, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled do lodi. Foto Petr Mandažiev, 1. 8. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Horní Habartice, kostel sv. Jana Křtitele. Foto: Petr Mandažiev, 11. 3. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého, profil římsy v kněžišti. Foto: Petr Mandažiev, 8. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled z presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 8. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 7. 12. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Jetřichovice, kostel sv. Jana Nepomuckého, pohled na průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 7. 12. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Jetřichovice, budova fary. Foto: Petr Mandažiev, 7. 12. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled z podkruchtí. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled směrem ke kruchtě. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled na kruchtu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled z presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled na oratoř. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled od severovýchodu. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 22. 2. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled na průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kerhartice, kostel sv. Maří Magdalény, pohled na jižní sakristii. Foto: Petr Mandažiev, 22. 2. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 13. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 13. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, suprafenestra. Foto: Petr Mandažiev, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, styk říms (kněžiště). Foto: Petr Mandažiev, 28. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled na klenební pole hlavní lodi a presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled do presbyteria z kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled do presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled na varhanní kruchtu z presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, oratoř. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, klenba presbyteria s obrazci vpadlých polí. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, klenba presbyteria s obrysově vykrajovanými polí. Foto: Petr Mandažiev, 6. 5. 2007, MINOLTA DIMAGE S 414, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Kytlice, kostel sv. Antonína Paduánského, pohled z louky při cestě z Polevska. Foto: Jan Říha, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Markvartice, torzo kaple. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na klenbu (strop) od kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled k oltáři od kruchty. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled do lodi. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na vítězný oblouk z presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na hlavní oltář. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na oratoř, epištolní strana. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na hlavice vítězného oblouku. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, pohled na kruchtu z lodi. Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Nový Bor, chrám Nanebevzetí Panny Marie, detail torza hlavice, kladí (kruchta). Foto: Petr Mandažiev, 3. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, pohled z Panské skály k východu, uprostřed snímku kostel sv. Vavřince. Foto: Petr Mandažiev, 11. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled na strop lodi. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled na strop presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled k hlavnímu oltáři. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled na kruchtu. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Prácheň, kostel sv. Vavřince, pohled z krucht. Foto: Petr Mandažiev, 1. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Rozbělesy, budova fary. Foto: Petr Mandažiev, 15. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Rozbělesy, kostel sv. Václava, pohled na jižní věž. Foto: Petr Mandažiev, 25. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Rozbělesy, kostel sv. Václava, pohled ze Staroměstského nábřeží. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled z presbyteria do lodi. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled od severovýchodu. Foto: Petr Mandažiev, 7. 12. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled z podkruchtí. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 7. 12. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Srbská Kamenice, kostel sv. Václava, pohled na kostel s farou. Foto: Petr Mandažiev, 24. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Tisá, kostel sv. Anny, pohled od jihozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 27. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na průčelí od západu. Foto: Petr Mandažiev, 18. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na vnějšík severní oratoře. Foto: Petr Mandažiev, 18. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, detail kladí hlavního průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 18. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na průčelí od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 18. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od jihovýchodu. Foto: Petr Mandažiev, 18. 4. 2006, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled k oltáři z prostoru pod emporou. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na klenbu z prostoru pod emporou. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na kruchtu. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na oratoř z empory. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na klenbu podvěží, detail hlavice. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled do prostoru empory směrem ke kručtě. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, kostel sv. Petra a sv. Pavla, hlavice pilastrů s kladím v lodi. Foto: Petr Mandažiev, 29. 4. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, pohled na město s kostelem sv. Petra a sv. Pavla od severu. Foto: Petr Mandažiev, 31. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Úštěk, pohled na město s kostelem sv. Petra a sv. Pavla od jihu. Foto: Petr Mandažiev, 31. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, podhled na průčelí od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled z louky při cestě ze Žandova. Foto: Petr Mandažiev, 13. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na západní průčelí. Foto: Petr Mandažiev, 13. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od západu. Foto: Petr Mandažiev, 13. 3. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na věž od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 27. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled z podkruchtí. Foto: Petr Mandažiev, 15. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na kruchtu. Foto: Petr Mandažiev, 15. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled z místa pod emporou. Foto: Petr Mandažiev, 15. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Volfartice, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled z empory. Foto: Petr Mandažiev, 15. 5. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, pohled na kostel sv. Petra a sv. Pavla s farou, Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na věž a pravou boční osu. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, patka. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od severu. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od západu. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od severozápadu. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na věž. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled od jihovýchodu. Foto: Petr Mandažiev, 17. 7. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled z podkruchtí. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, hlavice pilastrů s kladím v lodi. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, podhled na klenby bočního prostoru. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled do hlavní lodi. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na kruchtu. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na klenbu presbyteria. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.

Varnsdorf, kostel sv. Petra a sv. Pavla, pohled na oratoř, epištolní strana. Foto: Petr Mandažiev, 5. 6. 2007, OLYMPUS E-300, Adobe Photoshop Elements 4.0.